

UNIVERZA V LJUBLJANI
PEDAGOŠKA FAKULTETA

DIPLOMSKO DELO

GREGOR DULAR

UNIVERZA V LJUBLJANI

PEDAGOŠKA FAKULTETA

Študijski program: Socialna pedagogika

INDIVIDUALNO SVETOVANJE

MLADOSTNIKOM

DIPLOMSKO DELO

Mentorica: izr. prof. dr. Alenka Kobolt

Kandidat: Gregor Dular

Ljubljana, julij 2016

Zahvala

Zahvaljujem se dr. Alenki Kobolt za mentorstvo, za vse nasvete in usmeritve, za odločnost in konstruktivnost.

Zahvala staršem za potrpežljivost in spodbude, da je vse skupaj ostajalo nad gladino.

Prav tako zahvala Lani, da me je zdramila in mi pokazala, kaj vse zmorem.

In še zahvala Ireni in Katarini za njuno zavzetost, nesebičnost in neizprosnost.

KAZALO

1. UVOD.....	1
1. 1 RAZVOJNE NALOGE V ADOLESCENCI	5
1. 2 RAZVOJ IDENTITET.....	14
2 DRUŽINA	20
2. 1 ZNAČILNOSTI SODOBNEGA OTROŠTVA	29
3. SVETOVANJE.....	32
4. DRUŠTVO PROJEKT ČLOVEK	40
4. 1 PROGRAM ZA OTROKE IN MLADOSTNIKE V OKVIRU PROGRAMA PROJEKT ČLOVEK	44
5. EMPIRIČNI DEL	49
5. 1 OPREDELITEV PROBLEMA	49
5. 2 RAZISKOVALNA VPRAŠANJA.....	50
5. 3 RAZISKOVALNA METODA.....	50
5. 4 PREDSTAVITEV VZORCA	50
5. 5. ZBIRANJE PODATKOV	51
5. 6 OBDELAVA PODATKOV	52
5. 7 PRIMER KODIRANJA.....	53
6. REZULTATI IN INTERPRETACIJA	55
6. 1 PRIMERJALNA ANALIZA INTERVJUJEV	55

6. 1. 1 OBDOBJE PRED PROGRAMOM.....	55
6. 1. 2 OBDOBJE PROGRAMA.....	59
6. 1. 3 OBDOBJE PO KONCU PROGRAMA.....	67
6. 2 ODGOVORI NA RAZISKOVALNA VPRAŠANJA.....	71
6. 2. 1 ŽIVLJENJE MLADOSTNIKA PRED VSTOPOM V PROGRAM	71
6. 2. 2 KAJ JE MLADOSTNIKA PRIPELJALO DO VKLJUČITVE V PROGRAM IN NJEHOVO ŽIVLJENJE MED POTEKOM PROGRAMA	72
6. 2. 3 ORGANIZACIJA ŽIVLJENJA PO PROGRAMU	73
7 ZAKLJUČEK (OSEBNI VIDIK).....	75
8 UPORABLJENI VIRI IN LITERATURA.....	80

PRILOGA – kvalitativna analiza intervjujev

POVZETEK

V diplomskem delu predstavljam individualno svetovanje mladostnikom z vedenjskimi in čustvenimi težavami, ki se izvaja v okviru Društva Projekt človek.

V teoretičnem delu orišem obdobje mladostništva kot izrazito prehodnega razvojnega obdobja, saj adolescent ni več otrok, hkrati pa še ni odrasli. Sledi predstavitev teoretičnih pogledov na družinski sistem ter njegove vloge pri razvoju mladostnika. V nadaljevanju predstavim svetovanje in se zaradi narave diplomskega dela osredinim na svetovanje v tem razvojnem obdobju. Teoretični del zaokrožim s predstavitvijo Društva Projekt človek in njegovega Programa za otroke in mladostnike, v katerem delam kot svetovalec.

V empiričnem delu sem s kvalitativno analizo petih intervjujev bivših uporabnikov, ki so program uspešno končali, skušal pridobiti vpogled v njihovo doživljanje programa, razloge za vstop v program pa tudi v morebitne spremembe v njihovem življenju po programu.

Ugotavljam, da se odtujitev mladostnika od okolice ne zgodi nenadoma, ampak postopoma, ter da je položaj takrat, ko se začnejo problemi intenzivno kazati na vedenjskem področju, že kritičen. V večini primerov gre za odtujevanje od družine predvsem zaradi neprimerne ali nikakršnega sporazumevanja, zaradi odsotnosti občutka smisla, ciljev in odgovornosti. To povzroča nerešena nasprotja, zaradi katerih se mladostniki ne znajo ali ne zmorejo spoprijeti z izzivi, ki jih prinaša odraščanje. Posledično pričnejo uživati psihoaktivne substance in pojavijo se težave v šoli, kar se zdi najpomembnejše opozorilo staršem. Ti prepoznajo rešitev v svetovalnem programu, a mladostniki vanj vstopajo večinoma neprostovoljno in to se kaže v njihovem začetnem odklonilnem stališču. Zid molka ali nedostopnosti se počasi razkraja, izboljšujejo se stiki znotraj družine in postavljajo se temelji za nadaljnje življenje. Program je bil od sobesednikov prepoznan kot kakovosten in uspešen ali – če citiram eno izmed intervjuvank: *»Pač, rešil mi je življenje, in mojo družino in vse.«*. V celotnem delu sem v besedilo umeščal tudi osebna videnja oz. odziv na teorijo glede na izkušnje, v zadnjem poglavju pa predstavljam celosten osebni pogled na to področje, tako v povezavi z delom kot z mojim doživljanjem.

Ključne besede: mladostništvo, družina, spor, komunikacija, svetovanje.

ABSTRACT

In my diploma thesis, I am representing individual counselling to adolescents with behavioral and emotional problems, which is being performed within the programme »The project man«.

In the theoretical part I describe the adolescent period as a developmental transition period in which an individual is no longer a child, however he is not an adult yet. Secondly I present an overview of the theoretical views as family systems; I especially focus on their roles during the development of an adolescent. I continue with the representation of counselling focusing on adolescent counselling. I complete the theoretical part with a detailed presentation of the programme »The project man« and its guidelines for children and adolescents; I am a part of this programme, working as a consultant.

In the empirical part of this thesis my method was a qualitative research with which I have analysed five interviews with former programme participants that have successfully completed the programme. The purpose of the research was to understand their perspective on the programme and evaluate their experiences, what their reasons were to join the programme, and how they estimate the impact of the programme on their lives.

The outcome of the research shows that the disaffection of the adolescent with the environment does not happen overnight, but rather gradually, and that the situation is already critical, when problems start to show on a behavioral level. Inappropriate or non-existing communication and the absence of a meaningful feeling, goals and responsibilities are the main reasons for conflicts preventing the adolescents to cope with the challenges that come with growing up.

Consequently, adolescents start to use drugs and then problems at school start; this seems to be the biggest warning for parents. Parents see a solution in the programme, but adolescents usually have a negative opinion about it and do not join with a positive attitude.

With perseverance, patience and active listening, the »wall of silence« is slowly getting thinner, family relations are improving, and the fundamentals for a better future are being built.

The research has shown that the programme has been recognized as good and successful by the 5 interviewees. Or as one former user said: »The programme has saved my life, my family and everything else«.

I included my personal feedback and views on the theoretical part based on my experiences, as well as on the entire field of the last chapter.

Key words: adolescence, family, conflict, communication, counselling

1. UVOD

Tema diplomskega dela je bila z mojega vidika vsekakor logična izbira. Podlaga za njegovo izdelavo je bilo delo, ki ga opravljam kot svetovalec mladostnikom v Društvu Projekt človek. Ker je temeljna vsebina usmerjena v mladostnika, je treba na začetku prikazati razvoj osebnosti, da bi razumeli mladostnika.

Osebnost se razvije skozi pet razvojnih obdobij:

- v perinatalnem obdobju (od spočetja do rojstva) se razvije perinatalna osebnost, za katero so značilni primarna regulacija in refleksi, tj. odzivanje na nekatere čutne dražljaje;
- v obdobju otroštva se razvije otroška osebnost (zgodnje obdobje, predšolska doba in šolsko obdobje); njene značilnosti so refleksi, kompleksna regulacija, velika motorika, fina motorika, čustvena regulacija, navezovanje, naklonjenost, socializacija in razvoj samopodobe;
- mladostništvo, adolescenca (puberteta in zgodnja adolescenca, srednja adolescenca in pozna adolescenca in postadolescenca) prinese razvoj abstraktnega mišljenja, identitetno oblikovanje, vrednotne usmeritve in partnerska razmerja, usmerjanje k partnerskim razmerjem, močan vpliv vrstnikov, preoblikovanje razmerja do staršev, stopnjevanje neodvisnosti;
- odraslost (zgodnja odraslost, srednja leta in zrelost) zaznamujejo došolanje oz. poklic, oblikovanje družine in razvoj kariere;
- starost prinaša zrelost v socialnih razmerjih, moralno in duhovno zrelost, življenjski smisel in življenjsko bilanco (Musek, b.d.).

Mladostništvo se začne pri fantih in dekletih različno, nastopi s puberteto in traja vse do 25., po nekaterih opredelitvah tudi do 29. leta (M. Zupančič, 2009). Puberteta je proces pospešenega telesnega razvoja, adolescenca pa proces duševnega in socialnega dozorevanja. Puberteta poteka pri dekletih predvsem od 10. do 13. leta, pri fantih pa predvsem od 12. do 15. leta; to zgodnje obdobje mladostništva se konča s t. i. biološko zrelostjo posameznika, vključujoč razvoj reproduktivne zrelosti, ki sledi intenzivni telesni rasti (M. Zupančič, 2004).

Adolescenca pa traja še več let po doseženi biološki zrelosti (M. Vodopivec in M. Smerajec, 2012). V tem razvojnem obdobju posameznik razvija svojo miselnost in sam določa svoj položaj v svetu. Gre za izrazito prehodno obdobje, saj adolescent ni več otrok, hkrati pa še ni odrasla oseba. To obdobje odločilno zaznamuje posameznikovo telesno podobo (Antarella, 1993, v Kopal, 2000).

Merila opredelitve, kdaj mladostnik doseže odraslost, se med družbami in posameznimi družbenimi skupinami razlikujejo. Fasick (1994, v Marjanovič Umek in Zupančič, 2009) meni, da to mladostnik lahko doseže z zaključkom izobraževanja, vstopom na delovno mesto, ustvaritvijo lastnega doma ali družine. Prestop v odraslost je časovno lahko odvisen od pričakovanj posameznikovih staršev in njihovih finančnih zmožnosti. Arnett, 1997 (prav tam) poudarja posameznikovo individualnost, samostojno odločanje glede osebnih vrednot in prepričanj ter prevzemanje odgovornosti za svoja dejanja.

Hurlock (1959, v Poljšak Škraban, 2004) loči 4 faze mladostništva in jih določa kot

- predadolescenco (10-12 let); ta se nanaša na spolno dozorevanje posameznika, oblikovanje identitete, težnjo po samostojnosti, upiranje avtoritetam ter spreminjanje vrednotnega sistema;
- zgodnjo adolescenco (12-14 let); poleg značilnosti prejšnje faze prinaša zlasti postopen razvoj avtonomne morale in težnjo k popolnosti;
- srednjo adolescenco (14-17 let); označujeta jo utrjevanje formalnogičnega mišljenja in pospešen socialno-čustveni razvoj;
- pozno adolescenco (17-20 let); avtorica jo imenuje doba pomirjanja s samim seboj in svetom.

Tu sem pozoren predvsem na obdobje zgodnje in srednje adolescence (med 12. in 17. letom), kar ustreza starosti večine udeležencev našega programa. Ključni vprašanji tega obdobja za mladostnika sta: »Kdo sem?« in »Kaj hočem postati?«

Preglednica 1: Glavne značilnosti razvoja obdobju zgodnje in srednje adolescence (prirejeno po Jeriček Klanšček, H. idr. 2015: Zdravje skozi umetnost, str. 26)

<p>SPOZNAVNI, GOVORNI RAZVOJ</p>	<ul style="list-style-type: none"> • mišljenje na formalnologični ravni, zmožnost abstraktnega mišljenja, • zmožnost predstavljati si različne možnosti, zmožnost hipotetičnega sklepanja, razmišljanje o načrtih za prihodnost in o svojih mislih, oblikovanje sistema vrednot ter lastnih teorij o življenju in svetu, analiziranje moralnih, filozofskih in družbenih problemov, • težave pri odločanju o zelo preprostih stvareh: nerealno ocenjevanje, pretirano intelektualiziranje, prezapleteno razlaganje položaja, zaradi zavedanja raznolikosti izbir nezmožnost narediti si ustrezno hierarhijo, • dvojnost meril pri presojanju sebe in drugih
<p>ČUSTVENI RAZVOJ</p>	<ul style="list-style-type: none"> • obdobje burnih in hitrih sprememb, • povečana čustvenost (posledica povečanih pričakovanj in reakcij okolice, osamosvajanja posameznika in hormonskih sprememb), pogostejše nihanje razpoloženja, • obnova egocentričnosti (kaže se kot namišljeno občinstvo – on in njegova osebna zgodba v središču pozornosti), zmotno pojmovanje sebe kot edinstvenega, superiornega, neranljivega, • doživljanje tesnobe (dvom o lastnih zmožnostih, nerazjasnjene nove spolne potrebe, predstave o lastnem telesu in povečano pričakovanje s strani okolice), • skrb za vrstniško sprejemanje in oblikovanje lastne identitete (vpliv vedenjskih modelov) • pojav prvih močnih čustev do vrstnikov (navadno) nasprotnega spola (te izkušnje so pod močnim vplivom usmerjanja pozornosti nase, preokupacije z zunanjim videzom in tega, kako mladostnika zaznava partner ter kakšen vtis naredi nanj),

	<ul style="list-style-type: none"> • prvi spolni stiki, • občutki zadovoljstva v položajih, v katerih menijo, da so se dobro prilagodili, se vključili vanje: ko dobro izvedejo cenjeno dejavnost v skupini, ob opravljanju sproščujočih dejavnosti, ob igri ali ukvarjanju s prostočasnimi dejavnostmi, v socialnih položajih, ki jih imajo za smešne, pri druženju z drugimi, kjer izražajo veselje, v položajih, kjer so jim drugi naklonjeni (jih imajo radi, jih sprejemajo, odobravajo in spoštujejo), • pojav strahu pred neuspehom, pred nastopanjem (občinstvom), pred neznanim, pred zavrnitvijo in nesprejetostjo ,
<p style="text-align: center;">SOCIALNI RAZVOJ</p>	<ul style="list-style-type: none"> • prične se osamosvajanje (posameznik se čedalje bolj ločuje od družine), večja se vpliv vrstnikov (vrstniška razmerja postanejo vzajemna, čustveno intenzivna, stanovitna in psihološko intimna), • vrstniki so najpomembnejši dejavnik socializacije (vrstniška skupina je referenčna, zato podrejanje njenim stališčem, pravilom, normam), pripadnost vrstniški skupini in potrjevanje posameznika v njej je podlaga za osebno zadovoljstvo z življenjem (kakovost vrstniških, zlasti prijateljskih stikov v mladostništvu je najboljši napovednik posameznikovega prilagajanja v odraslosti), velik pomen vrstniške skupine za navezovanje in ohranjanje socialnih stikov, prilagajanje, sodelovanje, postavljanje zase in za druge, vrstniški pritisk (slednje posebej pri posameznikih z nizkim samospoštovanjem, nagnjenostjo k antisocialnemu ravnanju in nizkim socialnim položajem v skupini), • težnje po samostojnosti in neodvisnosti od družine, občasni spori, a še vedno upoštevanje staršev pri življenjsko pomembnih odločitvah

Vidimo, da gre za obdobje s številnimi razvojnimi nalogami, ki pomembno vplivajo na razvoj mladostnikovega stališča do lastnega telesa, na oblikovanje lastne spolne vloge, oblikovanje lastnih vrednot, iskanje lastne identitete, urejanje razmerja do staršev in vrstnikov, sploh na -preobrazbo v odraslo osebo.

1.1 RAZVOJNE NALOGE V ADOLESCENCI

M. Zupančič (2004) pojem »razvojna naloga« opredeljuje kot spretnost, znanje, način vedenja, ki ga mora posameznik v določenem življenjskem obdobju usvojiti, da bi učinkovito deloval v določeni družbi in v določenem zgodovinskem času.

Havighurst (1972, v Zupančič, 2004) predvideva za mladostništvo osem temeljnih nalog (nadalje jih predstavljam v nadaljevanju):

- navajanje na telesne spremembe, tj. sprejemanje in razumevanje pospešenega telesnega razvoja, spreminjanja lastnega zunanjšega videza, razvoj samostojne skrbi za telo in zdravje in razvoj strategij za učinkovito telesno delovanje;
- čustveno osamosvajanje, povezano z razvojem neodvisnosti od odraslih in hkratno povezanostjo z njimi;
- oblikovanje družbene spolne vloge, ki vključuje prevzemanje te vloge in ravnanje v njej po veljavnih kulturnih normah;
- oblikovanje novih in stanovitnih socialnih stikov z vrstniki, tj. oblikovanje istospolnih prijateljstev, razvoj družabnih spretnosti, sodelovalno vedenje, stanovitna vrstniška razmerja in neodvisnost v vrstniški skupini;
- razvoj družbeno odgovornega vedenja, tj. izbire in sprejemanja družbenih vrednot in ciljev, ki jim posameznik sledi in prevzema odgovornost za druge ljudi in družbo;
- priprava na poklicno delo z določitvijo poklicnih ciljev, tj. poklicno odločanje, izbira poklica in izobraževanje za poklic;
- priprava na partnerstvo in družino, tj. razvoj družabnih spretnosti v interakcijah z nasprotnim spolom, pridobivanje izkušenj o partnerskem življenju in razumevanje različnih vidikov partnerstva;
- oblikovanje vrednotne usmeritve, tj. oblikovanje vrednotnega sistema in hierarhije vrednot ter delovanje v skladu s temi vrednotami.

NAVAJANJE NA TELESNE SPREMEMBE

V puberteti kot prvem obdobju mladostništva gre za telesni razvoj, predvsem za razvoj spolnih organov. Puberteta se kaže v bioloških spremembah, kot so pospešena rast, poraščenost in nenavadna razmerja med telesnimi deli. Mladostniki in mladostnice v tem obdobju močno pridobijo na telesni višini, temu sledi spolno zorenje in oblikovanje sekundarnih spolnih znakov. Zaradi hitre in neusklajene rasti mladostnik ne obvlada več dobro svojega telesa, videti je neroden, včasih že pri navadni hoji. Razvijejo se mu širša ramena, prične mu poganjati brada, z mutiranjem pridobiva globlji glas. Mladostnice pridobijo telesno maščobo, kar se kaže v širših bokih in povečanju telesne teže. Pri obojih se poveča dejavnost kožnih lojnic, to pa povzroča drugačen telesni vonj, mozolje in akne. Zato ni presenečenje, da so posamezniki v času pubertete lahko razdražljivi, samokritični, (pre)občutljivi, imajo nizko samopodobo ter posvečajo veliko pozornosti svojemu videzu, kajti merilo je navadno idealna postava ženske ali moškega, kot jo prikazujejo mediji. Tudi velike individualne razlike v hitrosti telesnega zorenja vplivajo na njihovo duševno razpoloženje. Mladostniki in mladostnice, ki se razvijajo hitreje ali počasneje kot njihovi vrstniki, so velikokrat tarča posmeha in negativnih stereotipov vrstnikov in s tem odrinjeni.

Treba se je navaditi na telesne spremembe, se jim prilagajati z razumevanjem in sprejemanjem, pri tem pa so mladostniku lahko v pomoč starši oz. zanj pomembne odrasle osebe (Horvat in Magajna, 1987). Mladostnik tako hkrati sprejema lastni zunanji videz in samostojno skrbi za telo in zdravje ter se ukvarja z raznimi dejavnostmi (Havighurst, 1972, v Marjanovič Umek in Zupančič, 2009).

ČUSTVENO OSAMOSVAJANJE OD DRUŽINE IN DRUGIH ODRASLIH

Posamezniki se v obdobju mladostništva pričnejo osamosvajati od družine in drugih odraslih. Razmerje do staršev preide iz odvisnega v enakopravnejše, mladostniki postanejo bolj neodvisni (Horvat in Magajna, 1987). Gre za počasen proces, ki pa ne izključuje stresa in napetosti tako pri starših kot pri mladostnikih (Poljšak-Škraban, 2004).

Duševno osamosvajanje pomeni oblikovanje razmerja soodvisnosti s pomembnimi drugimi na kakovostno drugačnih ravneh v skladu z razvojem posameznika (Puklek Levpušček, 2003).

Posameznikova čedalje večja samostojnost se izraža v nastajanju neodvisnega koncepta sebe ter lastnega sistema vrednot in prepričanj, v prevzemanju samoregulacije ravnanja, razvijanju hotenjske dejavnosti, iskanju notranjih virov za potrjevanje lastne vrednosti. Razvoj avtonomije v obdobju mladostništva, torej v procesu sekundarne individualizacije, nekateri avtorji (Blos, 1979, v Soenens, Vansteenkiste, Lens, Luyckx, Goosens, Beyers in Ryan, 2007) razlagajo kot procesa separacije in individualizacije. Pri tem naj bi šlo za dvojno dogajanje: posameznikovo čustveno oddaljevanje od staršev (separacija) in posameznikovo čedalje večje prevzemanje odgovornosti za svoja dejanja brez starševske opore (individualizacija). Razvoj samostojnosti bi tako v idealnih okoliščinah vodil do visoke stopnje neodvisnega delovanja na vedenjski, spoznavni in čustveni ravni. Za posameznika postopno postajajo pomembnejši stiki z vrstniki in kasneje s partnerji, posledično pa se spreminjajo tudi stiki s starši. Čedalje več pozornosti namenjajo svojim vrstnikom, razmerja med njimi pa temeljijo na simetriji in enakosti (Meeus, 2003).

OBLIKOVANJE DRUŽBENE SPOLNE VLOGE

Pri oblikovanju družbene spolne vloge ima pomembno vlogo spolna vzgoja. Že v najzgodnejšem otroštvu je pomembno spoznavanje spola, starši lahko s toplim in pozitivnim čustvenim razmerjem pripomorejo k oblikovanju spolne identitete. Na mladostnikovo kasnejše vedenje in stališče do nasprotnega spola vpliva tudi razmerje med staršema, kako v družini oče doživlja svojo moškost in kako mati doživlja svojo ženskost. Spolni razvoj pa je najintenzivnejši v obdobju mladostništva. Pri prehodu v zrelo spolnost si mora mladostnik pridobiti znanje o spolnosti in določiti svojo spolno identiteto tako, da bo sprejemljiva zanj in za osebe nasprotnega spola. Mladostnik postopno odkriva doživljanje svoje moškosti ali ženskosti in prevzema eno izmed vlog, za katere družba določa vedenjske norme (Glonar-Vodopivec, brez podatka; Poljšak-Škraban, 2004).

Pri današnjih generacijah mladostnikov se faza biološkega dozorevanja začne prej kot pri mladostnikih prejšnjih generacij (Biro in Dorn, 2005). Ob lažnem občutku zrelosti se mladi tako čedalje prej odločajo za začetek spolnega življenja. S tem se dodatno izpostavljajo ne samo telesnim, ampak tudi duševnim posledicam. Za mladostnika je namreč izrednega pomena čustveno doživljanje ob prvem spolnem stiku, saj neprijetna spolna izkušnja lahko ogrozi zdrav nadaljni razvoj (But idr., 2011).

Spolnost je integralni del vsakega posameznika v njegovem celotnem življenjskem ciklusu. Je kot tkanina, ki jo sestavljajo številne niti: osebne vrednote, stališča in prepričanja o sebi kot moškem ali ženski, o svojih razmerjih z drugimi (kot prijateljstvo, intimnost, ljubezen, občutki in spolnost), o občutku samozavesti, o lastnem telesu in o spolnem zdravju. Spolnost je torej proces, tesno povezan s telesnim, duševnim in socialnim zorenjem (Bajt in Gorenc, 2007).

Spolno vedenje je v predstavi mnogih, posebno zelo mladih in osebno nezrelih adolescentov povezano z odraslostjo in samostojnostjo. Zato je mogoče, da se mladostnik, ki se na polju osamosvajanja ne znajde in se mu ne uspe potrjevati (pred seboj ali drugimi) z zreliimi oblikami vedenja, promiskuitetno podaja v prezgodnje spolne stike z vrstniki in tudi precej starejšimi od sebe. Izkušnje iz takih stikov niso niti lepe niti zadovoljujoče, doživljanje take spolnosti tudi ne spodbuja pravega samospoštovanja. Obojega – tako travmatskih izkušenj kot slabe samopodobe – pa se je zelo težko otresti. Beg pred tesnobo in nezadovoljstvom, ki sta s tem povezana, še spodbuja neustrezno spolno ravnanje. Študije spolnega ravnanja to potrjujejo z ugotovitvijo, da se zelo zgodnje spolne izkušnje še kasneje v življenju nadaljujejo v pogosto menjavanje partnerjev, disfunkcionalne partnerske stike, nezaželene nosečnosti in motene družinske razmere (Tomori, 2007).

OBLIKOVANJE SOCIALNIH STIKOV Z VRSTNIKI

V mladostništvu imajo pomembno vlogo vrstniške skupine; posameznik si jih izbira glede na skupne interese, cilje, vrednote, ideje, konjičke (soigralci, sošolci, vrstniki v okolišu, fotografi...). Mladostniške vrstniške skupine so v primerjavi s tistimi v otroštvu trajnejše, stanovitejše, člani znotraj njih so čustveno bolj povezani, ne pa omejeni na kraj bivanja. V posamezni vrstniški skupini lahko prepoznamo medodvisnost, povezanost in sodelovanje med mladostniki, izraženo v stilu oblačenja, vedenju, družabnih dejavnostih in sporazumevalnih navadah.

Med vrstniki se mladostnik počuti enakovrednejšega in enakopravnejšega kot v razmerju do staršev. Ravno zaradi tega v njih dobi občutek varnosti in bližine, saj ima status sebi podobnega. V skupinah tako pridobiva ogromno novih vrednot, stališč in prepričanj, zaradi katerih se začne ravnati po novih normah (Vičič, 2002). Mladostnika ni treba siliti, naj upošteva norme skupine, saj sam dela tisto, kar se mu zdi pomembno za identiteto skupine.

Vrstniški pritisk tako ni toliko pritisk, ampak bolj želja, da si član skupine (Stanton, 1992, v Harris, 2007).

Zaradi prijateljev si mladostnik ustvari okolje, ki mu ustreza, prav tako pa se tudi v razmerju do njih čedalje bolj odkriva. S tem, ko se zaupa prijatelju, lažje dojame svoja čustva, svojo identiteto in tako potrdi svojo vrednost (Papalia idr. 2003, v Braconnier, 2005).

Na otrokovo priljubljenost med mladostniki vplivajo njegove osebne lastnosti, zunanost ter socialne in etične lastnosti. Otroci, ki imajo največ težav pri navezovanju in ohranjanju stikov z vrstniki, so največkrat nosilci naslednjih lastnosti: nezrelosti, nezmožnosti sodelovanja, razdiralnosti, težavnega prenašanja porazov in nizke tolerance, nasilnosti, vloge črne ovce, težnje po gospodovalnosti, čustvene hladnosti, neustreznega socialnega vedenja ipd. (Mikuš Kos, 1999). Priljubljeni najstniki prednjačijo v uporabi alkohola in drog ter v manjših prekrških (Allen in Antonishak, 2008).

Treba pa se je zavedati, da niso vsa vrstniška razmerja mladostniku v prid. Stiki z vrstniki tako lahko v mladostnika vnašajo občutek strahu, tesnobe, nemira in zmedenosti bodisi z dejanji, ki pomenijo zavračanje zaradi njegovega ravnanja, ki članom skupine »ne paše«, bodisi z zahtevami za dejanja, ki mu niso blizu. Tako se morebitna zmedenost odraščanja še poveča, saj mladostnik ne ve, ali naj se podredi volji drugih članov skupine ali naj stoji za svojimi prepričanji in nekako tvega izobčenje iz skupine ali celo nasilje. V literaturi lahko najdemo predvsem s tem povezan izraz »bullying«, ki ga Dekleva (2000) prevaja kot ustrahovanje in zajema širok razpon oblik telesnega in besednega ravnanja (Ma, 2001). Telesno ustrahovanje zajema pretepanje, pehanje, zadrževanje in sovražn kretnje, besedno pa grožnje, poniževanje, draženje, uporabo vzdevkov, posmehovanje, kazanje jezika, zavijanje z očmi, ignoriranje, manipuliranje (prav tam).

Vrstniška razmerja, ki mladostniku niso v prid, Van Lier, Vitaro in Eisner (2007) povezujejo z nasilnim ravnanjem prek dveh mehanizmov:

1. **mehanizem vrstniškega zavračanja**: s tem, ko vrstniki otroka zavračajo ali napadajo, lahko pri njem izzovejo že obstoječe nasilno ravnanje,

2. *mehanizem slabega vrstniškega vpliva*: vrstniki lahko spodbujajo in podpirajo napadalno vedenje in nasilje ter s tem ustvarjajo okoliščine, v katerih je takšno vedenje izraženo, cenjeno in s tem okrepljeno.

Socialno nesprejemanje vodi v socialno osamitev, zato ga ne smemo zanemariti (Pečjak in Košir, 2002, v Martinšek, 2012).

Za mladostnika, ki mu zaradi pomanjkanja družabnih veščin ali drugih razlogov ne uspe najti svojega mesta v nobeni vrstniški skupini, v kateri bi se lahko mirno pogovarjal o zanj pomembnih stvareh, o katerih ne more/ne želi govoriti v svoji družini, je lahko bistvenega pomena vključitev v svetovalni proces, svetovanje pa mora biti v tem primeru poleg predelovanja aktualnih vsebin usmerjeno tudi v socialno usposobitev mladostnika.

V zvezi s tem se med obravnavo pogosto razkrije problem socialne osamitve. Marsikateri mladostnik, ki pride k nam v obravnavo, ima samo eno (lahko razširjeno) družbo, ki pa nanj vpliva negativno (npr. raba psihoaktivnih snovi, potrjevanje odklonskega ravnanja ipd.) Mladostnik bi moral za lastno spremembno pretrgati stike s tako družbo, to pa utegne biti težavno oz. se mladostnik temu izrazito upira, saj so člani družine lahko njegovi dobri prijatelji, zato zahtevo po odmiku od njih razume kot drastičen poseg v osebno integriteto. Poleg tega je nerealno pričakovati prosperiranje brez globljih socialnih stikov. Taki položaji so kritični, psihično zahtevni tudi za svetovalca. Vsakič je potreben vnovičen razmislek, kaj je sedaj večja škoda. Ponavadi se menjava družbe v praksi izvaja postopoma, v upanju, da bo mladostnik ščasoma uvidel negativne plati druženja s tistimi ljudmi in se odmaknil sam. Vzporedno je pomembno mladostnika usmerjati v iskanje kakšne prostočasne dejavnosti, da si razširi socialni krog (ne toliko za priučitev dodatnih spretnosti, čeprav ima tudi to svojo težo).

Pri takem posegu je zelo pomembno mladostniku večkrat poudariti, da potreba po spremembi družbe ni vezana na mnenje, da bi bili člani tiste družbe »slabi« ljudje, temveč da gre zanj, za njegovo prihodnost, za njegove možnosti. Prav tako svetovalac ne sme pričakovati, da bo mladostnik takrat kljub razlagi zares priznal potrebo po spremembi položaja, se s tem sprijaznil.

RAZVOJ DRUŽBENO ODGOVORNEGA RAVNANJA

V obdobju adolescence se razvija posameznikova želja po opravljanju družbeno odgovornih dejavnosti in po družbeno sprejemljivem ravnanju, kar je kazalnik njegovega osebostnega zorenja. Slediti začne vrednotam, ki so sprejemljive tako zanj kot za družbo in ki mu omogočajo, da bo lahko deloval kot zrela odrasla osebnost (Horvat in Magajna, 1987). Posameznikova osebostna zrelost se kaže v spoštovanju soljudi, upoštevanju družbenih norm, vrednot in ciljev ter v prevzemanju odgovornosti za druge ljudi. Človek začne načrtovati življenjske cilje in se hkrati kot oseba izpopolnjuje in napreduje (Musek in Pečjak, 1997).

Na tem področju imajo mladostniki v naši obravnavi izrazit primankljaj. Njihova »podivjanost« je navadno izraz nezadovoljstva, vendar mladostnik pogosto še po daljšem razmisleku težko pove, s čim pravzaprav je nezadovoljen, saj so stvari v njem že nakopičene in edina stvar, ki jo še prepozna, je mešanica jeze in nemira, za obstoj nujno potrebuje močne (adrenalinske) zunanje pobude, s katerimi lahko preusmeri pozornost od svojega notranjega dogajanja. Za delo na tem področju je treba veliko potrpljenja in razumevanja. Takšni mladostniki se poleg iskanja razloga(ov) za notranji nemir praktično učijo tehnike pomirjanja, pa tudi t.i. »protokolov«, kaj storiti v trenutku, ko te preplavi jeza (npr. se umakniti in si pustiti čas, da bom jezen jutri, če bom še mislil, da imam razlog...).

V praksi so se kot najboljši način za doseg pristnega globinskega stika izkazali celodnevni skupni izleti ali pa še boljše, večdnevni tabori, ki jih izvajamo kot del programa. Odmaknjenost od okolja, kjer posameznik velja za problematičnega, da mladostniku priložnost za nov začetek. Mirno naravno okolje in skrb za živali pa so odlični mediji za lajšanje notranjih napetosti ter krepitev empatije.

Kakor je pomembno, da mladostnik dobi priznanje za svoje delovanje, je treba biti pozoren, da se proces ne sprevrže v podkupovanje za izpolnjevanje temeljnih družbenih norm. Znotraj potrpežljivosti in razumevanja mora biti vseeno določena meja, katere prestop prinese posledice. A posledica ne sme biti kazen, usmerjena v mladostnikovo trpljenje, ampak dejanje v dobro njega in drugih.

PRIPRAVA NA POKLICNO DELO

Ginzberg, Ginzburg, Axeradain in Herm (Trnavčević idr., 2008) so prepričani, da je izbira poklica razvojni proces ali drugače povedano, zaporedje odločitev, ki jih posameznik sprejema v daljšem časovnem obdobju. Izhajajo iz opažanja, da se človek v raznih časovnih obdobjih vede različno, ima drugačen pogled na svet, različne poklicne želje in drugače sprejema poklicne odločitve. Te se s časom razvijajo, med seboj dopolnjujejo in kombinirajo. Obdobje poklicnega razvoja so razdelili na tri obdobja: fantazijsko obdobje, obdobje poskusov in realistično obdobje. Prvo obdobje traja med šestim in enajstim letom, v katerem otrok razmišlja o poklicu v okviru svojih želja in predstav o odraslosti, ki so močno odvisne od vplivov okolja. Otrok nima potrebne presoje svojih zmožnosti, zato meni, da lahko postane, kar si želi. V drugem obdobju, med dvanajstim in sedemnajstim letom starosti, se posameznik zave resnosti izbire poklica. Odloča se v okviru subjektivnih dejavnikov, in sicer zanimanja, zmožnosti in vrednot. Avtorji v tem obdobju ločijo štiri faze: fazo zanimanja, fazo zmožnosti, fazo vrednot in prehodno fazo. Realistično obdobje traja od 18. leta naprej. Posameznik na podlagi poskusov in napak iz prejšnjega obdobja spozna nujnost kompromisa med željami in stvarnostjo. Proces se konča s kompromisom med željami in danimi možnostmi (prav tam).

Poklicno odločanje je povezano z življenjskim slogom posameznika ter osebnim in poklicnim zadovoljstvom. Poklicno odločanje ima podobne karakteristike kakor drugi procesi odločanja, to pomeni, da vključuje posameznika, ki se odloča na podlagi občutka med podanimi poklicnimi možnostmi na način primerjave in presojanja raznih alternativ (Pečjak in Košir, 2007). Pri primerjavi in presoji vpliva tudi karakteristika izobraževalnega programa ter posameznika. Posebne lastnosti procesa so še, da posameznik izbere iz široke ponudbe poklicnih možnosti, vsaka poklicna alternativa ponuja širok nabor informacij o poklicu in usmerja posameznikovo pozornost na pomembne informacije o posameznem študiju/poklicu (na primer zaposljivost, trajanje študija). Zaradi zapletenosti odločanja mora posameznik pri izbiri poklica uporabiti vrsto spretnosti. Nekateri mladostniki pri tem nimajo večjih težav, spet drugi pa se srečujejo z raznimi in resnimi težavami (Pečjak in Košir, 2007).

Težave pri poklicnem odločanju se lahko izražajo v izogibanju poklicni izbiri, ustavitvi procesa ali pa v izbiri manj ugodnih odločitev. Napačna poklicna odločitev ima finančne in duševne posledice (Gati in Amir, 2010).

PRIPRAVA NA PARTNERSTVO IN DRUŽINO

Do srednjega mladostništva si posameznik izbira predvsem prijatelje istega spola, ki imajo skupne cilje, vrednote in spretnosti. V času pubertete se istospolna prijateljstva še okrepijo, saj jih povezujejo podobni problemi. Ob koncu zgodnjega mladostništva pa se zbudi tudi zanimanje za nasprotni spol; posameznik mu posveča več pozornosti in razvija družabne spretnosti v sporazumevanju z njim (M. Marjanovič Umek in M. Zupančič, 2004). V srednjem in poznem obdobju mladostništva se lahko začnejo razvijati zrele partnerske zveze, partnerja se medsebojno podpirata, ob tem pa se spreminjajo posameznikova stališča, vrednote, stališča do stvari in dela ter sploh zrelejši pristop do vsega, kar imenujemo tudi socialno učenje. V socialno-čustvenih razmerjih so pomembne zmožnosti, ki se razvijejo z dolgotrajnim socialnim učenjem, vživljanje v drugega oz. zmožnost empatije in izražanje lastnih čustev, pri čemer posameznik ne žali oziroma ne prizadene drugega. Tako reševanje sporov, ki skuša združevati želje in interese obeh ali več posameznikov, ne da bi na koncu razglasili »zmagovalce« in »poražence« (Horvat in L. Magajna, 1987).

OBLIKOVANJE VREDNOTNE USMERITVE

Stanovitnost vrednot in njihova podobnost vrednotam odraslih se razvije šele v času mladostništva, saj se šele tedaj doseže zmožnost posploševanja (M. Marjanovič Umek in M. Zupančič, 2004). V otroštvu na sistem vrednot močno vplivajo predvsem starši, v obdobju mladostništva pa se poleg vpliva staršev močno uveljavlja tudi vpliv družbenega okolja (množična občila, šola, obšolske dejavnosti) (M. Zupančič-Justin, 1991, v E. Furlan, 2003). Pri mladostnikovem oblikovanju lastne identitete je pomembna odločitev za določene vrednote in postavljanje hierarhije vrednot. Posameznik vrednotam, kot so nekatere ideje, pojavi, stvari in ljudje, pripisuje večji pomen, se ravna v skladu z njimi ter jih zagovarja (Horvat in L. Magajna, 1987).

Uspešna realizacija razvojnih nalog posameznika povečuje zadovoljstvo s samim seboj, zmanjšuje strah in negotovost in vodi k ravnanju, ki je zaželeno in ga družba odobrava.

V trenutkih, ko mladostnik razvojnim nalogam in drugim pomembnim dogodkom ni kos, se pojavijo občutki kot nemoč, odtujenost, žalost in jeza. To lahko poveča tveganje za razvoj depresije ali zlorabo alkohola in drugih drog (J. Petek, 2008). In v teh primerih je treba mladostniku pomagati tudi s svetovanjem, ki ga usmerja do uspešne izpolnitve razvojnih nalog.

Tukaj se mi zdi pomembno poudariti, da pri osebah, odraslih ali mladostnikih, kjer že lahko govorimo o zametkih zasvojenosti (ali pa tudi že korak dlje), samo svetovanje v veliki večini primerov ni dovolj. Taka oseba je pogosto tudi žrtev lastnega okolja, v katerem ne more izraziti ali izpolniti (duševnih) potreb, zato so spremembe njenega okolja nujne. V primeru resnih problemov in nesodelovanja okolja je treba razmišljati o njegovi zamenjavi.

Na tej točki se v praksi postavi vprašanje, kaj storiti z mladostniki, ki s svojimi lastnostmi niso primerni za nastanitev v raznih vzgojnih zavodih v smislu vzgojnega ukrepa, po drugi strani pa je njihovo okolje destruktivno. V zvezi s tem bi bila nujno treba po zgledu skupnosti za odrasle ustanoviti vsaj kakšno terapevtsko skupnost za mlade. V taki skupnosti oseba biva v t. i. varnem okolju, kjer ni izpostavljen psihičnemu ali telesnemu nasilju, živi urejeno (strukturirano) življenje, je lahko vključena v zunanje dejavnosti (šola), na voljo pa ima tudi osebnega terapevta, s katerim predeluje duševne vsebine.

1.2 RAZVOJ IDENTITET

Po Eriku H. Eriksonu (1980, v Musek in Pečjak, 1997) lahko gledamo na osebnostni razvoj kot na razvoj posameznikove identitete oz. samopodobe: *»samopodoba je sklop predstav, pojmovanj, vrednotenj in prepričanj, ki jih nekdo oblikuje o samem sebi«*. V njih oseba prepozna samo sebe oz. svoj »jaz«. Ko se posamezniki v času mladostništva srečujejo s pretresi in dilemami, je oblikovanje identitete zelo pomembno. Posameznik tedaj izoblikuje samopodobo, s katero bo uspešen v odraslem obdobju, ali pa pride do identitetne zmedenosti,

pri kateri posamezniku ni jasno, kdo je in kaj si želi (na področju partnerstva, delavnosti in zmožnosti načrtovanja prihodnosti); tedaj lahko zaide v težave, saj ne more izpolnjevati zahtev, ki se postavljajo odrasli osebi.

Identiteta se oblikuje v posameznikovem razvoju, nove faze pa se plastijo in dopolnjujejo na podlagi preteklih faz (M. Ule 2000, v M. Ule, 2008). Erikson identiteto definira kot proces, ne statično, saj se nenehno dopolnjuje in popravlja (M. Ule, 2008).

Identiteta se v mladostništvu oblikuje na več večinov.

1. **Modelno učenje:** Mladostnik zavedno in nezavedno opazuje druge ljudi in se od njih uči. Te ljudi imenujemo zgledi ali modeli. Mladostnik se zgleduje predvsem po vrstnikih in vzornikih iz medijev. Ne smemo zanemariti tudi staršev, učiteljev, trenerjev, ki so mladostniku prav tako blizu in s svojim ravnanjem ter pogledom na svet močno vplivajo na oblikovanje njegove identitete.
2. **Sporočila drugih:** Predstavo o tem, kdo smo, si v življenju ustvarjamo tudi na podlagi mnenj drugih ljudi o nas. V otroštvu si oblikujemo to predstavo predvsem na podlagi sporočil svojih staršev: Ti si priden! Ti si moj! Ti si še majhen! Takšnih in podobnih sporočil sliši otrok nešteto že kar v enem dnevu. Tudi v mladostništvu ni nič drugače, vendar se tu pridružijo še sporočila učiteljev, trenerjev, vrstnikov. Prav sporočila vrstnikov so za mladostnika čedalje pomembnejša pri oblikovanju identitete.
3. **Preskušanje:** Tudi preskušanje je pomembno »orodje« za oblikovanje identitete. S preskušanjem različnih vlog se lahko mladostnik lažje odloči o tem, kaj bi postal, kaj mu je pomembno, komu pripada. S tem naredi tudi veliko napak, ki odrasle najbolj motijo, npr. bi/ne bi treniral, bi šel na to ali ono šolo, menjava partnerjev itd. Pomembno je, da ima čim širšo možnost izbire, da spozna več različnih vlog, ki jih je mogoče prevzeti v življenju. Tista odločitev, ki jo bo na koncu sprejel, bo tako trdnejša (Vičič, 2002).

V tako zahtevnih procesih, kot je razvoj identitete, lahko pride do zapletov. V nadaljevanju sledi opis pglavitnih možnosti krivih potov.

Kanadski psiholog Marcia (1980, v O. Poljšak Škraban, 2004) ima identiteto za dinamično strukturo osebnosti, ki v sebi združuje posameznikove nagone, navade, prepričanja in notranje identifikacije. Bolj kot je struktura razvita, bolj se oseba zaveda svoje edinstvenosti in podobnosti drugim ter svojih šibkosti in moči. Marcia (prav tam) govori o načinih reševanja identitetne problematike v času adolescence, ki jih imenuje identitetne statuse.

Merili za ugotavljanje statusov sta

- kriza oziroma eksploracija, ki se nanaša na iskanje in preskušanje z identitetnimi vsebinami,
- zaveza določenim vrednotam, stališčem, standardom, socialnim vlogam – stopnja osebnega vlaganja vase.

Preglednica 2 prikazuje, kako se glede na zgornji merili oblikujejo identitetna stanja.

Preglednica 2: Merila, ki definirajo identitetna stanja (Marcia, 1993, v Poljšak-Škraban 2004)

	OBLIKOVANA IDENTITETA	MORATORIJ	PRIVZETA IDENTITETA	RAZPRŠENA IDENTITETA
kriza, eksploracija, alternativ	prisotna	prisotna, v toku	odsotna	prisotna ali odsotna
zaveza	prisotna	prisotna, vendar še nejasna	prisotna	odsotna

O. Poljšak Škraban (2004) loči glede na zavezanost določenim stališčem, vrednotam in socialnim vlogam dva tipa posameznikov:

- tisti, ki so obdobje krize dejavno prešli, torej so resno pretresali vprašanja poznega otroštva oz. zgodnje adolescence; gre za stanje oblikovane identitete,

- tisti, ki so se opredelili in zavezali določenim stališčem, vrednotam in socialnim vlogam, vendar brez dejavnega razmišljanja o njih; gre za stanje privzete identitete.

V prvi tip identitetnega stanja posameznik pride potem, ko je uspešno razrešil krizo. V tem obdobju veliko premišljuje in poizveduje, išče nove podatke, ki bi mu bili v pomoč pri odločanju o prihodnosti (visoka eksploracija). Z raziskovanjem in lastnim odločanjem pridobi jasno samopodobo, izoblikuje cilje in si postavi življenjske vloge (visoka odločenost). Mladostnik tega tipa identitetnega stanja po dolgem premisleku in razgledovanju sam pride do jasne predstave o svoji identiteti, ve, kaj so njegove prednosti in slabosti, zaupa v svoje odločitve, je optimističen, samostojen in odprt za nove ideje (Musek in Pečjak, 1997). Mladostniki, ki so dosegli to zrelo identiteto, so v medsebojnih stikih intimni. Dosegajo višjo stopnjo samostojnosti, so manj odvisni od mnenja drugih, so ustvarjalni, imajo boljšo samopodobo. Idealna podoba o sebi je blizu njihovim dejanskim predstavam o lastnih dejavnostih in zmožnostih. Pri moralnem odločanju jih vodijo moralna načela, ki so si jih izbrali sami. Počutijo se odgovorne za svoje odločitve, cilje, ki si jih postavijo, uresničujejo zavzeto in vztrajno. Usmerjeni so v prihodnost. Praviloma se ti mladostniki spet dobro razumejo s svojimi starši, čeprav nanje niso preveč navezani, jim zaupajo in imajo o njih ugodno mnenje (Poljšak Škraban, 2004).

V drugem tipu identitetnega stanja je posameznik glede svojih ciljev, vrednot in življenjskega sloga (visoka odločenost) lahko odločen, vendar je identiteto izoblikoval na pobudo in z odločanjem drugih, zanj pomembnih oseb. Tak človek iz tega ali onega razloga ni imel priložnosti raziskovanja, razmišljanja, odločanja o samem sebi (nizka eksploracija). Primer takega mladostnika bi bil, da nam na vprašanje o svoji prihodnosti jasno pove svoje cilje, ki so jih zanj postavili starši. Tak mladostnik je zadovoljen, prepričan o svojih zmožnostih in zaupa v družbene norme in pravila (Musek in Pečjak, 1997). Mladostniki v tem stanju so togi, stagnirajo, nimajo veliko možnosti izbire. Prav togost razlikuje te osebe od tistih, ki so v stanju oblikovane identitete. Ponavadi so avtoritativni in v mišljenju stereotipni (Marcia, 1966). Do avtoritete se vedejo pretirano podredljivo, do šibkejših pa pokroviteljsko in gospodovalno. So konvencionalni in zelo zavezani poklicnim in ideološkim opredelitvam. V stiski je njihovo razmišljanje ozko, težijo k poenostavljanju. Se »lepo« konvencionalno vedejo in so v interakcijah z drugimi stereotipni (Poljšak Škraban, 2004). Pri delu opažam, da je ta tip čedalje aktualnejši. Mladi zaradi posebnosti sodobnega sveta čedalje težje najdejo sami sebe,

saj so (predvsem prek medijev) bombardirani z neštetimi smernicami, kaj in kako bi morali početi, da bi bili »in«, da bi bili izpolnjeni, da bi bili »pravi«. Čedalje bolj se krči polje, ki omogoča umik vase, poslušanje lastnih tendenc, vloga družine kot usmerjevalke se je zelo zmanjšala. Mladostniki pogosto izražajo stisko, ko naredijo vse, kar je treba, da bi bili »pravi«, pa jim še zmeraj nekaj manjka.

O. Poljšak Škraban (2004) nadalje loči dva tipa posameznikov, ki se nista opredelila, zavezala:

- posamezniki, ki so še v procesu iskanja (moratorij);
- tisti posamezniki, ki so razmeroma ravnodušni glede opredeljevanja, ker so izgubili upanje, da bi to zmogli, ali pa zanikajo potrebo po tem; gre za status razpršene identitete.

V prvem primeru gre za identitetno krizo, ko so mladostniki ves čas v fazi samoraziskovanja. Značilnosti tega obdobja so ambivalentnost, občutljivost in tesnoba ter nihanje med uporništvom in prilagodljivostjo. Mladi so obremenjeni z notranjimi razvojnimi procesi. Prizadevajo si priti do konca osebnega razvoja in končno odrasti (Jurkovič, 2011). Prav zato je za njih značilna višja stopnja tesnobe, mladostniki so zelo občutljivi in poudarjeno izražajo čustva. Odlikuje pa jih visoka stopnja samospoštovanja. Ko presojujejo sebe in svoja dejanja, se ne ozirajo na povratne informacije, ki jih dobijo iz svojega okolja, niti ne dajo veliko na mnenja drugih. Do drugih ljudi so odprti in odkriti, več sodelujejo z vrstniki kot z odraslimi. Spoznavno so bolj kompleksni, na višji stopnji v moralnem razsojanju. Intrapsihično so v procesu ločevanja od introjekta staršev, zato so do njih pogosto napeti in preobčutljivi. Doma so v tej fazi razmere napete (Poljšak Škraban, 2004).

V drugem primeru gre za najmanj razvito identitetno stanje. Posameznik je glede svoje identitete neodločen, se še ne znajde glede pomembnih življenjskih odločitev (poklica, osebnih vrednot in življenjskega sloga) in ne raziskuje, kaj ga pravzaprav zanima in kaj bo počel v prihodnosti (nizka eksploracija). Ker je mladostnik negotov glede tega, kaj in kdo je, kako naj kdo postane, se nagiba k poistenju z drugimi, vendar pretirano in togo – mladostnik skuša opredeliti sebe s pomembnimi drugimi (ljudmi, stvarmi, idejami). Razmeroma hitro in brezkompromisno se izreka za ideale, načine življenja, stališča, vrednote, a jih ravn tako hitro opušča, ko spozna, da mu ne ustrezajo (M. Gorenc, 2007).

Stanje razpršene identitete je dokaj pogosto v zgodnji adolescenci; tedaj ponavadi ne pomeni psihološkega problema, temveč označuje normalen duševni proces; če pa prehaja v odraslost, lahko postane problem. Razpršeno stanje se kaže v dveh oblikah: mladostnik je navzven bodisi brezskrben, ali pa nasprotno, kaže visoko stopnjo nezadovoljstva, je nesrečen. Prvi gredo skozi življenje brezskrbno, neangažirano, dajejo videz svetovljanstva, svobodnosti, pri drugih pa se kaže visoka stopnja psihopatologije in huda osamljenost, praznina, nezadovoljstvo. Za prve in druge je skupno, da ne vstopajo v intimnejša razmerja niti z vrstniki niti s starši, kot da nimajo razvitega občutka pripadnosti skupini ali posamezniku, so bolj zaprti, osamljeni imajo nizko stopnjo samospoštovanja. Med podobo, ki jo kažejo navzven, in njihovim dejanskim stanjem je pogosto velika razlika. Njihova avtonomija je nizka, moralno presojanje je na nižji razvojni stopnji. Njihovo čustvovanje je močno, vendar ga večinoma skrivajo, do ljudi so nezaupljivi. O svojih starših imajo pogosto neugodno mnenje in nanje niso preveč navezani (Poljšak Škraban, 2004).

2 DRUŽINA

Družina je ena najstarejših in najpogostejših človeških ustanov. Pojavlja se v vseh znanih kulturah in že od prazgodovine pomeni pomembno ustanovo v družbi. Večina ljudi odraste v njej in nato kot odrasli oblikujejo svojo lastno družino (Štadler idr., 2009). V vseh obdobjih človeške zgodovine je imela družina v vsaki civilizaciji in kulturi posebno mesto in vlogo, čeprav se je v času spreminjala.

Vidmar (2001) ugotavlja, da je družina prvi družbeni sistem, v katerem človek prepozna svoje potrebe, se uči z njimi ravnati, jih izražati in zadovoljevati. Pri tem razvija za posamezno družino značilen način uravnavanja in zadovoljevanja potreb. Otrok se v družini uči poleg izražanja svojih potreb tudi vživljanja v potrebe drugih in preraščati neskladje, ki iz tega izhaja.

Družina močno vpliva na otrokov osebnostni razvoj. Obdobje, ki ga posameznik preživi v družini, oblikuje njegov razvoj in prispeva k razvoju njegovih temeljnih lastnosti, ki ga nato spremljajo vse življenje.

Naloga družine je, da ustvari okolje toplote, varnosti in občutka pripadnosti, kjer lahko družinski člani potešijo svoje temeljne potrebe (Gostečnik, 1999).

Družina je temeljni vir, bogastvo, poslanstvo in identiteta tako na intimnem kot na socialnem področju, je gravitacijsko in vrednostno središče temeljnega človeškega razmerja in poleg zagotavljanja rastišča in zavetišča mladih pomeni tudi pribežališče drugih družinskih članov v vsakdanjih stiskah in preizkušnjah (Gradišar, 2005).

A. Švab (2001) opozarja na dva vidika družine – je objektivna družbena entiteta in entiteta, ki jo nenehno soustvarjajo posamezniki. Prav pri analizi družine oziroma družinskega življenja se pokaže, da to ni zgolj družbeno dana ustanova, ki jo potencialno lahko spreminjajo le vplivi od zunaj, ampak predvsem prostor, ki ga ustvarjajo posamezniki. Ravno družbena zaprtost oziroma omejenost dopušča družini in posameznikom v njej dobršno mero samostojnosti pri ustvarjanju in spreminjanju družinske vrednote.

Družina je tudi prostor, v katerem otrok razvija svojo empatijo, čustva. Pri tem je najpomembnejša pridobitev izkušnje, da so njegova čustva sprejemljiva, mogoča in razumljiva. Otroku je pomembno, da se mu dopušča samostojnost (Čačinovič Vogrinčič, 1992).

Žal se je treba zavedati, da družina ne pomeni vedno in povsod samo pozitivne vrednote. Pogosto je ravno družina največji vir strahu, nasilja in nezadovoljstva, razočaranja, zlorab, poniževanja ali pretepanja, ki prizadene nič krive posameznike, velikokrat prav otroke in mladostnike (Gradišar, 2005).

V funkcionalni družini je hierarhija jasna, meje med podsistemi so določene, družina ni niti preveč prepletena, niti oddaljena, sporočila so jasna, družinski člani so med seboj povezani, vendar ne odvisni. Nega, varovanje in zaščita so temeljne naloge, ki jih prevzema družina v svoji odgovornosti do otroka (Copak, 2009). Funkcionalna družina je družina, ki omogoča vsakemu članu družinske skupnosti ob čim bolj usklajenem sodelovanju vseh članov in ob zadostni bližini tudi dovolj samostojnosti in pristnega izraza. Takšna družina za vse sprejemljivo dopušča in lajša izražanje čustev, daje vzore za stike in zadovoljivo socialno vedenje, spodbuja ustvarjalno dejavnost vseh članov, ponuja izhodišča za vstop v širši družbeni prostor in prinaša sporočila iz okolja, ki jih družinski člani lahko razpoznavajo in se nanje odzivajo. Svoje člane krepi za boj s stresi in jih uči premagovati ovire.

Za pojmom disfunkcionalna družina pa se skrivajo vzgojna načela, ki naredijo otroka ranljivega in s tem dovzetnega za razvoj zasvojenosti, tudi za motnje hranjenja; pokaže se pretirana pasivnost in nizka samopodoba otrok, agresivnost ... (Pandel Mikuš, 2003).

Vzroke za nefunkcionalnost lahko iščemo v neugodnih življenjskih razmerah, zaradi katerih je družina nenehno nahaja v stresu in usmerja vso svojo energijo zgolj v preživetje, vzrok je lahko tudi v pomanjkanju komunikacije med družinskimi člani, neizražanju čustev ali potrebe po medsebojni bližini.

M. Tomori (1994) vzroke za slabo funkcionalnost družine pojasnjuje z osebnostno problematiko enega ali staršev. Alkoholizem, duševne motnje, stres kot posledica pritiskov zunaj družine na enega ali oba od staršev vplivajo na vse družinske člane. V zdravem družinskem sistemu naj bi se iskalo ravnovesje med medsebojno povezanostjo in odvisnostjo

družinskih članov ter možnostjo samostojnosti vsakega posameznega člana. V disfunkcionalnih družinah pa je to ravnovesje porušeno (Rus Makovec, 2003).

Gradišar (2005) navaja naslednje razloge, ki pripeljejo do disfunkcionalne družine:

- slabe splošne življenjske razmere,
- kronični stres in slaba odpornost proti stresu,
- preobčutljivost in šibka splošna prilagodljivost,
- nerešene osebne težave staršev,
- neustrezna delitev in togost vlog,
- skrhani in zrahljani stiki,
- pomanjkljiva vključenost v vsakodnevno dogajanje,
- razni družinski miti,
- neizpolnjene naloge iz različnih razvojnih obdobij, ki lahko izhajajo še iz izvirne družine.

A. Kobolt (2002) z izrazom večproblemske družine označuje družine, v katerih so razmerja obtežena z različnimi in dolgotrajnimi problemi, kjer so otroci izpostavljeni mnogim stresnim dejavnikom, predvsem pogosta menjava okolja, dolgotrajne partnerske težave staršev, katerim ponavadi sledi razveza zakona; lahko se spopadajo tudi s problemi odvisnosti, v vzgojni naravnosti pa prevladujeta bodisi premehka bodisi pretrda vzgoja. Avtorica (prav tam) pa opozarja, da tveganje za razvoj večproblemske družine ne izvira samo iz okolja, temveč tudi iz otroka samega, in sicer iz posebnosti njegovega temperamenta, nevrofizioloških komponent, morebitnega sindroma hiperaktivnosti, izrazite neritmičnosti in nepredvidljivosti ter morebitnih učnih težav, čemur sledijo težave v šoli, to pa onemogoča otrokovo uspešno integracijo v šolski prostor. Dolgotrajna šolska neuspešnost se izkaže kot močan dejavnik tveganja za nastanek otrokovih vedenjskih težav.

Pri našem svetovalnem delu imamo vsekakor stik z disfunkcionalnimi družinami. Nekatere družine se tega zavedajo, pa ne vedo, kako bi to spremenili, težje pa je začeti proces z družino, ki se tega sploh ne zaveda. V takih primerih je še pomembnejše, da se na začetku intenzivno dela s starši, saj naj oni veljajo za dovolj zrele, da kljub negativnim občutenjem oz. zameram pridobijo uvid, lahko izvedejo čistopis in začnejo drugače. Svetovalec kljub njihovi

odraslosti ne sme pričakovati, da bodo takoj vse razumeli, starši znajo imeti večje odpore kot njihovi otroci, poleg tega pa imajo tudi več možnosti izmikanja. Temu se je sicer včasih težko izogniti, ampak pomembno je biti pozoren na to, da se starši ne počutijo ogroženi. To pomeni, da nikoli ne začnemo delati na večjih problemih, temveč se osredinimo na kaj manjšega, nato pa pustimo staršem, da čim samostojneje prihajajo do lastnih ugotovitev, potem pa jih svetovalec potrди.

Ko kot svetovanec na drugi strani nastopajo družina in mladostnik z izstopajočim vedenjem zaradi mladoletniškega prestopništva, uporabe drog, nasilja ali vandalizma, moram kot svetovalec raziskati, kakšno interakcijo je treba uporabiti. Ugotoviti moram, kako bo svetovanec sprejel mojo pomoč oz. kakšen je njegov način navezanosti na sočloveka.

NAVEZANOST IN STILI NAVEZANOSTI

V družinskem sistemu imajo bistveno vlogo starši oz. zakonca, saj z medsebojnim razmerjem in razmerjem do sebe ustvarjata prevladujoče dogajanje v družini. Če je starševsko razmerje stanovitno in funkcionalno, je otroku omogočen stabilen razvoj, v nasprotnem primeru pa otroci prevzemajo vloge, ki niso njihove, in tako vzdržujejo družino v ravnovesju, kajti nezavedno se bojijo njenega propada. Otrok ima vso pravico biti otrok in starši morajo poskrbeti, da je to mogoče. To pa dosežejo z jasnimi razmejitvami med starševskim in partnerskim podsistemom. S tem namreč dosežejo, da partnerske teme ostajajo le med partnerjema in da sta kot starša, ne glede na stisko ali partnersko krizo, vedno tam za otroka, ga razumeta, slišita in čutita (Gostečnik, 1998).

V polnoštevilni družini poznamo pet temeljnih, medsebojno močno vplivajočih razmerij razmerij: razmerje med možem in ženo (partnersko razmerje), razmerje med očetom in materjo (starševsko razmerje), razmerje med staršem in otrokom (vzgojno razmerje), razmerje med otroki (razmerje med sorojenci – bratovsko, sestrsko) ter razmerje vsakega družinskega člana do samega sebe (razmerje do sebe) (Bouwkamp in Bouwkamp, 2010).

Proces, v katerem se mlado bitje od rojstva dalje vključuje v družbeno skupino, v kateri živi, imenujemo socializacija. Od primarne socializacije je odvisno, kako se bo otrok v življenju

znašel. Pomembno je tudi sekundarna socializacija, ki poteka ob vstopu v vrtec, šolo in nadaljnje ustanove (Bergant, 1970).

Starši morajo biti pripravljene na vpliv družbenega okolja na otroka. Naloga staršev ali skrbnikov je, da otroku odgovorijo na vsa vprašanja, ki ga zanimajo, kajti s tem otrok širi svoj krog spoznanj o predmetih, pojavih, razmerjih in ljudeh. Starši so otrokovi prvi družabniki pri igri, stikih in kasneje tudi pri drugih dejavnostih. Njihova naloga je, da otroku omogočijo druženje z vrstniki, sorodniki in drugimi ljudmi (Prodanović, 1981).

V stiku s staršem bi se moral otrok naučiti, kako se lahko varno naveže na sočloveka, kar je temelj, da se otrok lahko odpre svetu, ga raziskuje in si nabira izkušnje vedoč, da so v njegovem okolju ljudje, ki mu bodo dajali podporo in pomoč, če bi jo potreboval. Navezanost vpliva tudi na to, kakšno razmerje bo človek razvil do drugih v času odraslosti, kakšno bo njegovo partnersko razmerje in razmerje do življenja.

Za razvoj varne navezanosti je bistveno, da so starši čustveno razpoložljivi, dovezetni in angažirani. Kadar otrok v svoji nuji po navezovanju dobi to, kar potrebuje – in to še zdaleč ni vedno tisto, kar zahteva – se čuti varnega in pomirjenega in njegova potreba po bližini je potešena. Znova je dovolj svoboden, da se posveti svetu okrog sebe. Za varno navezanost pa gotovo ni nujno, da bi morali biti starši ves čas in popolnoma na voljo (Bouwkamp in Bouwkamp, 2010). Otrok se mora naučiti zaupati staršem, ne da bi postal odvisen od njihove nenehne navzočnosti, razpoložljivosti in bližine. Razviti mora samostojnost, v kateri uresničuje potrebo po raziskovanju.

Če starši niso na voljo in se ne odzivajo dovezetno ali angažirano in podpirajoče, to pri otroku izzove negotovost pri navezovanju, to pa je boleča in travmatična izkušnja, ki povzroči težave v navezanosti. Otrok te vzorce prenaša v kasnejša razmerja, v navezovanju stikov z drugimi postane plašen.

Vrste navezanosti

L. Benjamin (1995, v Bouwkamp in S. Bouwkamp 2010) loči pet vrst navezanosti:

- *Varna navezanost* (jaz sem v redu in ti si v redu). Takšni otroci imajo dober občutek o sebi in svojem okolju, zaupajo vase in v svoje okolje ter so pozorni na lastne potrebe in potrebe drugih. Zlahka navezujejo stike, upajo si biti samostojni, sebe vidijo kot nekoga, ki je vreden ljubezni in pozornosti drugih ljudi. Kot odrasli zlahka navežejo zaupen stik in brez večjih problemov ohranjajo ravnovesje med samostojnostjo in povezanostjo. V njihovih zvezah vlada visoka stopnja zaupanja, povezanosti in zadovoljstva.
- *Preokupirana navezanost* (jaz nisem v redu, ti si v redu). Takšni otroci se oklepajo staršev z nepotešljivo potrebo po prepoznavanju in priznanju. Počutijo se malovredne in skušajo doseči sprejemanje pri starših, da bi pridobili občutek lastne sprejetosti. Na vsak način si prizadevajo obdržati ljubezen staršev, lastne odzive zadržijo zase in ignorirajo lastne potrebe. Pojavi se lahko zamenjava vlog v starševskem razmerju. Tak otrok upa, da ga bodo drugi prej ali pozneje vendarle začeli imeti radi, če bo le dovolj naredil zanje. Izkazalo se je, da so odzivi mater takih otrok pogosto spremenljivi in protislovni. Odrasli s tem slogom navezanosti so nadpovprečno občutljivi na možne vire stresa in groženj, kažejo visoko splošno raven tesnobe ter so pogosto preplavljeni z občutki nevrednosti. Vzpostavljajo konfliktna in burna zveze, ker dvomijo o razpoložljivosti drugega in so nanjo ves čas osredinjeni, včasih na zahtevajoč, teatralen ali manipulativen način.
- *Plašljiva navezanost* (jaz nisem v redu in ti nisi v redu). Takšni otroci se izogibajo bližnjemu stiku v strahu, da bi bili zavrženi ali prizadeti. Starši nanje delujejo plašljivo ali zastrašujoče, pogosto so nepredvidljivi ali protislovni, zato se otroci ne morejo k nikomur zateči niti ne vedo, kaj naj naredijo. Takšni otroci bežijo pred seboj in tudi pred drugimi, ker sebe doživljajo kot nevredne ljubezni, druge pa kot nerazpoložljive. Ne upajo se navezati na druge niti niso povezani sami s seboj in imajo šibko kakovost intimnih stikov.

- *Odklonilna navezanost* (jaz sem v redu, ti nisi v redu). Takšni otroci dajejo vtis neodvisnosti in neranljivosti, čeprav v resnici niso takšni. Želijo si pozornosti in podpore, vendar oddajajo drugačno sporočilo. Ne zaupajo v razpoložljivost staršev. So jezni in frustrirani, a hkrati zelo ranljivi. Zaščitijo se tako, da se delajo močne. Težko sprejemajo ljubezen in nežnosti. Kot odraslim se jim zdi nekaj običajnega, da so jim drugi na voljo, vendar se sami na druge ne navežejo, ker se bojijo izgube svojega položaja. Pred tem in pred razočaranji se varujejo tako, da se izogibajo pristni intimnosti v zvezah in se uprejo vsakršni obliki avtoritete. Pomembno jim je ohraniti samopodobo neodvisne osebe, zato redko prosijo za pomoč.
- *Ambivalentna navezanost* (jaz sem v redu in ti si v redu, ampak ne zmeraj). Takšni otroci močno hrepenijo po ljubeči pozornosti staršev. Zdaj se starša oklepajo in naredijo vse, da bi doživeli bližino (preokupiran stil), v naslednjem trenutku pa jezno pretrgajo stik, ker niso dobili tega, kar so iskali (odklonilen stil). Zelo radi bi se navezali, a jih je hkrati strah razočaranja. Kot odrasli težko vzpostavljajo zadovoljujoče in trajne zveze. Njihov vzorec je tak, da drugega pritegujejo in odbijajo, se mu odprejo in ga nosijo po rokah, a tudi pretrgajo stik in drugega dotolčejo. Prav ta vzorec navezanosti je večinoma podlaga za razvoj mejne osebne motnje.
- Opis stilov navezanosti jasno nakazujejo povezavo med otrokovim naučenim stilom navezanosti in vzgojnim ravnanjem staršev, saj je navezovanje medosebni proces, v katerem imajo ključno vlogo starši. Zato je treba pri izvajanju pomoči mladostniku v ta proces vključiti tudi starše, ugotoviti, kakšen je njihovo vzgojno ravnanje in kakšno vrsto navezanosti je razvilo pri mladostniku. Tako lahko »nepravilnosti« pri izvoru mladostnikovega vedenja odpravljamo z izboljšanjem vzgojne vloge staršev, ko so naši posegi usmerjeni v družine in ne le zgolj v svetovanca.

MLADOSTNIK IN DRUŽINA

O. Puklek Levpušček (2011) navaja, da gre v času mladostništva za postopno reorganizacijo razmerja starši – mladostnik, in sicer se podoba staršev kot idealnih, nezmotljivih spreminja v stvarnejšo podobo, mladostnik pa postaja pri svojem odločanju čedalje samostojnejši. V tem času mu je pomembnejši stik z vrstniki, prijatelji.

Mladostnik prinese v družino nove naloge in s tem preizkušnje za vso družino. Ker je čustveno zelo ranljiv in njegova razsodnost še ni popolnoma izoblikovana, potrebuje za svoj nadaljnji razvoj ob sebi ljubeče, potrpežljive starše, ki mu bodo pri izpopolnitvi njegove identitete pomagali. Vloga staršev je v mladostništvu tako zelo pomembna (nenadomestljiva), da mladostnik, če je v tem obdobju brez podpore staršev, lahko hitro pride do anomalij, kot so čustvena in spoznavna zavrtost ali ustavitev dozorevanja, lahko tudi do tega, da mladostnik začne iskati tolažbo v omami. Z vidika sistemske teorije v takšnem primeru hitro postane »identificirani pacient«, torej je njegovo vedenje razumljeno kot simptom, ki se je razvil zaradi nerazrešenih razmerij pri starših ali celo pri starejših rodovih. Za mladostnika je zelo pomembno, da starši razčistijo s čustvenimi blokadami iz svoje adolescence, saj le tako odprejo vrata do izpopolnitve svoje identitete in vrata v svet svojemu mladostniku. Mladostnik potrebuje ob sebi roditelja, ki je v stiku sam s seboj, ki pozna svoje želje in je zmožen slišati in razumeti mladostnikove stiske ter vse njegovo preverjanje (Doblehar, 2009).

M. Zupančič in Svetina (2009) navajata, da je v času mladostništva značilno naraščanje konfliktnih stikov med mladostnikom in starši. Če je spor zmeren, ima lahko pozitivno vlogo. Problem je le, kadar se konfliktnost vleče že iz otroških let in kadar spora člani družine ne rešujejo na konstruktiven način s poslušanjem, asertivnostjo, empatijo, odzivnostjo, sprejemanjem druge strani, željo po rešitvi in iskanju kompromisov (Puklek Levpušček, 2011).

Konfliktno razmerje se pogosto razvije zaradi želje staršev, da bi mladostnika obvarovali, in zaradi mladostnika, njegove želje po samostojnosti. To so lastnosti protektivnega otroštva, ki ga živijo današnji mladostniki in ga predstavljam v naslednjem poglavju.

RAVNANJE S SPORI V DRUŽINI

Frude (1991) piše, da je družina živ organizem, ki ima strukturo in organizacijo, nosi določene vloge in je v interakciji s širšim okoljem. Metaforično gledano ima družina anatomijo, fiziologijo in duševnost ter sledi razvojnemu življenjskemu toku. Tako kot v organizmu se lahko tudi v družini razvijejo motnje, pogosto doživlja stres in poškodbe kot posledico neugodnih življenjskih dogodkov.

Večkrat se zgodi, da konfliktna stanja pripisujemo družinam, kjer vladajo alkohol, nasilje in druge vrste odklonskega vedenja. Vendar pa so težave sestavina vsake družine, problematične se od »zdravih« ločijo zgolj po načinu reševanja težav.

Posameznik načine zaznavanja in reševanja sporov obvladuje z odraščanjem znotraj družine, kjer živi. Starši svoje vzorce reševanja nasprotij prenašajo na svoje otroke. Tako N. Rijavec Klobučar (2007) meni, da obstajata dva modela, kako starši naučijo svoje otroke reševati spore v življenju. Prvi model razglša nasprotja kot slaba, nezaželena, otroke uči, kako naj se jih izogibajo, drugi pa ima nasprotja za normalen del življenja, otroke uči, da je treba spore sprejemati, reševati in se z njimi spoprijemati. Otroci se tedaj od staršev naučijo, kako se spoprijemati z nasprotji: uspešno, neuspešno, konstruktivno ali nekonstruktivno.

Za boljše razumevanje in predvsem lažje prepoznavanje sporov je za svetovalca vsekakor koristno, če zmore ločiti med različnimi vrstami nasprotij.

Iršič (2004) nasprotja deli na notranja (nasprotja v posamezniku), medosebna (nasprotje med dvema stranema, ki je vezano na skupno rešitev), skupinska (prav tako vezana na skupno rešitev, izid pa mora biti enoten za vse strani). Glede dejavnosti jih loči na pasivna nasprotja (to so tista, pri katerih se nič ne dogaja in posledično tudi nič ne rešuje) in aktivne spore (pri katerih se vedno nekaj dogaja in rešuje). Glede na ozadje nasprotja pa loči samostojna in prenesena nasprotja in spore, ki so posledica globljih neusklajenosti.

Pri svetovanju mladostnikom mi je bližja klasifikacija sporov po Možini (2002), ta loči tri temeljne vrste sporov:

- spor ciljev: nasprotje, ki izvira iz ciljev, ki se med seboj razlikujejo;
- spor spoznanja: nasprotje, ki nastane iz nestrinjanja z mislimi, idejami drugih;
- spor čustev: nasprotje, ki izvira iz čustev in občutkov, zaznanih kot nezdržljivih.

Ob tem je treba poudariti, da lahko način sprejemanja in reševanja sporov spreminjamo in pogosto je del mojega svetovanja na začetku usmerjen prav v spreminjanje svetovančevega stališča do nasprotij, s katerimi se srečuje. Razmerje svetovalca – svetovanec ni pojav, kjer se ne bi rojevali spori, pomembno je, da nasprotja pravočasno prepoznamo in uspešno rešujemo.

Upoštevati moramo predloge M. Ule (2009), da je za uspešno spoznavanje in reševanje sporov potrebno, da znamo izraziti občutke in čustva, tudi negativna, ne pa jih projicirati na druge. Za svoje negativne občutke in čustva se ne počutimo se krive in se ne opravičujemo. Govorimo natančno o tem, kar nas v sporu in sporazumevanju dejansko moti. Usklajujemo svoje besedno in nebesedno sporazumevanje in se izogibamo posplošenemu presojanju in interpretiranju sporočil in ravnanja drugih.

2. 1 ZNAČILNOSTI SODOBNEGA OTROŠTVA

S hitrim spreminjanjem družinskega življenja in družbenih razmer se spreminjata tudi otroštvo in njegov pomen. Goriup (2006) pravi, da se je vloga otroka spremenila na bolje, saj zanj še nikoli v zgodovini ni bilo tako dobro poskrbljeno kot v družini postmoderne družbe. To sprememba prinaša pojem protektivno otroštvo, obsega pa številne dejavnosti, ki izražajo čedalje močnejšo skrb za izobraževanje in blaginjo otrok. Starši otroke razumejo kot posameznike in hkrati povečujejo nadzor nad njimi. Njihovo samostojnost tako varujejo in ohranjajo, na drugi strani pa je otrok čedalje bolj razumljen kot odvisen (Švab, 2001).

Otroštvo velja za najbolj nadzorovano obdobje človekovega življenja, otrok je postal lokus številnih projektov, ki naj bi ga varovali pred telesnimi, moralnimi in spolnimi nevarnostmi ter zagotovili normalen razvoj njegovih zmožnosti oziroma osebnostnih lastnosti, kot so inteligenca, izobraženost in čustvena trdnost (Rose, 1991, v Švab, 2001). Tudi starši želijo otroku zagotoviti najboljše možnosti za življenje in najboljše razmere za razvoj. Postmoderni koncept protektivnega otroštva naj bi pomenil blaginjo otrok po načelu »samo najboljše je dovolj dobro«.

Način »za mojega otroka samo najboljše« se v praksi kaže kot problematičen, saj se z njim otroku jemlje možnost, da bi se naučil ceniti stvari, ki jih ima, oz. vložiti nekaj truda, da bi do želenih stvari/ciljev prišel, ter možnost spoznati, da so najboljše stvari rezervirane za takrat, ko se pokaže ekstra vložek. Tako začnejo stvari delovati samoumevno, kar v starejših letih mladostništva pripelje do položajev, ko mladostniki od staršev stvari brezpogojno zahtevajo v iskrenem prepričanju, da se jim z odklonitvijo godi krivica oz. da so kršene njihove pravice.

Otroci zadnjih petindvajset let so postali dobrina neprecenljive vrednosti; starši vanjo polagajo vse svoje upe in pričakovanja (Pišot, 2008), pri tem pa se morda niti ne zavedajo, da z lastnimi pričakovanji izvajajo velikanski pritisk na otroka. Otroci postajajo predmet projekcijske ploskve in morajo izživeti tista zanimanja, ki jih njihovi starši niso mogli; ali pa mora lastnega zgodnjega otroštva pritiska na starše tako silno, da je pogosta posledica prav negotovost v ravnanju (Rogge, 2000).

Otroštvo tako postaja čedalje bolj pod starševskim nadzorom in strukturiranjem časa, zapolnjenega z različnimi dejavnostmi (Švab, 2001).

Praktične izkušnje navedeno trditev zanikajo, vsaj kar zadeva problematične mladostnike. Tendencia staršev je res čedalje večji nadzor, če se srečajo s problematičnim ravnanjem. A zgodovina jasno uči, da popoln nadzor ne prinese želenih učinkov, sploh pa je problematična izvedba nadzora v časih moderne tehnologije. Veliko sporazumevanja poteka prek elektronskih medijev, ki jih mladostniki obvladajo neprimerno bolje od večine staršev. Ena glavnih lastnosti mladostnikov v tej obravnavi je tudi nestrukturiranost časa. Mladostniki so v večini stvari navajeni biti animirani s strani odraslih, ko pa so prepuščeni samim sebi, izkazujejo odsotnost lastne iniciative, razen za osebno ugodje padejo v pasivo in čakajo, da se bodo stvari zgodile same od sebe.

Vzgoja v družini poteka predvsem z zgledom, ki ga otroci dobijo od staršev, in z medsebojnimi stiki (Ručigaj, 2012, v Hazenmali, 2014). Starši morajo otroku prej ali pozneje postavljati meje. Meja otroku pove, kje se nahaja s svojimi zmožnostmi, na tem se gradi razmerje med starši in otrokom (Lipovec, 2003). Meje omogočajo, da otroci prevzamejo odgovornost za svoja dejanja in se že od malih nog srečujejo s posledicami svoje izbire. M. Juhant (2003) meni, da so otroci brez omejitev izgubljeni in dobijo občutek, da so prepuščeni sami sebi. Seveda pa je treba otroku postaviti takšne meje, ki so primerne njegovi starosti in njegovemu dojetju sveta, saj le tako dosežemo želeni učinek omejevanja (Primic, 2005).

Moderno pojmovanje dobrega starševstva ne poudarja več starševske dolžnosti naučiti otroka družbenih norm in vrednot, temveč ga usmerjati tako, da se bo kar najbolj razvila njegova individualnost (Švab, 2001). Vzgoja otroka se tako v poplavi novih pristopov in smernic izkazuje za izredno zahteven projekt, za zelo zapleteno obliko sporazumevanja, pri katerem

naletimo na vrsto problemov, ki jih je težko razumeti, še težje pa je nanje zavestno vplivati in tako vzgojno delovati v zaželeni (če že ne v strogo načrtovani) smeri (Kroflič, 1997).

Starši se čutijo odgovorne tudi za razvoj otrokove osebnosti, pri tem pa sledijo svoji viziji in interesom. Današnjemu otroku naj bi zapolnjevali čas in poskrbeli za njegov »pravilni« razvoj tečajji, športne in glasbene dejavnosti. Starši tako postanejo organizatorji otrokovega prostega časa in taksisti, ki ugotavljajo, da nimajo časa zase in da postajajo izčrpani zaradi strahu pred morebitnim otrokovim neuspehom in zaradi dvoma o popolnosti svojega starševstva. Od medijev in mnogih strokovnjakov so preveč informirani, preveč izobraženi ter preobremenjeni, hkrati pa popustljivi in odsotni, medtem pa otroci v poplavi vseh ponujenih dejavnosti niti ne zmorejo prepoznati, ali jih dejavnosti dejansko zanimajo; obiskujejo jih, ker je to »moderno« ali zgolj zaradi interesa svojih staršev. Starši tako ne varujejo otrok samih, saj so ti bistveno kompleksnejša bitja, kot jih odrasli vidijo, temveč gojijo lastni nostalgični mit o otroštvu oziroma konstrukt otroštva (Zidar, 2003).

Starši skušajo preprečiti ali rešiti otrokove težave in mu zato ne dopustijo, da bi občutil čustva, kot so jeza, žalost ali zaskrbljenost. Tako jih ne naučijo, da so tudi negativne stvari del življenja in da je treba nositi posledice svojih dejanj. Starši nehote postanejo toksični. Toksični starši vidijo uporništvu ali celo razlike v značajih kot napad nase. Branijo se tako, da krepijo otrokovo odvisnost in nemoč. Namesto da bi pospeševali njegov zdravi razvoj, ga nezavedno spodkopavajo, pogosto v prepričanju, da ukrepajo v otrokovo največje dobro (Forward, 1990, v Giddens, 2000).

Otrokovo socialno vedenje in šolski uspeh starši vrednotijo kot merilo uspešnosti svoje starševske vloge, otrokov morebitni neuspeh pa vpliva na samozavest staršev in poraja občutek, da ne ravnajo pravilno. Najraje bi se otresli vzgojnih naporov in jih preložili na ramena pedagogov, terapevtov in drugih strokovnjakov.

3. SVETOVANJE

Veliki slovenski leksikon (Kocjan – Barle, Bajt, 2005) piše, da namen svetovanja ni zdravljenje posameznika, temveč njegovo usposabljanje za samostojno spoprijemanje z življenjskimi težavami.

S. Pečjak (2004) opredeljuje svetovanje kot medosebni proces, v katerem skuša svetovalec skupaj s svetovancem poiskati rešitve, ki bodo zmanjšale ali odpravile svetovančeve težave, oz. je proces, ki naj bi vsaj delno zadovoljil svetovančeve potrebe.

Svetovanje, najzahtevnejša in najbolj nedirektivna izmed vseh zvrsti svetovalnega dela, je strokovno zahteven in nemalokrat zapleten proces, ki zahteva bolj poglobljene prijeme, navadno traja dalj časa, pri tem pa sta potrebna nenehna interakcija in stik med svetovalcem in svetovancem. V tem celostnem in sestavljenem dogajanju svetovalci in svetovanci večinoma skupaj oblikujeta pomoč, pri tem pa je svetovalci – s svojim znanjem in izkušnjami – pospeševalec posameznikovega razvoja in spreminjanja ter razumevanja celotnega učnega procesa. »Vloga svetovanja je spodbujati takšno svetovančevo delovanje, da je to v skladu z njegovimi vrednotami, osebnimi zmožnostmi in sposobnostmi za samostojno odločanje« (Howard, 1996). Svetovanje je torej posebna in zahtevnejša zvrst svetovalnega dela, pri kateri se srečujeta svetovalci in svetovanci z namenom, »da se s povečevanjem zmožnosti svetovanca uspešneje rešujejo njegovi problemi« (Jelenc Krašovec, Jelenc, 2003).

Svetovanje lahko opredelimo kot medsebojno razmerje klienta in svetovalca. Klient (oz. uporabnik) potrebuje pomoč, svetovalci pa je usposobljen, da daje pomoč. Gre za organizirano obliko pomoči posamezniku pri njegovem nadaljnjem napredovanju, razvoju in osebni rasti (Kristančič, 1995). Svetovanje ter svetovalno razmerje torej pomenita svetovancu, da si pomaga sam, torej sprejme odgovornost za svoje življenje. Bistvo osebne odgovornosti pa vsebuje samozavedanje ali odzivnost na izkušnje ter zmogljivost za prožnost in svobodo izbire, kar se kaže v zmožnosti učinkovitega odzivanja in uravnavanja samega sebe ter življenjskega okolja za doseganje ciljev in zadovoljevanje svojih potreb (Kristančič in Ostrman, 1998). S. Čoderl in U. Arnautovska (2008) ob tem opozarjata, da je svetovanje

oblika pomoči, ki ne temelji na dajanju navodil, temveč podpira človeka v iskanju lastnih rešitev.

Velikokrat se od svetovalca pričakuje dajanje natančnih in jasnih usmeritev. Predvsem v začetnih, akutnih položajih je to po presoji lahko tudi potrebno. Pomembno je, da se vsaka odločitev, ki jo po sili razmer sprejme svetovalac, kasneje znova vzame v premislek, takrat s strani svetovanca. Resnično je samo on lahko nosilec lastnih (dolgoročnih ali bistvenih) odločitev.

SVETOVALNE ZMOŽNOSTI, CILJI IN TEHNIKE SVETOVANJA

Vernooij (1995, v A. Kobolt, 2005) govori o naslednjih skupinah zmožnosti (kompetenc) svetovalca:

- osebnostne zmožnosti – spoznavati in spoznati lastna stališča, vrednote, predsodke, lastne čustvene odzive, pričakovanja, zavedati se lastne moči, a tudi šibkosti in omejitev;
- zadostno in raznoliko teoretično strokovno znanje, ki pri delu omogoča pridobivanje »praktične zmožnosti« (sem poleg splošnih znanj spada tudi posebno/svetovalno socioterapevtsko znanje);
- zmožnost analitičnega razumevanja položajev uporabnikov v družbenih okoliščinah; za to je potrebno poznanje in prepoznavanje socialnih položajev, vloge lastnih zaznavnih mehanizmov v tem procesu, prepoznavanje konfliktnih položajev in predvsem zmožnost za njihovo reševanje;
- zmožnost ravnanja, ki se izkazuje z etičnostjo posegov, pripravljenostjo za samorefleksijo ter ustvarjalnim iskanjem posameznemu položaju prilagojenih poti in načinov reševanja oziroma poseganja.

Pri svetovanju je potreben globlji čustveni stik in svetovalčeva zavzetost za klienta. Za svetovanje so značilni še spodbujanje, motiviranje, ozaveščanje in dajanje opore. Svetovalac je odgovoren za proces, klient pa za rezultat tega procesa (Kobolt, 2015).

Delovati v interesu problematičnega mladostnika večkrat pomeni, da je svetovalec v neki točki edini, ki z mladostnikom še vztraja, ki vanj še zaupa. Zaradi tega pride do izpostavljenosti, pritiskov s strani staršev, šol ali koga tretjega, ki pričakujejo hitre uspehe. Samo imeti znanje zato za svetovanje ni dovolj. Svetovalec mora biti tudi kot oseba trden, mora zaupati v proces, v katerega je vključen oz. sam vase. Biti trden zase in za druge, dokler to potrebujejo.

Med splošne cilje svetovanja A. Kobolt (2015) šteje:

- izboljšati klientovo znanje in veščine, da bi uspešneje reševal svoje probleme; to se nanaša na posredovanje informacij, znanj, metod, tehnik, uvajanje novih ravnanj in vedenjskih vzorcev;
- povečati spoznanje o lastni vrednosti in zmožnosti za reševanje nalog in problemov; praviloma človeku težave, ki jih sam ne zmore ustrezno reševati, znižujejo samopodobo in občutje samovrednosti, zato ostaja pomemben cilj svetovanja uravnotežiti oziroma izboljšati klientovo samopodobo in doživljanje samovrednosti;
- zmanjšati negotovosti, ki izvirajo iz zaskrbljenosti zaradi neuspešnega reševanja življenjskih položajev in problemov; že z zmanjšanjem napetosti v posamezniku sprostimo njegove sile, da se loti svojih nalog z novim zagonom in z večjo možnostjo za uspeh;
- povečati gotovost pri izbiranju rešitev, pri sprejemanju odločitev in načrtovanju lastne dejavnosti v prihodnje; v svetovalnem procesu dobi klient oporo in smer, s tem se poveča njegov občutek varnosti in gotovosti, to pa povratno vpliva na njegovo učinkovitost;
- izboljšati uvid v svoje probleme in probleme okolja; v svetovalnem procesu naj pride do tega, da posameznik spozna ozadje svojega ravnanja, mišljenja in čustovanja, spozna naj razloge za svoja ravnanja in dobi dodatne informacije, kako bo lahko učinkoviteje reševal svoje težave;
- izboljšati družbeno prilagojenost in vključenost v družbeno okolje in dogajanje, da bi se povečalo klientovo samozaupanje in izboljšalo zadovoljevanje lastnih potreb ob upoštevanju razmer in družbene resničnosti.

Navedeni cilji so medsebojno tesno povezani. Slaba samopodoba je začaran krog, ki se z vsako negativno izkušnjo krepi, po drugi strani pa pozitivne izkušnje v zvezi s samim seboj krepijo tudi druge dele mladostnikove osebnosti. To velja tako za spoznavne procese (zavedati se) in samozavest (zaupati v lastno vednost, na podlagi tega suvereno iti v akcijo). Tako npr. pozitivni premiki pri uvidu v svoje probleme in probleme okolja neposredno omogočajo boljšo družbeno prilagojenost, večjo gotovost v lastne rešitve.

Obstaja mnogo svetovalnih tehnik, s katerimi želimo udejaniti svetovalne cilje. Brammer, Shostrom in Abrego (1989) tehnike svetovanja razvrstijo na

1. strategije in metode, ki gradijo razmerje; sem uvrščajo tehnike odpiranja, tehnike reflektiranja, tehnike sprejemanja, tehnike strukturiranja, tehnike poslušanja, tehnike vodenja, tehnike hrabrenja in sugeriranja; **2. tehnike in strategije diagnosticiranja in ocenjevanja;** diagnostika navadno vsebuje presojo posameznikovih težav in njegovega trenutnega statusa, presojo verjetnih razlogov za težave, presojo mogočih svetovalnih strategij za rešitev težav, predvidevnje izidov svetovalne obravnave; namen diagnosticiranja je načrtovanje ustrezne oblike pomoči, v ozadju tega pa je razumevanje, da mora svetovalec oz. terapevt pomagati pri usmeritvi v ustrezno obliko svetovanja oz. terapije, saj niso vsi pristopi učinkoviti in primerni za vse vrste težav in oseb;

3-strategije za podpiranje in vrednotenje sprememb; ta sklop obravnava tehnike v kasnejši fazi svetovalnega procesa, tj. po sklenjenem dogovoru in končani začetni diagnostični fazi.

NAČINI IZVEDBE SVETOVANJA V OBDOBJU MLADOSTNIŠTVA

Glede na okoliščine, v katerih svetovanje poteka, ter predvsem glede na to, kdo ga izvaja, ločuje A. Kobolt (2015) tri načine izvedbe svetovanja:

- laično/prijateljsko, ki ustreza potrebi po osebnem stiku, pogovoru in razumevanju tistih oseb, ki jim zaupamo, ki so deležne našega spoštovanja in ki smo si z njimi blizu;
- polstrokovno svetovanje tistih strokovnjakov, ki niso usposobljeni predvsem za svetovanje, vendar so si pri opravljanju dela pridobili nekatere teoretične in praktične

izkušnje, ko so svojim uporabnikom pomagali in jih podpirali ter pri tem uporabili svetovalno metodo dela;

- strokovno svetovanje, ki poleg prej omenjenega vsebuje poglobljeno strokovno znanje.

Pri delu z mladostniki, ki v svetovalni proces niso vstopili prostovoljno, je laično svetovanje ključnega pomena za navezavo zaupnega stika, pa tudi občutek avtoritete, tj. postati nekdo, ki je vreden zaupanja, ki ve, kaj govori, ki dejansko želi pomagati. Ozračje je pri mladostnikih za uspešen proces po mojih izkušnjah pomembnejše kot pri odraslih.

Ker je svetovanje proces, opredelimo okvirne stopnje v tem procesu.

1. Začetna stopnja svetovanja

Začetno stopnjo lahko imenujemo tudi inicialna oz. zgodnja stopnja svetovalnega procesa. Večina mladostnikov, včasih pa tudi starši, na obravnave ne prihajajo prostovoljno, zato je namen prvih srečanj izključno ta, da se otrok/mladostnik in družina k svetovalcu še vrnejo. Cilj je navezati dober stik ter odprt sporaztumevalni prostor, kajti šele ob dobrem stiku lahko odpiramo tiste manj prijetne teme. Seveda je v tem koraku svetovalnega procesa potrebna ocena stanja, ki jo poda svetovalec. Treba je doseči pravo ravnotežje med ohranjanjem dobrega stika in med soočanjem svetovancev z nefunkcionalnostjo, ki jo svetovalec opazi. Že ob prvem srečanju mora svetovalec jasno pokazati, da deluje po načelu nevtralnosti, in jasno predstaviti svoje videnje sodelovanja, vendar na način, da ga svetovanci razumejo. Iskanje tega načina utgne biti ena najbolj kritičnih stopenj v svetovanju, ker je napačen poizkus lahko dvorezen meč. Če je v obravnavi družina, je pomembno vse člane družine usmerjati v prevzemanje odgovornosti ter v aktiviranje za lastno spreminjanje. Še posebej pa je pomembno, da svetovalec pri določitvi cilja obravnave sledi tistemu, ki pomoč išče. Pomoč otrokom in mladostnikom je bolj usmerjena v njihove socialne mreže, ker so otroci in mladostniki bolj kot odrasli pod vplivom vrstniških skupin, s šolanjem so avtomatsko vključeni v močno vplivno socialno mrežo, poleg tega pa so tako formalno kot neformalno odvisni od družine kot sistema. Če svetujemo otroku, mladostniku z vedenjsko problematiko in/ali njegovi družini, je treba po vseh opisanih korakih oceniti še stopnjo disocialne motenosti (Vec, 1999).

2. Srednja stopnja svetovanja

Srednja stopnja je bistvo celotnega svetovalnega procesa in skuša izpolniti cilje svetovanja. Na tej stopnji svetovalec in svetovanec natančneje določita razumevanje posameznikovih težav. To pomeni, da formulirata naravo težav, osvetlita nova čustva, medčloveška razmerja in načine ravnanja. Pri dejavnostih, ki so usmerjene k spremembam, morata svetovalec in svetovanec sodelovati. Skupno usmerjanje je odvisno od svetovančevih želja, svetovalec pa ga pri tem spodbuja, natančno določi posamezne naloge, dejavnosti, razvija načrt njihovega izvajanja in skupaj z svetovancem razčlenjuje morebitno korist, ki bi jo imel od uresničene dejavnosti. Tudi na tej stopnji lahko svetovalec naleti pri svetovancu na odpore, pomembno je, da jih prepozna, razišče in skupaj s svetovancem reši. Odpori so različnih oblik, najpogosteje se izražajo v svetovančevem zamujanju, usmerjanju pogovora na teme, ki so manj boleče, spreminjanje svetovanja v vsakdanjo konverzациjo ali usmerjanje pogovora k svetovalcu (Kristančič, 1995).

3. Končna stopnja svetovanja

Ta stopnja je odvisna od dolžine, pomena in načina svetovanja. Odločitev za končanje je jasna in preprosta, kadar so cilji jasno določeni, če pa ni tako, naj svetovalec konča svetovanje spretno in pozorno. Pogosto se zgodi, da je proces končan enostransko. Dobro načrtovan konec svetovanja je pomemben, ker svetovalec in svetovanec lahko v tem koraku še enkrat preverita bistvo težav. S tem se še dodatno razširi svetovančevo zavedanje in se s tem še bolje pripravi na soočanje s podobnimi težavami v prihodnosti (Kristančič, 1995).

A. Kobolt (2015) ob tem opozarja, da je v svetovalnem procesu zelo pomembno sporazumevanje. Kot bistvene premise dobrega sporazumevanja v svetovalnem razmerju navaja:

- sobesednika sprejemamo takšnega, kot je, in ga v njegovih okoliščinah tudi skušamo razumeti;
- pozorni smo na vse, kar nam pove, in skušamo povedano tudi razumeti v njegovem referenčnem okvirju, torej iz njegovega zornega kota in razmišljanja;
- pri tem ohranjamo razdaljo in klientu zrcalimo povedano, da se lahko bolje orientira in prepozna morebitne »slepe pege«;

- ne vrednotimo in ne obsojamo, temveč razgrinjamo nove vidike, ki so za klienta še nejasni, a peljejo k rešitvi težave in k novim vrstam ravnanja;
- sporazumevanje v svetovalnem razmerju ni sporazumevanje »par excellence«, temveč povsem normalno, pristno, odkrito sporazumevanje med dvema osebama z resnično željo po razumevanju sobesednika in z ohranjanjem potrebne razdalje ob hkratni človeški občutljivosti.

Svetovalno delo z mlajšimi mladostniki je pogosto izziv, saj težko izrazijo čustva, temveč jih skrivajo pod masko jeze, apatije ali »acting outa«. Razvoj formalnogičnih miselnih operacij je postopen, zato je njihovo ravnanje lahko posledica še nezadostno razvitih zmožnosti mišljenja in nižje stopnje zrelosti, kakor se pričakuje glede na starost. V tem obdobju so mladostniki pogosto preplavljeni z občutki in imajo težave v spoprijemanju in uravnavanju svojih čustev. Nagnjeni so k preobčutljivemu reagiranju, kar se pogosto kaže v njihovih stikih z vrstniki in odraslimi. Navadno so obremenjeni s svojim videzom, vedenjem in pripadnostjo. Pogoste so skrbi v zvezi s spolnostjo. Te nagibe je treba pri mladostniku upoštevati. Če želi o tem govoriti, mora dobiti ves potreben prostor. Svetovalcu bi kazalo priporočiti, naj se pri takih temah spusti na raven laičnega svetovanja.

Odrasli spremenljivo vedenje mladostnikov pogosto razumejo kot namerno, to pa lahko povzroči dodatne zaplete v stikih z njimi. Pomembno je, da svetovalci razume njihovo doživljanje in vedenje. Pri spoprijemanju s težavami navadno potrebujejo konkretne strategije, da vidijo vzročno-posledične zveze in alternativne možnosti v svojem funkcioniranju (Vernon, 2004).

Načelo sledenja tistemu, ki išče pomoč, se v praksi pogosto pokaže kot »nehvaležno«, saj se večkrat zgodi, da v svetovanje vstopijo starši, mladostnik pa sodelovanje kategorično zavrača. V takšnem položaju je treba še posebej paziti, da se svetovalni proces ne sprevrže v zavezništvo s starši pri obračunavanju z mladostnikom (Bor in sod. 2000, v Pečjak, 2005) navajajo nekaj napotkov za uspešno svetovanje, po katerih svetovalci spodbujajo mladostnikovo samostojnost in odgovornost ter se izogne temu, da bi ga mladostnik zaznal kot vsiljivega:

- spodbujajte mladostnika, da spregovori o svojih skrbah, ter izražajte zanimanje in spoštovanje;
- ohranite položaj posvetovalca, ne pa strokovnjaka ali avtoritativne figure, ki vse ve;
- prepoznajte in sprejmite svetovančevo indiferentnost in negotovost, ne vztrajajte, naj predstavi problem, dokler je očitno, da še sploh ni prepričan, ali želi biti v procesu svetovanja;
- sprejmite mladostnikovo perspektivo in se o njej pogovarjajte;
- ob prvem srečanju skušajte od svetovanca dobiti preproste rešitve; namig o nekaterih rešitvah je lahko v pomoč pri vključevanju uporniškega mladostnika v svetovalni proces;
- pohvalite in potrjujte svetovanca/mladostnika, kadar je to upravičeno.

Zadnjo točko je treba znova in znova poudarjati. Klasična past pri obravnavah je osredinjenje na težave, to pa pomeni, da je svetovanje za mladostnika zelo naporno, ves čas se mora soočiti samo z negativnimi stranmi svojega delovanja, zato lahko položaj brez poudarjanja pozitivnih strani ponotranji kot jasno sporočilo, da je slab in pika. Če pa hvalimo brez podlage, potem v mladostnikovih očeh izpademo pokroviteljski.

A. Vernon (2004) piše, da je svetovanje mladostnikom v srednjem mladostništvu lažje kot mlajšim mladostnikom, vendar pa je to odvisno tudi od dosežene stopnje formalnogičnega mišljenja. Na splošno so malo starejši mladostniki manj ranljivi, nekoliko lažje izražajo čustva in so bolj pripravljeni vključiti se v svetovanje, kljub temu pa so med njimi velike razlike glede na osebnostne lastnosti in na naravo problema. V primerjavi z mlajšimi mladostniki se lažje govorno izražajo in zaradi boljše zmožnosti formalnogičnega mišljenja jim pojmov pogosto ni več treba utemeljevati na konkreten način. V okviru svetovanja so primerne tudi domače dejavnosti v smislu biblioterapije. V tem obdobju se mladostniki pogosto spopadajo z dilemami na področju bolj kompleksnih medosebnih razmerij, ki lahko vključujejo tudi spolno intimnost, in z vprašanji, povezanimi s prihodnostjo. Pri vstopanju v svet odraslih so vznemirjeni ob mnogih možnostih, ob misli na prihodnost pa jih pogosto spremljajo tesnoba in ambivalentna občutja.

V praksi splošno opažam, da je težje svetovati starejšim mladostnikom, za to pa vidim preprost razlog: v obdobju starejšega mladostništva se ljudje srečujejo z razvojnimi nalogami

visoke težavnosti, iz razvojnopsihološke perspektive je to najzahtevnejše obdobje. Takrat so tudi v obdobju upornišva, ko se postavljajo sami zase (včasih proti vsemu svetu). Mlajši mladostniki pa so zahtevnejši samo, če so žrtve hujših travm (zanemarjenost ipd.), drugače pa so konstruktivno nastrojeni, želijo ugajati.

4. DRUŠTVO PROJEKT ČLOVEK

Izraz Projekt človek je ime društva in ime programa. Društvo Projekt človek (DPC) je humanitarna, neprofitna, strokovna organizacija za pomoč uporabnikom drog in njihovim svojcem. Izvaja program za samopomoč, terapijo in socialno rehabilitacijo oseb z različnimi oblikami zasvojenosti ter njihovih svojcev. V Sloveniji deluje od leta 1994, svoje uspešno delovanje pa mu je do danes uspelo razširiti v skoraj vse slovenske pokrajine (Ravne, b.d.).

Program ne postavlja v ospredje droge, temveč človeka. Projekt človek pomeni ljubiti vsa človeška bitja in njihovo vrednost, ne da bi jim sodili, ampak tako, da jih spoštujemo in jim pomagamo. Je hotenje, da bi v središče zgodbe postavili človeka kot glavno osebo, rešeno vsakršne sužnosti, usmerjeno k obnovi, iskanju dobrega, svobode, pravičnosti. Projekt človek je nastal z namenom, da bi priznavali vrednost vseh ljudi. Je vrednotenje lastne identitete, ki hkrati spoštuje identiteto drugih, s katerimi ima opraviti, ne da bi iskal srednjo pot, tekmovalnost in novačenje zase, temveč spodbuja dialog in sodelovanje (Picchi, 1995).

Program je namenjen tistim, ki zmorejo doseči začetno abstinenco in se odločijo končati z vsemi psihoaktivnimi snovmi, program pa jim pomaga pri ohranjanju vzdržnosti, preprečevanju in nižanju socialne stiske, povezane z uporabo drog. Vključuje posameznike, ki praviloma niso redno zaposleni, se ne šolajo in so izgubili večino družbe, ki se ne drogira.

Ne vpliva samo na tako imenovane uporabnike, ampak tudi na vse tiste, ki z njimi prihajajo v stik iz osebnih, delovnih, študijskih, informacijskih razlogov (Picchi, 1995).

NAMENI DRUŠTVENEGA DELA

Splošni namen je kakovostno življenje brez drog in vključenost v družbo ali, kot piše Picchi (1995), novo rojstvo krhkega in obupanega človeka. To pomeni doseči, da bi osebe, ki so prestale zasvojenost/omamo, spet zaupale življenju, odkrile, zakaj je vredno živeti, spoštovale same sebe in druge, se znale obvladati, biti v civiliziranem sožitju z drugimi ter z upanjem in načrtovanjem gledati v prihodnost, razvoj in rast posameznika, tako da bi vsak dosegel ali obnovil svojo polnost in se vrnil v družbeno stvarnost z vsemi pravicami in dolžnostmi. Namen je odzivati se na resnične potrebe ljudi, da bi premagali krizne trenutke, obnavljati delno pretrgane čustvene, družinske in družbene vezi, namen je sprejem, rehabilitacija in vrnitev v družbo (J. Ivanković, 2015).

FILOZOFIJA DRUŠTVA

Zaupamo v vsako človeško bitje, neodvisno od njegovih lastnosti, kulture, družbene ravni, gospodarske in politične moči. V vsakem človeku je zasejano seme resnice in ljubezni in vsak med nami ima moralno obvezo, da pomaga drugemu, da bo cvetel, rasel in se razvijal z lastno potjo in prihodnostjo. Vrednotimo lastno identiteto in hkrati spoštujemo identiteto drugih, ne da bi iskali srednjo pot, tekmovalnost in osebno korist, temveč spodbujamo dialog in sodelovanje, pristno sodelovanje in drugačnost druge osebe jemljemo kot vrednoto. Priznavamo vrednost vseh ljudi, predvsem tistih, ki so najbolj krhki, revni in brez obrambe. Pomagamo takoj in hkrati gledamo daleč naprej ter pripomoremo k spreminjanju družbe. Projekt človek pomeni zaupati drugim, poslušati, hoditi skupaj, se medsebojno podpirati, odkrivati pomen žrtvovanja in vrednost samoodpovedi in trpljenja. Ljubezen do bližnjega nam omogoča, da nismo več zaprti v svojo sebičnost in ošabnost. Je šola za življenje – boj proti vsakršni zasvojenosti, resnično poznanje samega sebe, odkrivanje vrednot v medčloveških razmerjih in solidarnost (J. Ivanković, 2015).

V DPC se izvaja filozofija nenehne rasti. Razlogi za to so predvsem, ker se vedenje in ravnanje uporabnikov spreminja, ker so uporabniki različnih starosti, družbenih plasti in življenjskih namer, ker se spreminjajo zakoni in družba.

Ravno zato se iščejo nove uporabne rešitve in prilagoditve, razvijajo se novi postopki, primerni novim zahtevam. Filozofija nenehne rasti je obojestranska: uporabniki se spopadajo s svojimi krizami, delavci pa morajo biti sami nenehno zmožni sprejemati kritiko in imeti dovolj poguma, da znova začenjajo, da se prenavljajo in utirajo povsem drugačne poti. Rast je zelo utrudljiva, vendar samo z njo dozoreva oseba kot taka ali skupina ali združba. Noben človek ni »isti« kakor pred enim dnevom ali enim letom, vendar med tem spreminjanjem ohranja istovetnost (identiteto) (Picchi, 1995).

Vsi smo si med seboj »talci«. Starši terapevtom in zasvojenecem: če bo zasvojenecem in terapevtom uspelo obvladovanje zasvojenosti in njenih posledic, bodo svoj cilj dosegli starši. Zasvojenci so talci terapevtom in staršem: oboji morajo dobro opraviti vsak svojo zahtevno nalogo, da bodo sami rešeni spon zasvojenosti. In terapevti so talci mladim zasvojenecem in njihovim staršem: če tem ne uspe, ostane njihov strokovni uspeh kljub vsej dobri volji in znanju nič (J. Ivanković, 2015).

IZVAJANJE PROGRAMA DRUŠTVA PROJEKT ČLOVEK

Posebnost (diferenca) pedagogike, ki jo predlaga Projekt Človek, je neravnodušnost (nediferenca) in vabilo k temu, da drugačnost druge osebe jemljemo kot vrednoto, vir za medsebojno bogatenje (Picchi, 1995).

Program je organiziran po stopnjah (fazah). Začenja se s ključnimi motivacijskimi pogovori v sprejemnem centru in pripravami za vstop v program. V nadaljevanju se izvajajo delovne, športne in kulturne dejavnosti ter terapevtske dejavnosti v obliki individualnih pogovorov in po skupinah. Temeljni namen je vzdrževanje vzdržnosti in vključenost celotne uporabnikove družine. V terapevtski skupnosti je življenje organizirano tako, da uporabniki utrjujejo samostojnost, se učijo reševati probleme in ustvarjalno preživljajo prosti čas. Urnik poživljajo izleti v hribe, športne dejavnosti in ustvarjalne delavnice. Sklepni del programa je reintegracija. Namenjena je obravnavanju težav ob ponovnem vključevanju v šolo, pri iskanju

zaposlitve, v partnerstvu, družini in prijateljskih stikih. Poleg skupinske obravnave se poudarjajo dejavnosti, pomembne za preživljanje prostega časa, samoiniciativnost pri organizaciji športnih in kulturnih dejavnosti ter biblioterapija (Društvo Projekt Človek, 2010).

Kakovost programov DPČ temelji na timskem delu prostovoljnih sodelavcev in uporabnikov, ki so končali program, in njihovih svojcev, ter zaposlenih strokovnih delavcev raznih profilov (psihologi, socialni delavci, socialni pedagogi). Ker se zavedajo pomena športa kot terapevtskega sredstva, zaposlujejo tudi profesorja športne vzgoje. Sodelujejo tudi s Fakulteto za šport (prim. projekt Šport v funkciji zdravja odvisnikov in S tekom iz objema drog).

Uspešnost programov dokazuje statistika, saj navaja, da več kot tretjina tistih, ki so vstopili v celostno obliko pomoči, uspeva trajno abstimirati in da so spremenili svoje življenje. »Še posebej smo veseli podatka, da je kar 90 % tistih, ki so program opravili v celoti, uspešnih v življenju, kar lahko štejejo za zelo velik dosežek. Pri nas so namreč programi zahtevni in narekujejo celostno spremembo življenja, ki od uporabnika terjajo vsaj 3 leta vztrajanja v programu. V instantne rešitve ne verjamemo, dodaja mag. Suzana Puntar, predsednica DPČ (Škofja Loka, b. d.).

Za uspešnost reševanja je nepogrešljivo sodelovanje staršev, bratov in sester, partnerjev in prijateljev, da podprejo uporabnika in pot, ki jo morajo prehoditi sami družinski člani v ožjem in širšem smislu (obnovitev vlog v družini; izboljšanje sporazumevanja med družinskimi člani; zavest o sporih pred omamo, ki jih niso znali ali skušali rešiti; omogočiti decentralizacijo problema, v katerega žarišče je bil postavljen mladostnik; obnovitev vezi s socialno mrežo; premislek o svoji sokrivdi) (J. Ivanković, 2015).

4. 1 PROGRAM ZA OTROKE IN MLADOSTNIKE V OKVIRU PROGRAMA PROJEKT ČLOVEK

Program za otroke in mladostnike (POM) je vzgojno-preventivni program, namenjen mladim, ki eksperimentirajo s psihoaktivnimi snovmi (PAS), predvsem z marihuano in alkoholom, ki občasno uživajo droge ali so na drogah razmeroma kratko obdobje, ki imajo težave v šoli in druge težave v odraščanju. Program pa je namenjen tudi njihovim ključnim bližnjim osebam (starši, bratje in sestre, prijatelji, partnerji). Starostna meja mladostnikov ni trdno določena, ker je glavno merilo stopnja zasvojenosti. Po podatkih DPČ-ja se starost mladostnikov v programu giblje med 13 in 21 let (J. Ivanković, 2015).

Program pomaga pri doseganju in ohranjanju vzdržnosti od psihoaktivnih snovi in njihovih kompenzacij ter spodbuja osebnostno rast in razvoj tistih, ki kljub eksperimentiranju in občasni uporabi PAS zmorejo razmeroma ustrezno funkcionirati. Zadnja leta je čedalje več dela tudi z mladostniki, ki se čezmerno posvečajo dejavnostim, tveganim za razvoj nekemične zasvojenosti (zabavna elektronika, življenje v virtualnem svetu – računalniške igrice, spletna omrežja, televizijske nadaljevanke, ...; samopoškodbeno vedenje, motnje hranjenja, adrenalinski športi, igre na srečo - športne stave, oteženo sporazumevanje in težave pri stikih).

Delo v POM-u je preventivne, vzgojne, izobraževalne, svetovalne, motivacijske in podporne narave. V delo z mladostniki je priporočljivo vnašati elemente igre, duhovitosti in spontanosti, mladostniku omogočiti, da se na različne načine izraža (govorjenje, pisanje, risanje, igra vlog, poezija itn.) in da sodeluje v sproščeni interakciji zaradi zanimivosti dela (Ivanković, 2015). Program traja 6 mesecev z možnostjo podaljšanja.

Temeljni cilji programa POM so preprečiti razvoj zasvojenosti, ohraniti vpetost v šolski sistem, višanje samopodobe, učenje socialnih veščin, kakovostno preživljanje prostega časa, uspešnost v šoli, nižanje nasilja in drugega nesprejemljivega ravnanja, obnova vključenosti v šolanje tistih, ki so iz šolskega sistema izpadli, boljše najdenje v stresnih situacijah, vključenost v zunajšolske dejavnosti.

Posebnosti programa:

- **Prožnost.** Ker uporabniki zanikajo ali minimalizirajo težave s psihoaktivnimi snovmi ali kompenzacijami in njihove posledice in ker obstaja zunanji pritisk družine ali ustanove, je treba postavljati kratkoročne cilje, da so pričakovanja in normativi prožni, da se izpolnjevanje dogovorov redno preverja, smernice prilagajajo zmožnostim in hitrosti napredka mladostnika in njegove socialne mreže ter da se iščejo nove poti in rešitve.
- **Vsebinski poudarki.** Program vsebinsko temelji na razumevanju, obvladovanju in konstruktivnem izražanju svojih čustev in reakcij ter na razumevanju čustev in reakcij drugih, razumevanju pričakovanj in zahtev, sprejemanju odgovornosti za svoja dejanja, rednosti, natančnosti, vsaj zmanjševanju rabe PAS, urejanju razmerij, vnašanju novih dejavnosti v življenje (iskanje interesov), pridobivanju objektivnega vpogleda v lastni položaj, izrekanju o pozitivnih in negativnih posledicah življenjskega sloga.
- **»Veliki brat / velika sestra«.** Delavci DPČ so nemalokrat v tej vlogi, ker nekateri mladostniki (zavodi, dijaški domovi, zanemarjeni otroci) izražajo potrebo po neformalnem druženju z odraslim, ki mu zaupajo (J. Ivanković, 2015) .

VSEBINE IN METODE DELA Z MLADOSTNIKI

V okviru programa se enkrat tedensko izvajajo individualni pogovori v smislu svetovanja pri osebnih temah, preverjanja postavljenih ciljev v okviru individualnega terapevtskega načrta ter izvajanja podpore pri doseganju in ohranjanju vzdržnosti ali pri zmanjševanju uporabe kemičnih in nekemičnih snovi.

Enkrat tedensko se izvaja tudi srečanje skupine za mladostnike, namenjeno razvijanju čustvene inteligence, krepitvi samopodobe in stikov za medsebojno pomoč. Na srečanju se predelujejo teme, pomembne v času odraščanja: potrebe, čustva, identiteta, vrednote, prijateljstvo, ljubezen, prosti čas, pritisk vrstnikov, spori, razmerja, sprejemanje odločitev, samostojnost, odgovornost). Teme so delno vnaprej določene, delno pa se sledi trenutno izraženim interesom. Redno se enkrat tedensko izvajajo urinski testi. Izvaja se tudi učna pomoč, ki jo po potrebi izvajajo prostovoljci DPČ.

Dvakrat mesečno se izvajajo dejavnosti, namenjene druženju, povezovanju, spoznavanju zdravih načinov preživljanja prostega časa, odkrivanju lastnih zmožnosti, učenju socialnih veščin, uresničevanju vrednostnega sistema v praksi (solidarnost, empatija, zaupanje, spoštovanje, ...), širjenju obzorij in spodbujanju mladostnikov, da k svojim načrtom pritegnejo sošolce in prijatelje. Mladostniki se družijo v sklopu športno-kulturno-ustvarjalnih dejavnosti (ogledi razstav/filmov/predstav, predavanja, sprehodi, družabne igre, kuhanje). Izvedba dejavnosti je mogoča tudi v sodelovanju z drugimi podobnimi organizacijami (društvo UP, mladinski centri ...). Mladostniki imajo možnost (so)odločati, katere dejavnosti se bodo izvajale, prav tako so dejavno vključeni v njihovo organiziranje. Organizirajo se tudi daljši pohodi za družine (čez vikende) in večdnevni tabori za mladostnike.

Najpogostejše težave pri delu z mladostniki:

- nizka motiviranost za program (zunanja motivacija namesto notranje);
- omamljanje s kemičnimi in nekemičnimi snovmi (povzročča nezbranost, odmaknjenost, motnjo pozornosti, tematsko razbitost);
- učne težave, »špricanje« pouka, slabši učni uspeh, izpad iz šolskega sistema;
- nedejavnost in nezavzetost - pasivno preživljanje prostega časa in na splošno časovna in prostorska neorganiziranost;
- pomanjkljivi interesi (za gibanje - šport, rekreacijo, konjičke, ustvarjalnost, učenje);
- bivanjska praznina – brezcilnost, dolgčas, apatija;
- osamljenost, osamitev, samo priložnostna prijateljstva;
- življenje le po načelu ugodja in takojšnje potešitve, vsakdanje zabave in dobrega počutja (nezmožnost doseganja užitka na težji način, njegove odložitve, prenašanja bolečine);
- nedisciplinarnost, pomanjkljiva samodisciplinarnost (samoodpovedovanje) in nizko samospoštovanje (J. Ivanković, 2015).

VSEBINE IN METODE DE LA S STARŠI

Organizirani so individualni pogovori, predvidoma enkrat tedensko. Prav tako je enkrat tedensko organizirana skupina za starše (vzporedna terapija družin – VTD), da dobijo smernice, pomoč in podporo v skupini, da doma ustvarjajo varno, abstinenčno okolje in

spregovorijo o morebitnih težavah v zvezi s tem in tako pomagajo mladostniku pri vzdržnosti. Poleg odprtih skupin, na katerih se obdelujejo aktualne teme, imajo tudi seminarske (tematske) skupine, na katerih se starši ozaveščajo o problematiki zasvojenosti in kompenzacijah, ugotavljajo se pričakovanja staršev do mladostnika, razloži se pomen vključitve staršev v skupino. Skupina za starše ima podporno-izobraževalno vlogo s sestavinami terapije (empatija, razumevanje, poldirektivna / direktivna drža, poslušanje, ...), vendar to ni (klasična) družinska terapija. Približno enkrat mesečno oz. po potrebi je organizirano srečanje za vso uporabnikovo družino (enkratno družinsko srečanje - EDS), da se preverjajo skupno postavljeni cilji, ustreznost sporazumevanja, vloge in razmerja v družini. Če starši ne sodelujejo, lahko na njihovo mesto stopi predstavnik šole, dijaškega doma, vzgojnega zavoda, centra za socialno delo ipd.

V programu je načelno zahtevana udeležba cele družine, a morebitna neudeležba staršev na VTD ali EDS mladostniku ne onemogoča udeležbe, ima pa uspeh take obravnave slabšo prognozo, saj brez sprememb v okolju, kjer so se težave pojavile, tudi osebne spremembe pri mladostniku lahko ne pomenijo veliko.

Najpogostejše težave pri sodelovanju s starši:

- delovanje po načelu »avtomobilskega servisa« (starši pričakujejo instantne rešitve brez lastnega vložka);
- centralizacija problema, v katerega žarišče je postavljen mladostnik;
- praviloma neučinkovita vzgoja (posesivnost, zanemarjanje, negativna drža do življenja, razvajanje, hiperprotektivnost, pogojevanje brez ustreznih zahtev, ukrepov in pohval);
- pogosto zatiskanje oči pred dejstvom, da ima njihov otrok težave z omamljanjem, raje bi videli, da bi imel 10 drugih težav – odkrivanje realnosti;
- čezmerno nadziranje namesto prožnega, ki bi temeljilo na dogovarjanju in vzajemnosti (izhajajo iz prepričanja, da bodo z nadziranjem preprečili zasvojenost);
- vzgojna nemoč (nezmožnost postaviti meje in pravila ter biti pri tem dosleden in vztrajen);

- negativna zaveznitva z mladostnikom (proti drugemu partnerju), neenotnost in neenakomerna razdelitev moči (en partner je dominantnejši);
- nespoštovanje zasebnosti in individualnosti ter prestopanje mladostnikovih osebnih meja;
- neiskrenost in prikrievanje pred mladostniki, poskusi manipulacij z delavci v programu (da starši ne bi bili v »slabi luči«);
- sprejemanje le tistih delov programa, ki so jim všeč, katere ocenjujejo kot potrebne; če se v programu od mladostnika zahteva, da se potruzi pri čem, kar jih kot starše moti, prelagajo odgovornost na delavca programa, po drugi strani pa mladostnika opravičujejo in ščitijo pred dodatnimi dejavnostmi in naporji;
- prepozni posegi – zunanje ustanove mladostnike pogosto usmerijo k DPČ šole, ko se težave (posledice) zaradi uporabe PAS in kompenzacij pojavijo na vedenjski ravni (Ivanković, 2015) .

Že hiter pogled pokaže, da je v POM več konkretnih problemov pri delu s starši kot z mladostniki.

Starši so nemalokrat tudi zaviralci samostojnosti otrok, ker jim postavljajo preizkušnje zahteve, izrekajo premalo pohval, izrekajo preveč kritike, otrokom vzbuja občutek krivde in izražajo potrebo po »pridnem« otroku, ali pa otroka preveč razvaja in mu niso zmožni reči »ne«, otrok pa je potem frustriran v položaju, ko mu meje postavljajo drugi.

Poudariti je treba, da je nemogoče določiti, katera sestavina je pomembnejša, delo z mladostnikom ali delo s starši. Njuno razmerje si lahko predstavljamo kot gensko vijačnico. Ne glede na to, kako dodelani so gradniki ene sestavine, je brez združitve obeh končni uspeh nepopoln. Za stanje nikoli ni odgovorna samo ena stran, res pa je tudi, da ta odgovornost ponavadi ni enakomerno razporejena. A spremembe se morajo obvezno zgoditi na obeh straneh .

5. EMPIRIČNI DEL

5.1 OPREDELITEV PROBLEMA

Značilnosti raziskovalnega konteksta

Obdobje mladostništva je izrazito prehodno razvojno obdobje, saj adolescent ni več otrok, hkrati pa še ni odrasli. V tem času se mladostnik sooča z razvojnimi nalogami, ki pomembno vplivajo na njegov prihodnji razvoj v odraslo osebo ter na razvoj identitete kot pomemben del osebnostnega razvoja..

V tem času ima izredno pomembno vlogo družina. Družina je temeljni vir, bogastvo, poslanstvo in identiteta tako na intimnem kot na socialnem področju. Žal se je treba zavedati, da družina ne prinaša vselej le pozitivnih izkušenj. Pogosto je ravno družina največji vir strahu, nasilja in nezadovoljstva, ker v njej lahko prihaja do razočaranj, poniževanja, pretepanja in zlorab, ki prizadenejo posameznike, velikokrat tudi otroke in mladostnike. Sodobni odsev okrepitve starševske skrbi za otroke je pojem protektivno otroštvo. Starši otroke razumejo kot posameznike in hkrati povečujejo nadzor nad njimi. Socialno vedenje in šolski uspeh vrednotijo kot merilo uspešnosti svoje starševske vloge. Tako otrokov morebitni neuspeh načenja njihovo samozavest in poraja občutek, da ne ravnajo pravilno. V njih se poraja želja otresti se vzgojnega truda in ga preložiti na ramena pedagogov, terapevtov in drugih strokovnjakov, kar spoznavamo pri delu z mladostniki in njihovimi starši.

Ožja določitev raziskovalnega problema

V okviru Društva Projekt človek delam kot svetovalc v Programu za otroke in mladostnike, delam z otroci in mladostniki, ki eksperimentirajo z drogami (ali droge že redno uživajo), imajo težave v šoli in druge težave pri odraščanju, hkrati pa so ponavadi še vpeti v šolsko mrežo. Raziskovalni del je usmerjen prav na takšne mladostnike. S kvalitativno analizo, na podlagi polstrukturiranega intervjuja, bom skušal pridobiti izpoved petih mladostnikov, ki so

uspešno končali program, globlji vpogled v njihovo doživljanje programa ter presojo vpliva, ki ga je ta imel na njihovo življenje.

5. 2 RAZISKOVALNA VPRAŠANJA

- Kakšno je bilo življenje mladostnika/ce poprej in stiki z drugimi pred vstopom v program?
- Kaj je mladostnika/co pripeljalo do vključitve v program in njegovo življenje med programom?
- Kakšna je organizacija mladostnikovega/činega življenja po programu?

5. 3 RAZISKOVALNA METODA

V empiričnem delu sem uporabil kvalitativni pristop. Uporabil sem nestandardizirani polstrukturirani intervju, ki omogoča vpogled v celoten interaktivni prostor posameznika in zajema naslednja področja spraševanja: o stališčih ljudi, njihovem vedenju, motivih, čustvih in drugih občutkih. Polstrukturirani pogovori po Mesecu (1998) spadajo med metode kvalitativnega znanstvenega raziskovanja, metode t.i. spraševanja. Pri teh oblikah ni do potankosti pripravljenega vprašalnika, saj se raziskovalec na prej pripravljena vprašanja zgolj opira, služijo mu kot vodilo oz. predlog za izvedbo intervjuja. Z izbrano metodo sem želel dobiti celosten vpogled v mladostnikovo doživljanje programa. Namen kvalitativnega raziskovanja je spoznavanje različnih tem z vidika subjektov – njihovih pogledov in izkušenj.

5. 4 PREDSTAVITEV VZORCA

Na začetku praktičnega dela se je takoj postavilo vprašanje, kako izbrati primerne kandidate za intervjuje. Kot merilo sem izbral zahtevo, da je mladostnik program v preteklosti uspešno končal, čeprav sem se zavedal, da bi gotovo tudi kateri izmed tistih, ki programa niso končali, lahko dal koristen odziv na naše delovanje.

Izrazita posebnost pri delu z osebami, ki imajo težavo s psihoaktivnimi snovmi, je veliko odporov do dela na sebi oz. do spreminjanja samega sebe. Pogosto šele naknadno (po končanem programu) posameznik razvije uvid v to, kako je deloval prej in kako deluje zdaj. Posledično lahko šele zdaj jasno in legitimno pove svoje pohvale ali kritike programa.

Odločil sem se za izvedbo petih usmerjenih individualnih pogovorov z uspešnimi bivšimi uporabniki programa. Uspešno končan program pomeni, da je bil mladostnik po končanem programu uspešno vključen v izobraževalni sistem in da je abstiniral. Kljub preišljeno postavljenemu merilu za izbiro kandidatov se zavedam, da s tem puščam tudi prazno polje informacij, ki je lahko raziskovalni cilj pri morebitni razširitvi tega dela.

Dopuščam možnost, da je pri izbiri merila svoje dodala tudi osebna izkušnja, da neuspešno obravnavani uporabniki programa od nas velikokrat ne odidejo s pozitivnimi vtisi, večkrat smo pri svojem delu deležni tudi neprimerne komunikacije ali pa še česa hujšega. Zato se je pri izbiri v ozadju mogoče pojavil tudi strah/odpor, da bi doživel položaje, ki bi bili zame žaljivi, ne bi pa prispevali k namenu tega dela.

5. 5. ZBIRANJE PODATKOV

Odločil sem se, da bom kandidate izbiral kronološko uravnoteženo, saj se je skozi čas razvijal tudi program in bi morale mnenje intervjuvancev po pavšalni domnevi s časom naraščati v pozitivno smer. Ali pa pač obrnjeno.

Program poteka od leta 2007, torej so ga prvi uporabniki končali leta 2008. Želja je bila, da bi dobil enega uspešno zaključenega uporabnika iz let 2008 do 2012 (v tem obdobju me še ni bilo v programu in bi bil zato neobremenjen z rezultati), a mi to ni uspelo zaradi težave z zastarelimi telefonskimi stiki, sporazumevanje po pošti pa je bilo prezamudno. Zato sem odstopil od kronološke enakomerne porazdeljenosti in izbral pet kandidatov izpred obdobja, ko tudi sam sodelujem v programu.

Med navezovanjem stikov sem bil deležen skoraj izključno le pozitivnih odzivov. Vsi, do katerih mi je uspelo priti, so se z veseljem odzvali povabilu do te mere, da so se bili pripravljene časovno prilagajati za izvedbo intervjuja. Vsi pa so izrazili željo, da njihova

identiteta ostane strogo skrita, saj bi jim tak podatek lahko škodil v sedanosti. Varovanje zasebnosti spada tudi v etiko raziskovanja, zato sem pri pisanju to dosledno upošteval.

Samostojno sem pripravil koncept intervjuja oz. sklope podatkov, ki so sledili postavljenim raziskovalnim ciljem. Praktično izvedbo pogovorov je prevzela prostovoljka Irena Močnik. S tem sem se izločil kot oseba, ki program pozna in ima o njem jasno pozitivno mnenje. Pričakoval sem, da bodo imeli sobesedniki tako več možnosti za iskrene in neposredne odgovore, spraševalec pa ne bo sugestivno usmerjal k želenemu odgovoru. Kot zaposlenemu v programu mi ni bilo vseeno, kakšni bodo izidi, zato sem presodil, da naj bo izvajalec nekdo nevtralen, ki bo neobremenjeno usmerjal intervjuvanca. Intervjuji so bili sicer usmerjeni v zelene točke, a se je vsakemu dalo prostor, da je po želji dodal teže tistim vsebinam, ki so se njemu/njej zdele najpomembnejše.

Izvedba je potekala v prostorih POM v Ljubljani. Vsi intervjuvanci so v prostoru izrazili občutek, da jim »paše« biti spet tu, da je še zdaj vse enako. Prostor je po mojem opažanju intervjuju dal dodatno pozitivno razsežnost.

Intervjuji so se snemali na diktafon, nato pa je sledil prepis. Prepisi so bili poslani intervjuvancem v potrditev, nato pa so bili zvočni zapisi zaradi varovanja identitete uničeni. Ker gre za dokaj majhen vzorec, ugotovitev, ki jih bom dobil, ne bom mogel posplošiti na celotno populacijo, ampak veljajo le za mladostnike, ki so sodelovali v raziskavi.

5. 6 OBDELAVA PODATKOV

Pri analizi sem sledil šestim korakom:

1. urejanje gradiva (transkripcija besedila),
2. določitev enot kodiranja (večkratno branje intervjujev, določitev in označitev vsebinsko pomembnih delov besedila),
3. odprto kodiranje (induktiven pristop),
4. izbor in definiranje relevantnih pojmov in kategorij,
5. oblikovanje končne teoretične formulacije.

Najprej sem pripravil transkripcijo oziroma prepis vseh intervjuje. Pri večkratnem branju sem vsebinsko pomembne dele besedila podčrtal in določil enote kodiranja. Pri kodiranju sem uporabil induktiven pristop: kod nisem vnaprej pripravil, temveč sem jih določal na podlagi besedila, na podlagi kodiranih enot. Kodiranim enotam sem nato pripisal kode prvega reda, ki predstavljajo skrajšan zapis pomembnih delov besedila. Te kode sem nato povzel v bolj specifične kode, kode drugega reda. Tako sem dobil končne kategorije, ki sem jih v nadaljnji analizi primerjal in so bile izhodišče za interpretacijo intervjujev. Nato sem izide smiselno povezal s teoretičnim delom.

5. 7 PRIMER KODIRANJA (IZSEK KODIRANEGA PRVEGA INTERVJUJA)

Intervju I	Kode 1. reda	Kode 2. reda	Kategorije
<p>Najprej mi povej vse, kar ti pride na misel o tvojem življenju, preden si vstopil v program.</p> <p>Moje življenje je bilo tako... <u>razsuto... čisto razsuto...</u> jaz se tega <u>takrat najbrž nisem zavedal</u>, ampak je bilo dejansko <u>zelo, zelo razsuto</u>. <u>Ni bilo enega ustaljenega reda</u>, ni bilo urnikov, <u>ni bilo odgovornosti</u>, to je najslabše ane...? <u>Ko nimaš odgovornosti, se ne čutiš, da si kaj obvezan narediti, ne vidiš stvari, ki bi jih moral narediti...</u> mislim, <u>totalno nesamostojno..</u> tako.. ali pa če tako rečem.. <u>jaz sem takrat samo</u></p>	<p>takrat se ni zavedal (1)</p> <p>občutek razsutega življenja (2)</p> <p>ni odgovornosti (3)</p> <p>ni imel občutka za odgovornost, obveznost (4)</p> <p>občutek nesamostojnosti (5)občutek, da ni živel (6)</p>	<p>ni zavedanja takrat</p> <p>ni prevzemal odgovornosti</p> <p>neodgovornost</p> <p>nesamostojnost, zgolj obstajal je</p>	<p>odnos do življenja pred programom</p>

<p><u>obstajal, ne živel</u>. Jaz sem mislil, da živim, da bom.. uff, lajf z veliko žlico pa to, ampak.. v bistvu takrat <u>samo obstajaš in samo ležeš dol.. proti propadu</u>. Tako zdaj gledam za nazaj recimo....</p>	<p>občutek, da gre proti propadu (7)</p>	<p>čutil, da drvi proti prepadu</p>	
---	--	-------------------------------------	--

6. REZULTATI IN INTERPRETACIJA

V nadaljevanju predstavljam izide petih opravljenih intervjujev z mladostniki/cami, ki so v preteklosti uspešno končali program, ter primerjave med njimi.

Teme sestavljajo naslednje 3 sklope:

1. Obdobje pred programom:

- organizacija življenja,
- razmere doma,
- šola,
- stiki z drugimi.

2. Obdobje programa:

- kaj je mladostnike pripeljalo do vključitve v program,
- stališče do programa,
- abstinenca,
- razmere doma in stiki z drugimi.

3. Obdobje po končanju programa:

- razmere doma in stiki z drugimi,
- šola,
- abstinenca,
- organizacija življenja,
- pogled na program.

6. 1 PRIMERJALNA ANALIZA INTERVJUJEV

6. 1. 1 OBDOBJE PRED PROGRAMOM

	➤ Prvi intervjuvanec pove, da je bilo njegovo življenje neurejeno, a se tega takrat ni zavedal. » <i>Moje življenje je bilo tako... tako...</i>
--	---

<p>SOBESEDNIKI O ORGANIZACIJI ŽIVLJENJA PRED VSTOPOM V PROGRAM</p>	<p><i>razsuto... čisto razsuto... jaz se tega takrat najbrž nisem zavedal, ampak je bilo dejansko zelo zelo razsuto.</i>« Zdelo se mu je, da živi polno življenje, dopuščal je, da gredo stvari svojo pot brez razmišljanja ali načrtovanja o prihodnosti. »<i>V bistvu takrat samo obstajaš in samo ležeš dol.. proti propadu.</i>« Takrat je razmišljal zelo egoistično le o tem »[...] <i>koga moram poklicati, ali mi bodo dali še 2 dima[...].</i>« Pove, da ni čutil nikakršne odgovornosti do obveznosti, ki bi jih moral opravljati. Zdi se mu, da nikakor ni zmožni živeti navadnega življenja, nikoli ni ubral srednje poti »[...] <i>saj to je bil pri meni tudi problem, ker so bile zmeraj skrajnosti.</i>«</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Drugi intervjuvanec pove, da je imel ves čas občutek, da živi življenje ločeno od svoje družine. »<i>Nekako... sem se počutil prepuščenega sam sebi.</i>« Starši so ločeni in v tistem času niso namenjali pozornosti temu, kaj se dogaja z njim. Pomembno jim je bilo le, da v šoli nima težav. Postajal je apatičen, depresiven, eksperimentirati je začel z prepovedanimi drogami. ➤ Tretja intervjuvanka pove, da je bila že od nekdaj »<i>problematičen otrok</i>«. V prvem letniku srednje šole je občutno poslabšala ocene in začela uživati marihuano. ➤ Četrty intervjuvanec je po prvem letniku srednje šole pričel uživati marihuano in eksperimentirati s prepovedanimi substancami. Izpisal se je iz rednega študija in nadaljeval šolanje izredno. Pove, da si je že pred vstopom v program uredil življenje »[...] <i>jaz sm v bistvu, bi reku vsaj kakšn mesec al pa še mal več, predn sm pršu v ta program, sem se jaz v bistvu precej k seb spravu.</i>« ➤ Peta intervjuvanka pove, da je ob prehodu v prvi letnik srednje šole začela uživati marihualno in alkoholne pijače ter pričela izostajati od pouka.
--	--

<p>SOBESEDNIKI O RAZMERAH DOMA PRED VSTOPOM V PROGRAM</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Prvi intervjuvanec pove, da je imel vedno občutek, da ga imajo starši zelo radi, da pa je oče zelo strog. Pove, da pred vstopom v program ni bilo primerne komunikacije znotraj družine. Da se je z bratom kot edinim razumel, a je še njega kot tudi vse druge v času uživanja prepovedanih substanc odrinil in se osamil od drugih članov družine. »[...] je bilo samo živjo, adijo, jaz sem bil stalno v svoji sobi.« ➤ Drugi intervjuvanec pove, da ni imel veliko stikov z lastno družino. Niso imeli pristnega razmerja, ni jim zaupal. Ni bilo sporazumevanja, da bi jim lahko opisal svoje težave. Ima strejša brata in sestro, ki pa živita svoje življenje z družinami. Starši so ločeni, mama se je že odselila od očeta, nato pa se je vrnila domov in sta si delila hišo, vendar se med seboj nista razumela. Pove, da je z očetom težko komunicirati: »[...]fotr že tko ni narjen, da bi se dogovarjal, ne moreš se z njim dogovorit.« ➤ Tretja intervjuvanka pove, da je bil v družini že od nekdaj strah, da ne bi »zapadla« v droge predvsem zaradi dejstva, da je bil očetov brat odvisnik od heroina. Zelo hitro se je odtujila od staršev, ni jim zaupala, v družini je bilo veliko preprirov. Čeprav priznava, da ji zaradi marihuane nista nikoli »težila«. ➤ Četrti intervjuvanec pove, da so se razmere doma poslabšale, ko ni naredil prvega letnika srednje šole, se nato prepisal na drugo šolo, pričel izostajati od pouka in se odmaknil od družine. Starši so bili čedalje bolj zaskrbljeni zaradi njegovega vedenja, »so bli starši vedno bolj zaskrbljeni, jaz sem precej slabo reagiral na to zaskrbljenost, sm bil precej defenzivn, tko da so se pol, se je začel konflikt pa se je skoz par mescev mal stopnjeval.« ➤ Peta intervjuvanka pove, da sta bili največji težavi doma pomanjkanje sporazumevanja in pa nenehni prepiri: »Ful smo se kregal, pa nismo se znal normalno pogovarjat, am, men se je
---	---

	<p><i>zdel čist brezveze vse, kar sta onadva govorila. Kaj še, ja to, ni blo prave komunikacije. Niti jaz nisem mogla z njima niti onadva z mano.«</i></p>
<p>SOBESEDNIKI O STALIŠČU DO ŠOLE PRED VSTOPOM V PROGRAM</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Prvi intervjuvanec pove, da je takrat obiskoval srednjo šolo, kjer pa se ni počutil najbolje. Zdi se mu, da če bi takrat zamenjal šolo, ne bi nikoli imel težav z drogami in doma in bi imel boljše življenje oziroma, kot sam pravi, bi bil danes še boljši. <i>»[...] takrat, če bi jaz takrat recimo, samo da bi zamenjal gimanzijo, da bi na drugo šel... To. Če bi to zamenjal, po mojem tega sploh ne bi bilo, bi zdajle bil mogoče še enkrat boljši, kot sem.«</i> ➤ Drugi intervjuvanec pove, da v šoli ni imel večjih težav. ➤ Tretja intervjuvanka pove, da so se težave začele v 1. letniku srednje šole, ki ga takrat ni končala v prvem poizkusu.. Nato je v tretjem letniku večkrat izostajala od pouka. ➤ Četrti intervjuvanec je pred programom pričel izostajati od pouka in se odločil, da bo študij nadaljeval kot samoplačnik. ➤ Peta intervjuvanka je pred programom izostajala od pouka.
<p>SOBESEDNIKI O STIKIH Z</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Prvi intervjuvanec pove, da ni imel pristnih stikov z drugimi ljudmi zaradi svoje nepredvidljive narave. Ocenjuje, da so se ga ljudje v bistvu bali, ker <i>»...sem bil že takrat tako nepredvidljiv, niso vedeli, kako bom reagiral, a bom agresivno, a bom mirno, a sploh ne bom«</i>. V šoli se ni razumel s sošolci, zdelo se mu je, da ga ne marajo: <i>»Kot da se je cel razred proti meni obrnil [...]«</i> ➤ Drugi intervjuvanec pove, da sta se je v času pred programom

<p>DRUGIMI PRED VSTOPOM V PROGRAM</p>	<p>razšla z dekletom, kar je povzročilo še dodatno nezadovoljstvo z življenjem »[...] in potem je bila to še dodatna pika na i, da sem bil skož skož podrt.« Zaradi selitve od matere k očeru je v tistem času izgubil svoje prijatelje, drugih pa ni našel. V tistem obdobju se je počutil zelo osamljenega »[...]tko samotno je bilo.«</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Tretja intervjuvanka pove, da je imela družbo predvsem zunaj šole, imela je družbo, ki je obiskovala predvsem zabave »rave«. Zaradi tega se je odaljila od sošolcev. Je pa imela zelo tesen stik z razredničarko: »midve z razredničarko sva se v bistvu ful v redu razumele, mislm, če ne bi blo nje, vprašanje, če bi pršla do konca četrtega letnika zarad vseh neopravičenh, k sem jih imela.« ➤ Četrty intervjuvanec pove, da je izboljšal svoje stike z drugimi že pred vstopom v program. Pove, da nikoli v življenju ni bil močno navezan na koga izmed ljudi: »Mislm, nikol nism bil kej grozn navezan na ljudi[...].«
---	---

6. 1. 2 OBDOBJE PROGRAMA

	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Prvi intervjuvanec pove, da je že od majhnih nog gojil načrte, kaj vse bi rad postal v življenju, kateri poklic bi izbral. Ves čas se je zavedal, da je ključnega pomena za njegovo prihodnost, da konča izobraževanje. Sprva se je programu upiral, ko pa mu je eden izmed svetovalcev v programu povedal, da s takim ravnanjem ne bo mogel končati šole, se je odločil za program. »Za vse rabiš imeti
--	--

KAJ JE
MLADOSTNIKE
PRIPELJALO V
PROGRAM

šolo, pa sem si rekel, a bom res uničil te svoje sanje zato, da... ane.... Zato, da se bom imel naslednjih 20 minut lahko dobro. A je to vredno?» Prvi intervjuvanec pove, da je bil vstop v program ena izmed njegovih najtežjih odločitev v življenju. Vendar se je počutil, da je vstop v program dejstvo, ki ga je moral sprejeti »[...]takrat sem bil prvič postavljen pred dejstvo, da naj se neham zafrkavat.« Imel je na voljo dve izbiri: ali vstopi v program ali pa bo prepuščen sam sebi. »Ali da me vsi spustijo iz rok, ane? Takrat sem prvič v življenju videl, da lahko nekaj izgubim. Pove, da je pobudo za vstop v program podal oče po tistem, ko je na nekem izletu užival različne prepovedane substance in skoraj umrl zaradi posledic. Oče ga je tudi odpeljal na prvi intervju.

- Drugi intervjuvanec pove, da so s prijatelji imeli zabavo za novo leto. Oče je videl slike zabave na Facebooku in ugotovil, da so bili s prijatelji 10 dni zadrogirani. »[...]pol je bil cel halo, vse je bilo narobe in so rekli, da gremo v ta program, ane?« Drugega intervjuvanca so za vstop v program prepričali starši.
- Tretja intervjuvanka pove, da je pobudo za program njenim staršem podala njena razredničarka. Neki konec tedna je odšla na rave in se staršem dva dni ni oglasila na telefon. Mama je bila v strahu, da se ji ni kaj zgodilo in je poizvedovala pri njenih prijateljih in razredničarki: »[...]mami je nardila celo iskalno akcijo.« Pove, da so jo za vstop v program prepričali starši, a bolj v smislu, da bi tukaj izboljšali svoje sporazumevanje, ne zaradi njenega uživanja prepovedanih drog »Mislmi, mi smo pršli sem zaradi problemov v komunikaciji v družini, tko sta onadva rekla.«
- Četrty intervjuvanec pove, da je vstopil v program zaradi

	<p>tega, da bi pomiril zaskrbljene starše, in pa zaradi težav, ki jih je imel s policijo. Prepričan je bil, da bo z vstopom v program zadostil zahtevam centra za socialno delo, če bi bilo to potrebno, ne pa zaradi tega, ker bi imel težave mamili: <i>»sm šel bl zato, da sem starše pomiril, mal sem pomislu tud to, da če me bo kej socialna obravnavala al pa tko, da je čist dobr, da je napisan, da sm bil nekam vključen.«</i> Pove, da so mu program predlagali starši, ko so ga zasledili na spletu.</p> <p>➤ Peta intervjuvanka se je za vstop v program odločila na prigovarjanje staršev, predvsem zaradi svojih izostankov v šoli, ki so bili posledica njenega uživanja prepovedanih substanc in zabav »rave«, ki se jih je udeleževala.</p>
	<p>➤ Prvi intervjuvanec se je sprva programu upiral; zavedal se je le dejstva, da se ga mora udeležiti, vendar v povezavi z njim ni imel nekih želja ali pričakovanj. Prav tako se je na začetku odločil, da v programu na srečanjih s svetovalko ne bo sodeloval. Tako je sprva le prihajal ob dogovorjenih urah in zgolj sedel. Ravnal se je po svojem načelu: <i>»Moram odsedeti tisto urco, potem pa grem.«</i> Sčasoma je, predvsem zaradi skupinskih srečanj, tudi uvidel, da lahko v programu pridobi nekatera znanja, ki jih lahko uporabi v življenju. <i>»Potem, ko sem videl, da nima smisla, pa da je mogoče pa res to nekaj dobrega zame.«</i> Takrat se je odločil za resen pristop, nekoliko se je sprostil in odprl nasproti drugim. Všeč mu je bilo, da je lahko opazoval, kako se drugi v skupini spopadajo s težavami, ki jih imajo. Izredno pomembno mu je bilo dejstvo, da so mu svetovalci v programu zaupali, to so mu pokazali tako, da</p>

<p>SOBESEDNIKI O STALIŠČU DO PROGRAMA</p>	<p>je lahko v času opravljanja mature svoja obvezna srečanja izpuščal zaradi učenja.</p> <p>➤ Drugi intervjuvanec se je programa sprva ustrašil, hkrati pa se je odločil, da se ga udeleži. Njegova največja želja je bila, da bi se v programu lahko posvetil sebi, da bi razrešil svoje težave in si postavil cilje, ki bi jim sledil v življenju. <i>»Ker se prej že dolgo nisem, nisem o sebi razmišljal, o svojih problemih, pa tud zgubljen sem bil čez življenje. Zame osebno je bil cilj razrešit svoje težave, da se življenje bolj na pozitivno pot obrne. Gre v drugo smer, v tako, kot bi si sam želel, pa da bi se našel ane... Pa da si zastavim ene res dobre cilje. To je bil osnovni cilj.«</i> Všeč mu je bilo, ker je bil v družbi ljudi, ki imajo podobne težave. Želel bi si le, da bi v programu imeli tudi kakšne oblike druženja, kjer bi lahko več časa preživel v tej družbi. Priznava, da je imel napačno predstavo o programu, mislil je, da bo dovolj že to, da se udeležuje programa, pa se bo njegovo življenje uredilo: <i>»Zdaj bom prišel sem in bom v redu.«</i> Nato je spredvidel, da mora vložiti voljo in trud, da se bodo stvari v njegovem življenju uredile: <i>»Toliko truda, kot ga vložiš, tok boš od tega mel.«</i> Pove tudi, da so imeli takšno zmotno predstavo tudi njegovi starši: <i>»Starši te dajo sem in naj te zdaj oni popravijo Saj nisem avto.«</i></p> <p>➤ Tretja intervjuvanka je bila od začetka zelo proti : <i>»Najprej sem čist znorela[...].«</i> Nato pa je bila nad programom navdušena in v programu izredno sodelujoča, razen spoštovanja pravila o vzdržnosti: <i>» [...] jaz sem že prej razmišljala o tem, da bi pa mogoče hodila nekam tko, na pogovore. Pač, da me nekdo sliši, ane, da pač.«</i> Večino časa je hodila na individualna srečanja in imela zelo odprto stališča do terapevtov: <i>»Jaz sem mela s temi</i></p>
---	---

	<p><i>tuki, k sm delala, ful odprt odnos, jaz sem jim vse povedala, jaz jim pač nisem prikrivala stvari [...].«</i></p> <p>➤ Četrty intervjuvanec pove, da mu je bil program sicer všeč, a ni pričakoval veliko od njega. Pove, da nikoli ni čutil, da bi imel kakšne težave, ki bi jih lahko rešil s pomočjo programa: <i>»[...] recimo, jaz sm, nikol nism tuki.. ammm.. pa ne, da bi bla to nujna stvar, o kateri bi se moru pogovarjat, ker takrt nisem več, niti nikol nism smatru, da mam jaz kakršnkol problem s tem, živlenski.«</i></p> <p>Da je bil ves čas programa na varni distanci, pogovarjal se je o resnih stvareh, a nikoli se ni popolnoma odprl, predvsem zaradi lastne zaščite: <i>»Jaz sm se čist rd o kakšnih resnih temah pogovoril al pa kej, ampak je pa skoz una ograja, k se hočš zaščitt.«</i></p> <p>➤ Peta untevjuvanka je bila najprej proti vstopu v program, nato pa je po razmisleku prišla do odločitve, da ne bi bilo slabo, da v program vstopi: <i>»[...] in sem bila proti, da to ni zame in to, pol pa ja, pol sm pa neki časa razmišljala in sama ugotovila, da je bolš, da grem.«</i> Pove pa, da se je v začetku počutila precej ogroženo, saj si je predstavljala, da bo svetovalka zavzela do nje enako stališče, kot so ga imeli njeni starši. Predvsem v smislu, da ji bo na nek način narekovala, kako naj si uredi življenje <i>»Na začetku mi je blo ful neprijetno, ker sm se počutla ful ogroženo. Pač tko, ja, hočjo, da neham, pač kadit in vse to... Pa.. ful se mi je zdel, da bo to pa tko, da bodo ful držal z mojimi starši, in pač zdej jaz bom tuki tko, sam da mam še enga starša več, in to je to, ane?«</i> Ko pa je ugotovila, da jo svetovalka posluša in jo skuša razumeti, se je odprla in sproščeno ter pozitivno doživljala program: <i>»Pol na koncu sm se že čist sprostila, pršlo je ful enih stvari.«</i></p>
--	--

<p>SOBESEDNIKI O VZDRŽNOSTI MED PROGRAMOM</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Prvi intervjuvanec je ves čas programa abstiniral predvsem zaradi strahu, da si ne bi uničil svojih sanj o izobrazbi in posledično poklicu, ki bi si ga želel. ➤ Drugi intervjuvanec je za čas programa občasno abstiniral, a zgolj zaradi želje staršev: <i>»Za starše je bil itak cilj, zame to ni bil cilj.«</i> Dolgo časa je potreboval za spoznanje, da mu kajenje marihuane škodi: <i>»To je bil pri meni problem, nisem hotel videt, da bi to znal bit problem, pa da bi res moral nehat, amapk sem nekaj nadaljeval.«</i> ➤ Tretja intervjuvanka je staršem postavila ultimat, da se bo programa udeleževala le pod pogojem, da ona v času programa ne bo abstinirala: <i>»Jaz sem tud na prvem srečanju povedala, da pač abstinence se pa jaz ne grem[...].«</i> ➤ Četrty intervjuvanec v času programa ni abstiniral. ➤ Peta intervjuvanka je z vstopom v program prenehala uživati marihuano predvsem zaradi tega, ker je ugotovila, da ji to škodi: <i>»Ammm, ja mal to slabo počutje pa to, ker pač itak ne moreš normalno živet, če si cele dneve zadet, ane? Ampak tud tko, zarad staršev, no. Mislm dost, ker sm vidla, da to pač ne bo šlo nikamor in da bom uničila sebe in vse okrog sebe, tko da.... Sej ni blo tok grozno, no.«</i>
	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Prvi intervjuvanec pove, da se je zavedal, da bi se oče bojeval zanj in da je želel zanj najboljše. Pove, da sta tik pred vstopom v program prvič imela res globok pogovor: <i>»[...]prvič v življenju po mojem sva takrat skupaj kavo</i>

<p>SOBESEDNIKI O RAZMERAH DOMA IN Z DRUGIMI MED PROGRAMOM</p>	<p><i>spila.</i>« Občutek ima, da mu je oče s tem, ko je poiskal program, ki je bil po njegovem mnenju najboljša rešitev zanj v tistem trenutku, nekako pokazal, kako rad ga ima, in to očetovo odločitev izredno spoštuje. »<i>On je takrat zame želel najboljše, je pa s tem tudi pokazal, da me ima zelo zelo rad. Tako... Jaz to zelo cenim pri njem.</i>« Starš so se redno udeleževali srečanj za starše, medtem ko se je brat udeležil zgolj enega srečanja. Intervjuvanec pove, da je brata njegov odhod v program zelo prizadel in zato se družinskih srečanj ni želel udeleževati. Je pa v času programa spoznal dekle, ki mu je pomenila dodatno motivacijo, da uspešno konča program.</p> <p>➤ Drugi intervjuvanec je želel v času programa opustiti šolanje, predvsem zaradi tega, ker se mu je zdelo, da so ga v šoli tudi zato, ker je obiskoval program, označili kot narkomana. Prav tako si je želel, da bi lahko pretrgal stike z družbo, ki jo je imel in v času programa živel v tej skupnosti. Predvsem si je želel miru, saj se mu je zdelo, da ves čas nekdo usmerja njegovo življenje. »<i>Meni se je velik problem zdel pol, ko greš nazaj dam, pa še.. pa.. oče in mama ločena, pa se ne razumeta, pa vsi se hočejo skoz neki vtikat vate, in še med sabo se ljudje ne razumejo.. V bistvu še bolj dol tlačijo ane? Teb se sploh ne da... Pol pa prideš v šolo, k si že tok zmogzan, da se ti tud v šolo ne bi dal. Pol maš pa še v šoli. Tam pa naletiš na tok enih vprašanj....</i>« Starša sta se udeleževala skupnih srečanj, zdelo se mu je, da sta se v času programa bolje razumela. Vendar mu je oče ves čas očital, da mora zaradi njega obiskovati srečanja »<i>Lej, kaj si zdej naredu, zdaj moram pa zvečer sem hodit..(smeh) kao, zdaj bom jaz zarad tebe sem hodil.</i>«</p> <p>➤ Tretja intervjuvanka pove, da nima občutka, da bi se med</p>
---	---

	<p>programom stiki s starši bistveno izboljšali. Ima pa občutek, da sta ji začela bolj zaupati. Vendar so se prepiri v času programa nadaljevali predvsem zaradi fanta, ki ga je takrat videvala, staršem pa ni ugajal.</p> <ul style="list-style-type: none">➤ Četrty intervjuvanec pove, da je izboljšal svoje stike že pred programom s tem, ko je zamenjal družbo ljudi. Zamenjal jo je predvsem zaradi dekleta, ki jo je spoznal pred vstopom v program. Tudi stiki s starši so se izboljšali. Redno sta se udeleževala skupnih srečanj »<i>se onadva zlo trudla bit še posebej angažirana</i>« in zdi se mu, da sta bila razočarana, ker po polletnem obdobju ni več želel nadaljevati s programom.➤ Peta intervjuvanka pove, da sta starša tudi obiskovala program posamično in da so se v programu vsi naučili sporazumevati med seboj in s tem izboljšali svoje medosebne stike. »<i>Res so mi pomagal, in skupina in to individualno, in to, da sta mami in oči hodila posebi. Res, vsak posebi, ful ful dobr.</i>« Z vstopom v program je pa popolnoma zamenjala družbo, predvsem so se odaljilizato, ker jih je ona prepričevala, naj nehajo uživati marihuano: »<i>Sem si pač ful želela, da tud oni nehajo, ker sem vidla, kok je men dobr, ane. In pol smo bli tko: »Dej mir, kaj težiš s tem..!«</i> Med programom je tudi spoznala fanta, ki je športnik in nikoli ni užival prepovedanih substanc in je tudi v njem našla motivacijo, da ni več uživala prepovedanih substanc in je uspešno končala program.
--	---

6. 1. 3 OBDOBJE PO KONCU PROGRAMA

<p>SOBESEDNIKI O RAZMERAH DOMA IN STIKIH Z DRUGIMI PO PROGRAMU</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Prvi intervjuvanec pravi, da je enako strog do drugih, kot je do sebe, in da ga zaradi tega drugi spoštujejo. Ne dela razlik med prijatelji in drugimi: <i>»[...]če je pa prijatelj, bo pa kar vse dosegel ali kaj?«</i> Vendar ima družbo ljudi, s katerimi se zabava. Zase pravi, da z drugimi ljudmi predvsem manipulira. Z očetom je razvil razmerje, ki temelji na spoštovanju. Iz pogovora je zaznati, da je izredno navezan na očeta in da mu njegovo mnenje res veliko pomeni. Očeta tudi občasno vpraša za nasvet, še več pa mu pomeni, ko za nasvet vpraša očca njega: <i>»[...] saj je vseeno, če upošteva moje mnenje, ampak toliko, da se jaz počutim vključenega.«</i> Najbolje pa se razume z bratom, temu zaupa vse stvari, ki se mu zgodijo v življenju. Z bratom imata zaupno bratsko razmerje. Tudi znotraj družine so razmere dokaj harmonične, čuti, da so povezani kot družina. ➤ Drugi intervjuvanec pove, da se zdaj v družini bolje razumejo. Zdi se mu, da so mu oprostili njegove napake in ga končno sprejeli medse. <i>»Sicer sem pol rabil ful dolg cajta, da me je sploh kdo povohal od cele familije, ane, sem bil od bratov in sestre črna ovca, kar prasc, ker če so vsi normalno živel, zakaj jaz nisem mogel, zakaj moram jaz skoz ene pizdarije delat, pa to, ampak dobr.«</i> ➤ Tretja intervjuvanka pove, da so se stiki s starši po programu občutno izboljšali. ➤ Četrty intervjuvanec pove, da so se razmere doma po programu precej izboljšale. ➤ Peta intervjuvanka pove, da so se razmere doma v teku programa izboljševale in je danes s stikom z družino zelo
--	--

	<p>zadovoljna.</p>
<p>SOBESEDNIKI O STALIŠČU DO ŠOLANJA PO PROGRAMU</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Prvi intervjuvanec je vpisan na magistrski študij. ➤ Drugi intervjuvanec je po koncu programa odšel na delo v tujino, kjer je tudi dokončal svoje šolanje. Zdaj je zaposlen in se ob delu izobražuje. ➤ Tretja intervjuvanka je med programom obučno popravila svoje ocene v šoli, se vpisala na fakulteto in zdaj piše diplomsko delo. ➤ Po končanju programa je četrti intervjuvanec uspešno nadaljeval šolanje. ➤ Peta intervjuvanka se je po programu odločila za študij, s katerim bi se lahko nekoč zaposlila kot svetovalka: <i>»Jaz, ko sem tuki vidla, kako lahko pomagaš enmu mladmu, k je itak čist zblojen, pa družini, vsem, sem se odločila, da prov to hočm delat.«</i>
<p>SOBESEDNIKI O VZDRŽNOSTI PO PROGRAMU</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Prvi intervjuvanec po vpisu v program ni nikoli več užival prepovedane droge. ➤ Drugi intervjuvanec je po programu nekaj časa še užival marihuano, a le kratek čas. Zdaj ne uživa prepovedanih drog. ➤ Tretja intervjuvanka ne abstinira. ➤ Četrti intervjuvanec ne abstinira. ➤ Peta intervjuvanka abstinira.
	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Prvi intervjuvanec ima občutek, da mu je uspelo urediti svoje življenje. Pridobil je lastnost, da težave sproti rešuje, da načrtuje svoje življenje in si postavlja visoke cilje. Da je

SOBESEDNIKI O
ORGANIZACIJI
ŽIVLJENJA PO
PROGRAMU

odgovoren in resen in da ima lastnost, ki jo opisuje takole:
»[...] v redu je tisto, da se znaš znajti.«

- Drugi intervjuvanec je povedal, da se je v programu naučil prepoznati svoje težave in poiskati rešitve. Pove še, da je veliko stvari, ki jih je spoznal v programu, začel uporabljati kasneje v življenju, čeprav jih je sprva zavračal. Pred kratkim pa sta se razšla z dekletom, spet se je preselil domov in priznava, da ima v tem trenutku obdobje, ko mu ni lahko:
»Oja, kar ornk kriza zdajle.« Vendar ugotavlja, da se zdaj, morda ravno zaradi programa, lažje sooča s težavami kot pa takrat pred programom: *»Možno, da sem zdajle bolj sesut kot prej, samo je pa.. razlika je to, ker je še vseeno.. nekje najdeš en... veš, da boš našel način, kako rešiti zadevo. Poznaš pot, kako ravnati, rešiti vse skupaj, ni več toliko problema. Ker takrat v bistvu sploh nisem imel tok problemov, samo sem bil pa čisto zgubljen. Nisem vedel, kako se česa lotiti, kako naj živim.«*
- Tretja intervjuvanka končuje študij na fakulteti in se odpravlja na delo v tujino.
- Četrty intervjuvanec študira ob delu, saj pravi, da mu je to večja motivacija, kot da bi študiral redno. Še vedno občasno uživa marihuano, a je njegovo življenje bolj organizirano:
»travo še kadil, ampak velik manj redno, pa predvsem nisem pustil, da bi prišla v napoto recimo šoli, pa sploh ni blo to, da bi z manj trave bolj delal šolo, ampak ko sem se odloču delat šolo, mi je blo to delo, ki ga mam, ko mam prosti cajt, mam prosti cajt, ko mam pa neki za nardit, bom pa naredu.«
- Peta intervjuvanka študira, odselila se je od doma in pravi, da se s starši zdaj zelo dobro razumejo

SOBESEDNIKI O
POGLEDU NA
PROGRAM

- Prvemu intervjuvancu se zdi, da so najpomembnejše lastnosti, ki jih je pridobil v programu, trdnost vztrajnost in načrtovanje prihodnosti. *»[...]se lahko tako obdržim na eni poziciji, to mi je dal ta program v bistvu, da sem postal tako trd do sebe, da si zelo malo stvari dopuščam[...].«* Zdi se mu, da se je v programu naučil ravnati s svojimi financami in pa naučil se je drugim izreči besedo »ne«: *»Tu v programu sem se našel v tem, da sem se naučil reči ne. To je bil začetek. Jaz nisem znal reči ne. In prav...dobesedno vadila sva. Sem moral reči »Ne!, Ne!« Tako se je začelo, ampak jaz res... Jaz nisem znal reči ne, jaz sem vsem rekel ja, bomo.«*
- Drugi intervjuvanec pove, da se je v programu naučil discipline in reda in tega, da lahko le »čist« izkoristiš svoj potencial v življenju in nekaj dosežeš.
- Tretja intervjuvanka je prepričana, da ji je program največ prispeval v smislu sporazumevanja in pa upoštevanja njenega mnenja: *»[...] da tuki največ, kar mi je pomagal, mi je blo glih to, da sem bla slišana, da pač sem dobila tud jaz občutek, da nimajo zmeraj samo moji starši prav, in da nisem jaz tuki nora, al neumna, al pač, neki v tem smislu, no. Ta slišanost, se nekak normalno pogovajrajo s tabo kot z odraslim človekom.«*
- Četrty intervjuvanec pravi, da mu je bilo v programu »uredu« čeprav se ga je udeležil predvsem zato, da je izboljšal stik s starši in zadostil zahtevam centra za socialno delo.
- Peta intervjuvanka je prepričana, da ji je program nekako »rešil« življenje in da so se zaradi njega uredile razmere doma: *»Pač, rešl mi je življenje in mojo družino in vse.«* Prepričana je, da brez programa danes ne bi dosegla vsega tega, kar ji je uspelo doseči v življenju. *»Ful jim pomen, pač mladostnikom ta skupina, res velik, in je to ena podpora, da pač vidš, da nisi sam pr teh letih, k hodš na neki tazga.«*

--	--

6. 2 ODGOVORI NA RAZISKOVALNA VPRAŠANJA

V empirični del diplomskega dela sem vključil pet mladostnikov/ic, ki so v preteklosti uspešno končali program POM. V raziskavi so sodelovali trije mladostniki in dve mladostnici. Opravljeni intervjuji se med seboj razlikujejo, saj je vsak doživel program po svoje, lahko pa zaznam kar precej stičnih točk.

6. 2. 1 ŽIVLJENJE MLADOSTNIKA PRED VSTOPOM V PROGRAM

Glede **organizacije življenja** pred vstopom v program vsi intervjuvanci omenjajo, da je bilo njihovo življenje dokaj neorganizirano, prazno in da so prav vsi v času pred programom pričeli uživati prepovedane substance. Prav pri vseh lahko opazimo, da gre za posledice neuspešne realizacije katere od razvojnih nalog, to je vodilo do nezadovoljstva s samim seboj, k povečanju občutka strahu, odtujenosti, žalosti, jeze in negotovosti. To lahko poveča tveganje za razvoj depresije ali zlorabo alkohola in drugih drog (J. Petek, 2008). Tako prvi intervjuvanec pove, da ni čutil nikakršne odgovornosti do obveznosti, ki bi jih moral opravljati, drugi pove, da je imel občutek, da je prepuščen sam sebi, da je postajal apatičen, depresiven, tretja intervjuvanka se je označila kot »problematičen otrok«, prav vsi so pričeli tudi izostajati pri pouku in poslabšali svoj uspeh v **šoli**. Za slabe **razmere doma** pred vstopom v program je večina intervjuvancev izpostavila pomanjkanje sporazumevanja in spore, zaradi česar so se vsi nekako odtujili od drugih družinskih članov. S tem se potrjuje mnenje O. Puklek Levpušček (2011), da konfliktnost v družinskih razmerjih postane problem, kadar družine nasprotij ne rešujejo na konstruktiven način (s poslušanjem, asertivnostjo, empatijo, odzivnostjo, sprejemanjen z druge strani, željo po rešitvi in iskanju kompromisov). Tako prvi intervjuvanec pove, da se je zaradi pomanjkanja sporazumevanja osamil od drugih članov

družine, drugi intervjuvanec je pogrešal koga, ki bi mu lahko opisal svoje težave, tretja intervjuvanka je v programu končno doživela, da jo je nekdo poslušal in upošteval njena mnenja. Povzamemo lahko, da so vsi intervjuvanci nekako prihajali iz okolja nefunkcionalne družine. G. Čačinovič Vogrinčič (1992) pravi, da je za mladostnika najpomembnejše, da v družini dobi izkušnjo, da so njegova čustva sprejemljiva, mogoča in razumljiva. Naši intervjuvanci te izkušnje v svojih družinah niso pridobili. Glede **stikov z drugimi** pred vstopom v program opazimo različna razmerja. Tako prvi intervjuvanec pove, da so se ga ljudje »bali«, ker je bil nepredvidljiv, in da ni imel pristnih stikov z drugimi; drugi intervjuvanec pove, da je zaradi selitve izgubil stik s prejšno družbo, nove pa ni našel in se je zato počutil osamljenega; tretja intervjuvanka pa je imela družbo za zabave »rave«, kjer so uživali tako imenovane plesne droge. M. Ule (2002) ugotavlja, da se mladi v modernem svetu čedalje pogosteje znajdejo v svetu osame. Vsak je postal svet zase. Vrstniške skupine v razvoju mladostnika niso več najpomembnejše, saj jih čedalje pogosteje nadomeščajo druge socialne povezave, ki so neobčutljive na starost in generacijske razlike.

6. 2. 2 KAJ JE MLADOSTNIKA PRIPELJALO DO VKLJUČITVE V PROGRAM IN NJEGOVO ŽIVLJENJE MED POTEKOM PROGRAMA

Kot **vzrok za vstop v program** je bilo pri vseh intervjuvancih navedeno uživanje prepovedanih substanc in posledic, ki so pripeljale do nekega dejanja, ko so starši izrekli pobudo za vstop v program. Tako je prvi intervjuvanec zaradi čezmernega odmerka prepovedanih substanc skorajda izgubil življenje, oče drugega intervjuvanca je na Facebooku odkril, da je bil njegov sin na desetdnevni zabavi ves čas pod vplivom prepovedanih substanc, tretja intervjuvanka je bila zaradi uživanja prepovedanih substanc in s tem povezanega neodgovornega ravnanja (ni se oglasila staršem na telefon) razglašena za pogrešano, četrti je imel težave s policijo, peta intervjuvanka pa kar dva meseca ni obiskovala pouka. Odgovor na vprašanje, zakaj so prav vsi pričeli uživati substance, nam podaja Cimerman (2012), ko pravi, da je beg v navidezni svet, ki ga ustvari raba substanc, posamezniku privlačen, saj mu omogoča odmik od vsakdanjih skrbi in naporov. **Pobudo za vstop** v program so tako v večini primerov izrekli mladoletnikovi starši. Prvi intervjuvanec pove, da je vstop v program

doživljal kot dejstvo, ne kot izbiro, kajti ustrašil se je, da brez vstopa v program ne bo mogel dokončati šole in pridobiti zaželene izobrazbe. Tako je tudi njegovo stališče do programa na začetku temeljilo bolj na prepričanju, da mora zgolj prihajati na srečanja in mu v njih ni treba sodelovati. Enako je razmišljal tudi četrti intervjuvanec. Program je obiskoval zaradi obveznosti do centra za socialno delo. Medtem pa je drugi intervjuvanec v program vstopil z namenom, da s pomočja programa razreši svoje težave in si postavi cilje, ki jim bo sledil v življenju, je intervjuvanka v programu končno lahko govorila o svojih težavah in ob tem imela občutek, da jo nekdo sprejema takšno, kot je in da jo posluša brez obsojanja. Za čas programa sta le dva izmed petih ves čas abstinirala in zgolj peta intervjuvanka je abstinirala iz lastne želje. **O razmerah v družini med programom** ugotovim, da so se pri večini intervjuvancev izboljšali, večina staršev je aktivno sodelovala na skupinskih srečanjih. Le pri drugem intervjuvancu podpore staršev v programu ni bilo. Prvi intervjuvanec je povedal, da se je z vstopom v program prvič v življenju zbližal z očetom in da je očetovo pobudo za vstop v program dojel kot način, s katerim mu je oče pokazal, da ga ima rad, starši pa so ga ves čas programa spodbujali in se udeleževali skupinskih srečanj. Drugi intervjuvanec je z vstopom v program našel način, da je pretrgal stike z vrstniki in se nekako odmaknil od staršev; povedal je, da mu je oče ves čas programa očital, da mora zaradi njega obiskovati srečanja, ki si jih ni želel. Tretja intervjuvanka je povedala, da je imela ob vstopu v program občutek, da ji starši bolj zaupajo, četrti intervjuvanec pa, da je bil program bolj všeč staršem kot njemu in da so bili nekako razočarani nad njegovo odločitvijo, da po pol leta opusti program; peta intervjuvanka je povedala, da so se v teku programa znotraj družine naučili sporazumevati med seboj in tako izboljšali svoje stike.

6. 2. 3 ORGANIZACIJA ŽIVLJENJA PO KONCU PROGRAMA

Prvi intervjuvanec in peta intervjuvanka sta v času programa spoznala partnerja, ki sta jima dajala dodatno spodbudo za uspešnost v programu. Vsi intervjuvanci so po koncu programa

uspešno končali **šolanje**. Ena intervjuvanka je nadaljevala študij v smeri, v kateri bo lahko kot svetovalka pomagala takšnim mladostnikom, kot je bila sama. Dva izmed intervjuvancev, ki v času programa nista abstinirala, še uživata prepovedane substance. Glede **organizacije življenja po programu** vsi intervjuvanci ugotavljajo, da je njihovo življenje zdaj bolj odgovorno in načrtovano. Tako prvi intervjuvanec ugotavlja, da je v programu pridobil lastnost sprotnega reševanja problemov, načrtovanja visokih ciljev; drugi intervjuvanec podobno pripoveduje, da mu trenutno v življenju ni lahko, a s pripomočki, ki jih je spoznal v programu, zna prepoznavati svoje težave in jih reševati. Peta intervjuvanka pa pove, da je prepričana, da ji je program »rešil« življenje.

Interpretacija izidov potrjuje pričakovanja, temelječa na teoriji, na kateri slonijo programi Projekta človek, in na mojih dosedanjih izkušnjah na tem področju.

Pravzaprav je škoda, da se v vzorcu ni znašla katera oseba, ki je v preteklosti imela težave z nekemično zasvojenostjo, saj bi to (glede na aktualne ugotovitve) omogočilo dober uvid v to, ali je dinamika v obeh primerih primerljiva, torej izpostavljanje (zunanjim ali notranjim) dražljajem kot beg pred samim seboj. Izidi so pokazali, da so bili vsi intervjuvanci dalj časa v »procesu« odtujevanja zaradi občutkov nepoveznosti, pomanjkanja ciljev ter neodgovornosti. Ne glede na to, ali so v tem času sami pri sebi videli (tudi če navzven niso priznali), da imajo težavo, so potrebovali odločen zunanji poseg, da se je spirala pretrgala. Njihovi odzivi na sam program so bili pač osebno različni, toda skoraj vsi pričakovano poročajo o (resnih) odporih. Prav tako poročajo, da so bili s pomočjo večšin in discipline, ki so jih pridobili v programu, potem bolj kos živlenskimi zahtevam, bolj kos pa so bili tudi »zahtevam« svojih notranjih procesov.

Program je bil s strani tega (nereprezentativnega) vzorca nedvomno prepoznan kot primeren in dobro izvajan, ima pa prostor za dodatne izboljšave.

7 ZAKLJUČEK (OSEBNI VIDIK)

Ob prihodu na POM je bilo za menoj že več kot 5 let dela z odraslimi zasvojenici v klasičnem programu DPČ, zato sem kljub zavedanju o težavnosti dela z mladostniki mislil, da prihajam »na lepše«. Po dveh letih dela tukaj pa se glede tega ne morem več odločiti. Kljub enaki ali pa vsaj sorodni temeljni problematiki se delo dovolj razlikuje, da je neposredna primerjava nehvaležna. V obeh primerih se svetovalec srečuje z resnimi, včasih življenjsko pomembnimi stiskami in dilemami, po drugi strani pa so redki poklici, kjer človek ob uspešno rešenem primeru doživi toliko radosti.

Težava, ki jo je že na začetku nemogoče prezreti, je prepozen prihod mladostnikov k nam. Starši, pa tudi šole (čeprav se po moji osebni izkušnji trudijo) problemov pač ne prepoznajo pravočasno oz. jih minimalizirajo, mogoče pa niti nimajo na voljo mehanizmov, s katerimi bi lahko zgodaj odločno reagirali. Čas za resen spoprijem s težavo ponavadi prepoznajo v točki, ko le-ta preide na vedenjsko raven, ko torej mladostnik postane neobvladljiv, ko propadajo razmerja in šolsko delo, ko mladostnik ne upošteva meja, ne izpolnjuje svojih dolžnosti, je morda žaljiv ali pa tudi nasilen. Kemično ali nekemično omamljanje je le simptom, zasvojenška oseba se razvija že prej. Pravi čas za obisk svetovalne službe je takrat, ko se začne otrok odmikati, ko se zdi, da se izgublja pristen stik z njim v vsem. Za čas odraščanja je odmik v čustveno in telesno samostojnost sicer glavni cilj, a to ni isto kot izguba pristnega stika v razmerjih.

Na začetku svetovalnega razmerja je najpomembnejša naloga svetovalca, da z mladostnikom doseže dogovor o sodelovanju. Prvo srečanje je izrednega pomena, saj se tedaj postavijo temelji za svetovanje. G. Čačinovič Vogrinčič (2006) piše, da je dogovor o sodelovanju pomembna sestavina začetka svetovanja, saj omogoči postavitvev sodelovanja. Vsebuje privolitev v sodelovanje, dogovor glede terminov in predstavitev svetovanja. Pri tem je pomembno, da svetovalec pripravi okolje, v katerem se bo mladostnik počutil varno, da bo imel dovolj prostora in časa, da bo ustvarjal in soustvarjal odločitve in se zavedal, da sam nosi odgovornost za lastni delež pri doseganju rešitev.

Težava, s katero se pri svojem delu srečujem, je v veliki večini primerov izrazita neprostovoljnost mladostnikov. Redkokateri pride v program po svoji volji, ponavadi je napoten od staršev ali svetovalne službe, zaradi problema(ov), ki ga/jih mladostnik ne vidi ali

pa ne želi videti. Ta »ne želi« pa ob vseh jasnih posledicah njegovega početja ni nujno njegova trmoglavost ali manipulativno izmikanje, temveč je lahko tudi močno opozorilo, da je v ozadju (v mladostniku ali okoli njega) še nekaj tako ogrožajočega, da mladostnik potrebuje omamo za duševno preživetje. S. Svetin Jakopič (2005) ob tem navaja tri možne načine odzivanja mladostnika ob stiku s svetovalcem: nezainteresiranost, odklonilnost ali napadalnost. Iz intervjujev je razvidno, da so vsi intervjuvanci vstopili v program na pobudo staršev oziroma v primeru četrtega intervjuvanca na pobudo centra za socialno delo.

Pri delu največkrat naletim na zid, kadar mladostnik na dogovorjeno srečanje pride, a na srečanju pokaže svojo nezainteresiranost z molkom. L. Šugman Bohinc (2006) v takšnem primeru svetuje svetovalcu, naj skuša z dosledno držo zaupnosti, spoštljivosti in drugimi vrstami navezovanja dobrega stika (prepričljivost, utemeljevanje...) spremeniti sobesednika iz neprostovoljnega uporabnika v prostovoljnega, da bo nadaljevanje svetovanja lahko uspešno in učinkovito. Prvi intervjuvanec je povedal, da je v program sicer vstopil, a se je odločil, da v procesu svetovanja ne bo sodeloval. Čez nekaj časa se je odločil, da sodeluje predvsem zaradi svetovalkine grožnje, da ne bo mogel nadaljevati šolanja, če v programu ne bo sodeloval. Četrty intervjuvanec, je ves čas programa obdržal neko »varno« distanco in v procesu svetovanja ni bil nikoli popolnoma iskren.

Včasih pa lahko namesto zidu naletimo na napadalnost. Tako je prvi intervjuvanec povedal, da je bil na začetku programa besedno agresivno nastrojen naproti svetovalki, vendar se ji je kasneje v procesu svetovanja opravičil. Tudi sam imam že dve takši izkušnji, a se zaradi svojega spola in telesnih dimenzij nisem čutil ogroženega. Moje ženske kolegice pa utegnejo imeti kdaj zaradi tega resno stisko. Vendar so taki primeri res redki.

Prvo obdobje obravnave (tudi več mesecev) včasih ni nič drugega kot navezovanje stika, postavljanje zaupanja, če ne drugače pa v smislu: »Če si že tu, pa lahko kaj poveš, itak je zaupno.« Zato prihaja tudi do težav s starši, ki otroke pogosto pripeljejo k nam po načelu »avtoservisa« in mislijo, da je težava samo v mladostniku ter da bomo zdaj mi v mesecu ali dveh vse lepo popravili. Zaradi tega izvajajo pritiske in včasih je potrebnih več pogovorov s starši, da jim razložim, kaj naj realno pričakujejo in da bodo morali tudi sami vložiti veliko truda. Nekateri starši tega niti po večkratni razlagi nočejo razumeti, vendar so tudi taki

primeri redki. Če ne drugače, dobijo vpogled vase na skupinah za starše, kjer dobijo odzive tudi od drugih.

Včasih se zgodi, da se svetovalec in svetovanec kratko in malo ne ujameta. Za svetovalca je pomembno, da ima razjasnjeno svojo notranjo dinamiko, da zna skozi supervizijski proces identificirati lastne vsebine, zaradi katerih prihaja do odklanjanja. Če pa blokada na strani svetovalca ostane, je pomembno vedeti, da je tudi to lahko normalno, in v takem primeru svetovanca usmeriti na drugega svetovalca.

Če svetovanec zavrača svetovalca, pa je potreben širši razmislek, saj je to zavračanje lahko strategija, s katero bi se mladostnik želel izogniti obravnavi ali pa jo minirati; morda mu je v danem obdobju enostavno pretežko govoriti oz. se spoprijeti s katero vsebino, svetovalčev lik pa mu budi asociacijo na problem(e). V takih primerih je treba vztrajati, se sicer vzdržati resnejših pritiskov in dati mladostniku še več prostora kot sicer, da prosto govori o stvareh, ki so njemu pomembne, kot svetovalec pa skušam v njegovih vsebinah najti čim več stičnih točk, na katere se lahko navežem vsebinsko, posledično pa tudi odnosno. Če neujemanje ostaja, pa je v imenu mladostnikovih interesov tudi tu potrebna menjava svetovalca. Posebej pri tistih, ki proces minirajo, se razmeroma hitro vidi, da bistvo ni v menjavi konkretnega svetovalca, ampak v menjavah samih.

Posebna težava, ki se utegne pokazati pri starših, je prikrievanje resnice. Starši vedo, da sami počnejo marsikaj narobe (npr. čezmerna prisotnost alkohola pri starših, žaljivo govorjenje...), vendar skušajo to skriti, mladostnik pa se pri tem znajde med kladivom in nakovalom. Po eni strani se pričakuje, da bi bil na pogovorih pri svetovalcu tiho o tem, hkrati pa bi rad razčistil stvari, ki ga mučijo, in začel delovati konstruktivno. To je seveda absurdno pričakovanje. Če se v razmerju doseže dovolj zaupnosti, mladostnik ponavadi pove pravo resnico, a želi, da »uradno« tega ne vem, ker bi imel doma potem on resne težave. Takšni primeri ustvarjajo resno dilemo, saj je to tehnično gledano t. i. »negativno zavezništvo«, torej položaj, v katerem kot svetovalec podpiram nekoga (starše) v nekonstruktivnem početju in s tem postajam del problema, ne pa rešitve. Zato si v takih primerih ne pustim biti suženj precedensov, temveč vedno v razširjenem timu razmislimo, kako in kaj. Ker je življenje pragmatično, moram biti v svojem razmišljanju tudi sam.

Izkušnje me učijo, da načelno obstajajo tri smeri:

- Pustiti stvar na miru in delati z uporabnikom tako, da se kljub težavi najbolje prebije skozi vse; Ta možnost je realna, kadar gre npr. za kakšno značajsko lastnost staršev ali pa npr. za občasno besedno nasilje, torej stvari, ki za mladostnika niso vitalno ogrožajoče. Sam bi tudi v tem primeru odprl temo, a mi zaupanje mladostnika pomeni več.
- Z mladostnikom lahko začneva načrtno pripravo, da bo temo odprl sam na družinskem srečanju in s tem šele začel pravo družinsko katarzo. Ta možnost je realna, kadar gre za stvari iz prve možnosti ali za kaj hujšega, kar pa še vedno ni formalno nesprejemljivo.
- Tretja možnost so položaji, ko sem dolžan odreagirati, da mladostnika zavarujem, torej v primeru telesnega nasilja, spolne nedotakljivosti ipd. V takem primeru se kontaktira krizni center in mladostnik se takoj namesti tja, zadeve pa prevzame CSD. In ko sem se znašel v takem položaju, je to pomenilo eno večjih stisk v mojem dosedanjem delu. Kljub tehtanju v timu, kljub zavedanju, da počnem prav, ostaja nekje v ozadju tesnoba občutek zaradi moči, ki jo imam, in morebitnih posledic, če česa nisem premislil. Nimam pa dovolj izkušenj, da bi vedel, ali se človek na to sčasoma navadi.

Poseben problem je naraščajoče število mladostnikov, ki bi potrebovali več kot ambulantno obravnavo, a zanje terapevtskega okolja v Sloveniji ni. Tako njihova starost/zrelost kot tudi stopnja problematike nista primerni za vključitev v odraslo terapevtsko skupnost, poleg tega pa bi jim naredil ogromno škodo že samo s tem, če bi jih iztrgal iz vrstniškega okolja in izobraževalnega procesa. Tako se po sili razmer izvaja srednja pot, ko se naredi, kolikor se pač lahko. A izkušnja s prognozami takih mladostnikov je slaba, hočem nočem jih čez nekaj let vidim v katkšnem programu za odrasle. To pa tudi meni prinaša stisko oz. občutke nesmisla.

Občasno, ponavadi pri zavodskih mladostnikih iz oddaljenejših krajev, pride pri mladostniku do preproste potrebe po bližini. Bolj plašni, morda socialno nespretni so sami, brez prijateljev ali staršev, v neposrednih sestanovcih ali vzgojiteljih ne najdejo pravega stika. V tem primeru se obravnava tudi tako razširi, da beseda obravnavati ni več primerna, saj gre za

prijateljski stik, ki se lahko dogaja tudi zunaj prostorov centra. Taki položaji utegnejo biti zame zelo zahtevni, včasih tudi nevhvaležni, saj posegajo v mojo zasebnost, tudi sam se mogoče z mladostnikom ne ujamem ali pa ne želim takega posega. Zato si moram sam pri sebi razčistiti, do kod gre moja odgovornost, kje pa je meja. In da je to pomembno, ker če ne obvladam svojega življenja, potem tudi drugih ne morem dobro usmerjati.

Včasih me kljub izkušnjam razjezi, včasih se pa samo nasmehnem ob eni glavnih lastnosti mladostnikov v programu, tj. neorganiziranosti oz. »pozabljivosti«. Doslej neuresničljiv cilj je bil redna organizacija, saj pogovori pogosto odpadajo oz. se predstavljajo, tako da zamudnike potem »bašem« v petek, kar je dolgoročno frustracija za zasebne načrte. A v luči zavedanja, da so odpori nekaj najbolj pričakovanega, je treba to dejstvo pač sprejeti.

Organizacijsko naporen, a hkrati zelo lep del mojega dela so tabori. Poleg ciljev, ki so postavljeni za delo z mladostniki, dajo tabori tudi meni izkušnjo človeškega povezovanja, solidarnosti, skupne rasti, pa tudi priložnost, da se v glavi, kadar si kot odgovorni to lahko privoščim, tudi z vedenjem vrnem v mladost.

Delo v svetovalnem centru obsega tudi delo s širšo, laično javnostjo. Tako po osnovnih in srednjih šolah izvajam preventivne delavnice na temo zasvojenosti. Kot za tabore tudi tu velja, da je treba vložiti veliko energije, vendar so zame delavnice pomembne pozitivne izkušnje. V programu sem namreč ves čas v stiku z utrujajočo problematiko in zato lahko tudi splošno realnost vidim bolj črno, kot je. Stik z neselekcioniranimi mladostniki pa mi daje izkušnjo, da so prav taki, »kot smo bili mi«. In da bo šel svet naprej.

Najlepši del pa je seveda uspešen konec obravnave. Ponavadi je to eno leto po prvem stiku, redkokdo je pri nas samo pol leta. Čustvena intenzivnost teh dogodkov je izredna. Lahko bi sedeli v katedrali, pa bi še napolnili ves prostor. Pred tem si vedno rečem, da se bom skušal razmejiti od prevelike intenzivnosti, vendar potem vedno znova ugotovim, da to, čeprav šele v drugi vrsti, pomeni tudi mojo delovno in tudi čisto osebno potrditev. In je trenutek, ko vidim pomembnost svojega dela.

8 UPORABLJENA LITERATURA IN VIRI

Allen, J. P. In Antonishak, J. (2008). Adolescent peer influences: Beyond the dark side. V M. J. Prinstein in K. A. Dodge (ur.), *Understanding peer influence in children and adolescents*. New York, London: The Guilford Press.

Bajt, M. Gorenc, M. (2007). *Z zdravjem povezano vedenje v šolskem obdobju*. Ljubljana: Inštitut za varovanje zdravja Republike Slovenije.

Bergant, M. (1970). *Teme iz pedagoške sociologije*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Biro, F. M., Dorn, L. D. (2005). *Puberty and adolescenc sexuality*. *Pediatr Ann*.

Bouwkamp, R. In Bouwkamp, S. (2014). *Blizu doma*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

Braconnier, A. (2005). *Kako razumeti mladostnika, priročnik za starše otrok, starih od 10 do 25 let*. Tržič: Učila International.

Brammer, L. M., Shostrom, E. L. in Abrego, P. J. (1998). *Therapeutic Psychology. Fundamentals of Counseling and Psychotherapy*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.

But, I., Blažević, S., Dorič, M., Jelenc, M., Špilak, M., Pakiž, M. (2011). *Spolno vedenje in uporaba kontracepcije med srednješolci v severovzhodni Sloveniji*. Ljubljana: Zdravstveni vestnik

Cimerman, M. (2012). *Osveščenost mladostnikov o drogah*. Diplomsko delo: Fakulteta za zdravstvene vede Univerze v Mariboru.

Copak, M. (2009). *Psihološki dejavniki in motnje hranjenja*. V: *Projekt motnje hranjenja, kdo in kakšno pomoč nudi v Ljubljani*. Ljubljana: MOL, Oddelek za predšolsko vzgojo.

Čaćinovič Vogrinčič, G. (1992). *Psihodinamski procesi v družinski skupini*. Ljubljana: Advance.

Čaćinovič Vogrinčič, G. (2006). *Socialno delo z družino*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.

Čoderl, S. in Arnautovska, U. (2008). *Različne oblike psihološke pomoči in predstavite Centra za psihološko svetovanje – Posvet*. Psihološka obzorja (Horizons of Psychology) 17, št. 1: 123-128

Čolić, R. (2013). *Funkcionalnost družine, depresivnost in zloraba substanc pri mladostnikih*. Magistrsko delo, Univerza v Ljubljani, Teološka fakulteta. Pridobljeno 11. 11. 2015 iz, http://www.mss.si/datoteke/dokumenti/diplomske/2013/Colic_Romana-Funkcionalnost.pdf

Doblehar, U. (2009). *Vloga staršev pri osamosvajanju mladostnika*. Socialna pedagogika 13, št. 1:37-66.

Dolenc, A. (2011). *Koncepti sodobnega starševstva*. Diplomsko delo, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta. Pridobljeno 11. 11. 2015, iz http://pefprints.pef.uni-lj.si/392/1/Diplomska_naloga_Anja_Dolenc_zadnja_verzija_za_tiskanje.pdf

Fifilt, A. (2009). *Integracija gibalno plesne terapije in psihološkega svetovanja v individualni svetovalni obravnavi otrok in mladostnikov*. Specialistično delo, Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta. Pridobljeno 11. 11. 2015 <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-HB5KMMKV/>

Frude, N. (1991). *Understanding family Problems. A psychological Approach*. Chichester: Wiley.

Gati, I. in Amir, T. (2010). *Applying a Systemic Procedure to Locate Career Decision, Making Difficulties*. The Career Development Quarterly, 58 (1).

Giddens, A. (2000). *Preobrazba intimnosti: Spolnost, ljubezen in erotika v sodobnih družbah*. Ljubljana: *cf.

Goldner Vokov, M. (1988). *Porodica u krizi*. Beograd: Medicinska knjiga.

Goriup, J. (2006). *Družina v slovenski post – moderni družbi in trajnostni razvoj*. Ljubljana: CŠOD.

Gorenc, M. et al (2007). *Vzgoja za zdravje*. Ljubljana: Inštitut za varovanje zdravja Republike Slovenije.

- Gostečnik, C. (1998). *Ne grenite svojih otrok*. Ljubljana: Frančiškanski družinski center.
- Gostečnik, C. (1999). *Srečal sem svojo družino*. Ljubljana: Frančiškanski družinski center.
- Gradišar, C. (2005). *Sotočja družinskih odnosov*. Novo mesto: samozaložba.
- Hazenmali, M. (2014). *Pričakovanja staršev do vzgojiteljev*. Diplomsko delo. Maribor: Pedagoška fakulteta. Pridobljeno 11. 11. 2015, iz <https://dk.um.si/Dokument.php?id=67531>.
- Horvat, L. in Magajna, L. (1987). *Obdobje adolescence*. V *Razvojna psihologija*. (str. 233-252). Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Horvat, N. in Iončarič, M. (2014). *Značilnosti obdobja mladostništva*. Seminarska naloga, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta. Pridobljeno 11. 11. 2015, iz http://studentski.net/gradivo/ulj_fif_bi1_psi_sem_razvojne_znacilnosti_obdobja_mladostnistva_01?r=1
- Howard. A. (1996). *Challenges to Counselling and Psychotherapy*. London: Macmillan.
- Ivanković, J. (2015). *Vidiki življenja in dela v društvu »Projekt človek«*. ppt predstavitev Ljubljana 2015
- Iršič, M. (2004). *Umetnost obvladovanja konfliktov*. Ljubljana: Rakmo.
- Jelenc Krašovec, S., Jelenc, Z. (2003). *Andragoško svetovalno delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za pedagogiko in andragogiko.
- Jeriček Klanšček, H., Hočevar Grom, A., Konec Juričič, N., Roškar, S. (2015). *Zdravje skozi umetnost*. Ljubljana: Nacionalni inštitut za javno zdravje.
- Juhant, M. (2003). *Otroci potrebujejo meje*. V J. Bezenšek (Ur.), *Predšolski otrok danes* (str. 115 – 118). Slovenske Konjice: Vrtec.
- Jurkovič, M. (2011). *Neskončna mladost*. Diplomaska naloga. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za socialno delo. Pridobljeno 11. 1. 2016 na http://www.mss.si/datoteke/dokumenti/Diploma_Jurkovic.pdf

Juul, J. (2008). *Kompetenten otrok. Družina na poti k novim temeljnim vrednotam*. Radovljica: Didakta.

Kladnik, D. (2010). *Družina in samovrednotenje mladostnikov*. Diplomsko delo, Filozofska fakulteta. Pridobljeno 11. 11. 2015 <https://dk.um.si/Dokument.php?id=15149&lang=slv>

Kocjan-Barle, M., Bajt, D. (2005). *Slovenski veliki leksikon. P-Ž*. Ljubljana: Mladinska knjiga založba.

Kobal Grum, D. (2000). *Temeljni vidike samopodobe*. Ljubljana: Pedagoški inštitut.

Kobolt, A. (2015). *Svetovanje v praksi*. Ljubljana, Pedagoška fakulteta.

Kompare, A., Stražišar, M., Vec, T., Dogša, I., Jaušovec, N. (2005). *Psihologija: spoznanja in dileme*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Korbar, I. (2010). *Vključevanje športnih aktivnosti v programe društva Projekt človek*. Diplomsko delo, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za šport. Pridobljeno 11. 11. 2015 <http://www.fsp.uni-lj.si/cobiss/diplome/Diploma22060840KorbarIrena.pdf>

Kreš, B. (2010). *Svetovanje in psihoterapija v Sloveniji – primer centrov za relacijsko družinsko terapijo*. Diplomsko delo, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za socialno delo. Pridobljeno 11. 11. 2015 <https://repozitorij.uni-lj.si/IzpisGradiva.php?id=42659&lang=slv>

Kristančič, A., Osterman A. (1998). *Osnove in elementi svetovalne komunikacije*. Ljubljana: Združenje svetovalnih delavcev Slovenije.

Kroflič, R. (1997). *Avtoriteta v vzgoji*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Lipovec, A. (2003). *Med popustljivostjo in strogostjo*. V J. Bezenšek (Ur.), *Predšolski otrok danes* (str. 119 – 122). Slovenske Konjice: Vrtec.

Ma, X. (2001). *Bullying and being bullied. To what extent are bullies also victims?* American Educational Research Journal 38 (2).

Majcen, T. (2013) *Samopodoba v povezavi s socialno anksioznostjo in samoučinkovitostjo dijakov s posebnimi potrebami v srednjem poklicnem izobraževanju*. Doktorska disertacija,

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta. Pridobljeno 11. 11. 2015 iz, <https://dk.um.si/Dokument.php?id=64277>.

Marcia, J.E. (1966). *Development and Validation of Ego-Identity Status*. Journal of Personality and Social Psychology, 5.

Martinšek, J. (2012). *Vstopanje šole v sodelovalen odnos s starši*. Socialna pedagogika 16 (4).

Meolic, N. (2006). *Evalvacija programa »Socialno pedagoška pomoč družini« centra za socialno delo Murska sobota*. Magistrsko delo, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede. Pridobljeno 11. 11. 2015 http://dk.fdv.uni-lj.si/magistrska/pdfs/mag_meolic-natasa.pdf

Mesec, B. (1998). *Uvod v kvalitetno raziskovanje v socialnem delu*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.

Meeus, W. (2003). *Parental and peer support, identity development and psychological well-being in adolescence*. Psychology, 10.

Mikuš Kos, A. (1999). *Šola in duševno zdravje*. Murska Sobota: Pomurska založba.

Možina, S. (2002). *Odnosi, nasprotja v organizaciji*. Radovljica: Didakta.

Musek, J. in Pečjak, V. (1997). *Psihologija*. Ljubljana: Educy.

Musek, J. (b. d.). *Psihologija osebnosti*. Pridobljeno 11. 1. 2016 na <http://musek.si/Kurikuli/Pedagogi/21%20Razvojni%20modeli%20osebnosti%20ZA%20PEDAGOGI.pdf>

Pandel Mikuš, R. (2003). *Globalizacija prehranskih praks in vloga zdravstvene nege*. Ljubljana: Visoka šola za zdravstvo.

Pečjak, S. (2005). *Posebnosti svetovanja učencem na različnih razvojnih stopnjah*. V: Pečjak, S. (ur.). Šolsko psihološko svetovanje (str. 160-177). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo.

Pečjak, S. in Košir, K. (2007). *Analiza vloge dejavnikov, ki vplivajo na izbiro poklicne poti*. Teorija in praksa, 44 (5).

Petek, J. (2008). *Odnos do telesa na poti iz odvisnosti*. Ljubljana: Sonce

Picchi, M. (1995). *Projekt človek*. Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka za psihologijo, logoterapijo in antropohigieno.

Pišot, S. (2008). *Sociološka analiza fenomena »protektivnega« otroštva: primer vzgojnih imperativov staršev predšolskih otrok*. Magistrsko delo, Koper: Fakulteta za humanistične študije. Pridobljeno 11. 11. 2015, iz <https://repozitorij.upr.si/Dokument.php?id=4237&lang=slv>

Pivk, F. (2005). *Ulično nasilje otrok in mladoletnikov*. Magistrsko delo. Univerza v Ljubljani. Pridobljeno 11. 1. 2016 na http://dk.fdv.uni-lj.si/delamag/mag_Pivk-Franci.PDF

Poljšak, Škrban, O: (2004). *Obdobje adolescence in razvoj identitete*. Izbrane teme. Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta.

Pom (B.D.) Pridobljeno 11. 11. 2015 na <http://www.projektclovek.si/vec-o-programih.asp?stran=Programi&podstran=POM> - Program za otroke in mladostnike

Primic, P. (2005). *Otroci potrebujejo meje*. V B. Vrbovšek (Ur.), *Prikriti kurikulum v kurikulumu – rutina ali izziv v vrtcu* (str. 92 – 94). Ljubljana: Supra.

Prodanović, L (1981). *Vzgojitelj in starši*. Ljubljana: Univerzum.

Puklek Levpušček, M. (2003). *Razvoj psihološkega osamosvajanja mladostnikov v različnih socialnih kontekstih*. Ljubljana: Psihološka obzorja.

Ramovš, J. (1995). *Projekt človek v Sloveniji*. V J. Ramovš (ur.), *Projekt človek*. Ljubljana: Inštitut Antona trstenjaka za psihologijo, logoterapijo in antropohigieno.

Ravne (b.d.) pridobljeno 11. 11. 2015 iz <http://www.ravne.si/index.php?site=vsebine&nid=80036&kat=30002&lang=1&parent=0>

Rijavec Klobučar, N. (2007). *Konflikti – le kdo si jih želi. Otrok in družina*. Ljubljana, julčij 2007, str. 32-33.

Rogge, J.U. (200). *Med popustljivostjo in strogostjo: otroci potrebujejo meje*. Tržič: Učila.

Rus Makovec, M. (2003). *Zloraba moči in duševne motnje ter poti iz stiske*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Soenens, B., Vansteenkiste, M., Lens, W., Luyckx, K., Goosens, L., Beyers, W. in Ryan, R. M. (2007). *Conceptualizing parental avtonomy support: Adolescent perceptions of promotion of independance versus promotion of volitional functioning*. *Developmental Psychology*, 43.

Starič Žikič, N. (2005). *Pravila, nagrade, kazni v vsakdanjem življenju*. V B. Vrbovšek (Ur.), *Prikriti kurikulum v kurikulumu – rutina ali izziv v vrtcu* (str. 92 – 94). Ljubljana: Supra.

Svetin Jakopič, S. (2005). *Obravnava otrok in mladostnikov z vedenjskimi motnjami na centru za socialno delo: pomoč ali prisila*. *Socialna pedagogika*, 9 št. 4, str. 391-422.

Škofja Loka (b.d.) Pridobljeno 11. 11. 2015 na <http://www.skofjaloka.si/default.aspx?Tip=3651223&KeyID=16391&Naslov=3651223>

Šugman Bohinc, L. (2006). *Socialno delo z neprosto voljnimi uporabniki*. *Socialno delo*, 45 št.6, str. 245-355.

Štrukelj, N. (2008). *Obdobje adolescence in razvoj identitete: Pomen druženja v mladinski skupini*. Diplomsko naloga, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za socialno delo v Ljubljani. Pridobljeno 11. 11. 2015 <https://repozitorij.uni-lj.si/IzpisGradiva.php?id=42278>

Štadler, A., Starič Žikič, N., Borucky, V. idr. (2009). *Otrok in ločitev staršev: da bi odrasli lažje razumeli otroke*. Ljubljana: Založba Otroci.

Švab, A. (2001). *Družina: od modernosti k postmodernosti*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Tomori, M. (2007). *Spolnost v adolescenci*. Pridobljeno 6. 6. 2016 na http://www.solazazivljenje.si/clanki/spolnost_v_adolescenci.html

Trnavčević, A., Hozjan, D., Trunk Širca, N., Lesjak, D., in Dolinšek, S. (2008). *Sistemske možnosti razvoja poklicne orientacije v gimnazijah* (Raziskovalno poročilo). Koper

Ule, M. (2002). *Spremembe odraščanja v sodobnih družbah tveganja*. *Socialna pedagogika* 6, št. 3:221-238.

Ule, M. (2008). *Psihosocialni konteksti odraščanja*. V *Za vedno mladi?* Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Ule, M. (2009). *Psihologija komuniciranja in medosebnih odnosov*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Van Lier, P., Vitaro, F., Eisner, M. (2007). *Preventing aggressive and violent behaviour: using prevention programs to study the role of peer dynamics in maladjustment problems*. *Crim. Policy res.*, 13.

Vec, T. (1999). *Prvo srečanje in ocena stopnje disocialne motenosti*. V: *Socialna pedagogika* 3(1), Str. 67-79.

Vernon, A. (2004). *Counseling children and adolescents*. Denver, London in Sydney: Love Publishing Company.

Vičič, A. (2002). *Psihološke karakteristike mladostnikov*. *Trener ZKTS*, 2 (3), 79-86.

Vidmar, J. (2001). *Sodelovanje med starši in šolo*. *Sodobna pedagogika*, 52 (1).

Vodopivec, M. in Smerajec, M. (2012). *Usposabljanje mentorjev dijakom in študentom*. Ljubljana: Biotehniški izobraževalni center.

Zidar, M. (2003). *Nove - stare reprezentacije otrok in otroštva: dekonstrukcija »protektivnega« otroštva*. *Teorija in praksa* 40 (2 marec/april): 357-374. Pridobljeno 11. 11. 2015, iz <http://dk.fdv.uni-lj.si/tip/tip20032zidar.pdf>

Zupančič, M. (2004). *Opredelitev razvojnega obdobja in razvojne naloge v mladostništvu*. V Marjanovič Umek, L. (Ur) in Zupančič, M. (Ur), *razvojna psihologija*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut filozofske fakultete.

Zupančič, M. (2009). *Čustveni in osebnostni razvoj v mladostništvu*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete in Rokus Klett.

